

Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16

Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti

Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki 2018

ISBN: 978-952-263-562-4 (PDF)

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto
Helsinki 2018

Kuvailulehti

Julkaisija	Opetus- ja kulttuuriministeriö	16.3.2018
Tekijät	Opetusneuvos Satu Elo, Opetushallitus Hallitussihteeri Kirsi Lamberg, Opetus- ja kulttuuriministeriö (toimittajat)	
Julkaisun nimi	Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti	
Julkaisusarjan nimi ja numero	Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16	
Diaarinumero	66/040/2016	Teema koulutus
ISBN PDF	978-952-263-562-4	ISSN PDF 1799-0351
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-562-4	
Sivumäärä	146	Kieli suomi
Asiasanat	kiusaamisen ehkäisy, työrauha, varhaiskasvatus, esi- ja perusopetus, toisen asean koulutus	
Tiivistelmä	<p>Opetus- ja kulttuuriministeriö asetti 24.11.2016 työryhmän pohtimaan kiusaamisen ehkäisyä ja koulurauhaa (Dnro 66/040/2016). Työryhmän tehtävä kattoi varhaiskasvatuksen, esi- ja perusopetuksen sekä toisen asteen koulutuksen. Työryhmän väliraportti julkaistiin 21.04.2017 (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:12). Väliraportin jättämisen jälkeen työryhmä jatkoi työskentelyä toimenpide-ehdotusten muodostamiseksi.</p> <p>Työryhmän työskentelyssä huomioitiin vuonna 2014 voimaan tulleet lakimuutokset, joilla pyrittiin parantamaan työrauhaongelmien ennaltaehkäisyä. Muutoksessa täsmennettiin säännöksiä opettajien toimivallasta puuttua kiusaamiseen ja häiritsevään käyttäytymiseen. Lisäksi oppilaskunnat vakiinnutettiin toisen asteen koulutukseen ja perusopetukseen. Vuonna 2014 voimaan tuli myös uusi oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013), jonka tavoitteena oli ennaltaehkäistä ongelmien syntymistä ja edistää oppilaitosyhteisöjen hyvinvointia.</p> <p>Tämä työryhmän loppuraportti sisältää työryhmän laatimat kehittämissuositukset, kuvauksen kiusaamisesta ilmiönä sekä lainsäädäntökatsauksen kiusaamiseen liittyen. Lisäksi tässä loppuraportissa tarkastellaan varhaiskasvatusympäristöjen, koulujen ja oppilaitosten toimintakulttuuria kiusaamisen ehkäisyssä ja työrauhan edistämiseksi tehtävässä työssä.</p> <p>Työryhmän tehtävänä oli tehdä esitykset kiusaamiseen puuttumisesta sekä hyvinvointia ja työrauhaa edistävästä toimista. Työryhmä esittää kehittämissuosituksia, jotka liittyvät muun muassa lainsäädännön muutostarpeisiin, toimintakulttuurin muutokseen ja monialaisen yhteistyön kehittämiseen sekä informaatio-ohjaukseen. Työryhmä esittää muun muassa kansallisen vaikuttavien kiusaamisen ehkäisemisen, hyvinvointia ja työrauhaa lisäävien menetelmien arviointielimen perustamista Suomeen. Ehdotettua toimielin toimisi kanavana, jonka avulla levitettäisiin tietoa vaikuttaviksi todetuista menetelmistä. Se kokoaa kasvattajille, opetuksen ja koulutuksen järjestäjille luotettavaa, kattavaa, ajankohtaista ja käytännönläheistä tietoa siitä, millaisilla menetelmillä hyvinvointia ja työrauhaa voidaan edistää parhaalla mahdollisella tavalla.</p> <p>Työryhmän ehdotuksilla pyritään turvaamaan jokaisen lapsen ja nuoren turvallisuus ja hyvinvointi osallistuessaan varhaiskasvatukseen, opetukseen tai koulutukseen.</p>	
Kustantaja	Opetus- ja kulttuuriministeriö	
Julkaisun jakaja/myynti	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi	

Presentationsblad

Utgivare	Undervisnings- och kulturministeriet	16.3.2018
Författare	Undervisningsrådet Satu Elo, Utbildningsstyrelsen; Regeringssekreterare Kirsi Lamberg, undervisnings- och kulturministeriet (redaktörer)	
Publikationens titel	Förebyggande av mobbning samt främjande av arbetsron inom småbarnspedagogiken, förskoleundervisningen och den grundläggande utbildningen samt på andra stadiet. Slutrapport	
Publikationsseriens namn och nummer	Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2018:16	
Diarienummer	66/040/2016	Tema Utbildning
ISBN PDF	978-952-263-562-4	ISSN PDF 1799-0351
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-562-4	
Sidantal	146	Språk finska
Nyckelord	förebyggande av mobbning, arbetsro, småbarnspedagogik, förskoleundervisning och grundläggande utbildning, utbildning på andra stadiet	
Referat	<p>Undervisnings- och kulturministeriet tillsatte en arbetsgrupp den 24 november 2016 för att reflektera kring förebyggande av mobbning samt kring skolfred (Dnr 66/040/2016). Arbetsgruppens uppdrag omfattade småbarnspedagogiken, förskoleundervisningen och den grundläggande utbildningen samt utbildningen på andra stadiet. En mellanrapport publicerades den 21 april 2017 (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2017:12). Sedan rapporten inlämnats fortsatte arbetsgruppen utarbetandet av åtgärdsförslag.</p> <p>I arbetet beaktades de lagändringar som trätt i kraft 2014, genom vilka man eftersträvade att förebygga problemen men arbetsron. Ändringarna preciserade bestämmelserna om lärarnas befogenheter att ingripa i mobbning och störande beteende. Därtill etablerades elevkårer inom utbildningen på andra stadiet och i den grundläggande utbildningen. År 2014 trädde också den nya lagen om elev- och studerandehälsa (1287/2013) i kraft. Syftet med den var att förebygga problem och främja välbefinnandet i läroanstalten.</p> <p>Arbetsgruppens föreliggande slutrapport innehåller arbetsgruppens utvecklingsförslag, en beskrivning av mobbning som fenomen samt en översikt över lagstiftningen gällande mobbning. Dessutom granskas verksamhetskulturen inom de småbarnspedagogiska miljöerna, skolor och läroanstalter i fråga om det arbete som krävs för att förebygga mobbning och främja arbetsron.</p> <p>Arbetsgruppen hade i uppgift att föreslå åtgärder för att ingripa i mobbning och främja arbetsron. Arbetsgruppen lägger fram utvecklingsförslag som bland annat behovet av ändringar i lagstiftningen och i verksamhetskulturen samt utvecklandet av ett mångprofessionellt samarbete och informationsstyrning. Bland annat föreslår arbetsgruppen att det grundas ett organ på nationell nivå för utvärdering av effektiva metoder för att förebygga mobbning, öka välbefinnandet och arbetsron. Det föreslagna organet skulle fungera som en kanal för att sprida information om sådana metoder som konstaterats ha effekt. Det ska samla tillförlitlig, heltäckande, aktuell och praktisk information för fostrare, lärare och utbildningsanordnare om metoder med vars hjälp man på bästa sätt kan främja välbefinnande och arbetsron.</p> <p>Genom arbetsgruppens förslag eftersträvar man att säkerställa tryggheten och välbefinnandet för alla barn och unga när de deltar i småbarnspedagogik, undervisning eller utbildning.</p>	
Förläggare	Undervisnings- och kulturministeriet	
Distribution/ beställningar	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi	

Description sheet

Published by	Ministry of Education and Cultur	16.3.2018	
Authors	Satu Elo, National Board of Education Governmental Secretary Kirsi Lamberg, Ministry of Education and Culture (editors)		
Title of publication	Prevention of school bullying and promotion of undisturbed conditions in early childhood education, pre-primary and primary education and secondary education. End report		
Series and publication number	Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2018:16		
Register number	66/040/2016	Subject	Education
ISBN PDF	9978-952-263-562-4	ISSN (PDF)	1799-0351
Website address	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-562-4		
Pages	146	Language	Finnish
Keywords	prevention of bullying, undisturbed conditions, early childhood education, pre-primary and primary education and secondary education		
<p>Abstract</p> <p>The Ministry of Education and Culture set up a work group on 24 November 2016 to find ways to prevent school bullying and promote undisturbed conditions in schools (record number 66/040/2016). The work group's work covered early childhood education, pre-primary and primary education and secondary education. The work group's interim report was published on 21 April 2017 (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2017:12; only in Finnish). Following the interim report, the work group proceeded to formulate action plans.</p> <p>The work group took into account law changes in 2014 made to improve the prevention of restless behaviour in schools. These changes clarified the regulations on teachers' rights to tackle bullying and disruptive behaviour. Student councils were also made an integral part of secondary and primary education. 2014 also saw the entry into force of Act 1287 of 2013 on pupil and student welfare, the purpose of which is to prevent problems from emerging and to improve wellbeing in educational institutions.</p> <p>The work group's final report contains the work group's development proposals, a description of bullying as a phenomenon and an overview of bullying from a legal perspective. This final report also takes a look at operating cultures in early education environments, schools and educational institutions in work preventing bullying and disruptive behaviour.</p> <p>The work group's task was to make proposals about intervening cases of bullying and about ways in which wellbeing and conditions conducive to study can be improved. The work group will have proposals concerning, among other things, necessary changes to legislation, changes to operating culture, development of multidisciplinary cooperation, and information steering. The work group will propose, for example, that a national assessment body be established in Finland, working on finding methods to reduce bullying and other disruptive behaviour and improving wellbeing. This body would act as a channel to distribute information about effective methods, also compiling reliable, comprehensive, topical and practical information for educators and also organisers of training and education about methods that are best for improving wellbeing and atmosphere.</p> <p>The work group's proposals aim to ensure children's and youngsters' safety and wellbeing during early childhood education, and primary and secondary education.</p>			
Publisher	Ministry of Education and Culture, Finland		
Distributed by/ publication sales	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Sisältö

1 Johdanto	13
2 Työryhmän kehittämis ehdotukset kiusaamisen ehkäisemiseksi sekä työrauhan edistämiseksi	16
3 Kiusaaminen ilmiönä	38
3.1 Kiusaamisilmiön teoreettisia selitysmalleja	38
3.2 Kiusaamisen määrittely	39
3.3 Kiusaaminen on ryhmäilmiö	40
3.4 Kiusaamisen yleisyys ja kokemukset yhteenkuuluvuudesta	42
3.5 Kiusaamisen muodot	46
3.6 Työrauha	51
4 Toimintakulttuuri kiusaamisen ehkäisyn ja työrauhan edistämisen lähtökohtana	56
4.1 Kiusaamista ehkäisevän työn ja työrauhan edistämisen periaatteet	57
4.1.2 Esi- ja perusopetus	59
4.1.3 Toisen asteen koulutus	62
4.2 Toimintakulttuurin kehittäminen	63
4.3 Sosiaaliset taidot ja vertaisten toiminta	67
4.4 Aikuisten ja lasten välinen vuorovaikutus	69
4.5 Hyvinvointi kouluissa ja oppilaitoksissa	70
4.5.1 Opiskeluhoolto	71
4.5.2 Yhteisöllinen opiskeluhoolto	71
4.5.3 Yksilökohtainen opiskeluhoolto	75
4.6 Huoltajien ja vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö	79
4.7 Toimenpideohjelmat kiusaamisen ehkäisyssä ja kiusaamistilanteissa	81
Liitteet	
Liite 1. Esimerkkejä kiusaamisen ehkäisyn, sosiaalisten- ja vuorovaikutustaitojen kehittämiseen ja toimintakulttuuriin vaikuttavista menetelmistä lisälinkeineen	86
Liite 2. Lainsäädäntökatsaus kiusaamiseen puuttumiseksi	92
Liite 3. Työryhmämuistio. Lakialoite (LA 81/2016 vp) perusopetuslain 6 §:n muuttamisesta	139
Liite 4. Kiusaamis- ja häirintätilanteen selvittäminen kouluissa ja oppilaitoksissa	145

OPETUS- JA KULTTUURIMINISTERIÖLLE

Opetus- ja kulttuuriministeriö asetti 24.11.2016 työryhmän pohtimaan kiusaamisen ehkäisyä ja työrauhaa. Työryhmän tehtävä on etsiä keinoja puuttua kiusaamiseen ja ehkäistä kiusaamista varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa. Työryhmän huomioi työssään hallituksen kärkihankkeen lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman toimet.

Ryhmälle annettiin viisi erillistä tehtävää:

1. Arvioida käytössä olevien kiusaamisen vastaisten toimenpiteiden ja ohjelmien toimivuutta ja käyttöä
2. Koota varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa käytettäviä omia hyväksi koettuja toimintatapoja muiden käyttöön
3. Vahvistaa olemassa olevia ja tutkitusti vaikuttavia kiusaamisen ehkäisyn toimintamalleja
4. Tehdä esitys lasten ja nuorten hyvinvointia ja työrauhaa edistävästä toimista
5. Tehdä esitys mahdollisista lainsäädännöllisistä mahdollisuuksista lisätä velvoitteita puuttua kiusaamiseen

Työryhmä asetettiin 30.12.2017 loppuun, mutta tehtävän 2 osalta määräaika päättyi 15.3.2017, jolloin työryhmä jätti väliraporttinsa. Väliraportin jättämisen jälkeen työryhmä jatkoi työskentelyä toimenpide-ehdotusten muodostamiseksi.

Työryhmän puheenjohtajana toimi ylijohtaja Eeva-Riitta Pirhonen opetus- ja kulttuuriministeriöstä ja varsinaisina jäseninä johtaja Jari Rajanen opetus- ja kulttuuriministeriöstä, opetusneuvos Jussi Pihkala opetus- ja kulttuuriministeriöstä, hallitusneuvos Janne Öberg opetus- ja kulttuuriministeriöstä, neuvotteleva virkamies Tarja Kahiluoto opetus- ja kulttuuriministeriöstä, opetusneuvos Elise Virnes opetus- ja kulttuuriministeriöstä, nuorisotyön päällikkö Juuso Repo Mannerheimin lastensuojeluliitosta, professori Christina Salmivalli Turun yliopistosta, ohjelmajohtaja Maija Gellin Suomen sovittelufoorumi ry:stä, toiminnanjohtaja Ulla Siimes Suomen Vanhempainliitosta, erityisasiantuntija Jaakko Salo

Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:stä, erityisasiantuntija Jarkko Lahtinen Suomen Kuntaliitosta, opetusneuvos Kristiina Laitinen Opetushallituksesta, ylikonstaapeli nettipoliisi Marko Forss (työtehtävien vaihduttua erosi työryhmätyöskentelystä 22.8.2017), tutkija Hanne Kivimäki Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselta, palvelupäällikkö Karri Koli Suomen ammatillisen koulutuksen johtajat SAJO ry:stä, lakimies Merike Helander Lapsiasiavaltuutetun toimistosta, vastaava rehtori Päivi Ikola Suomen Rehtorit SURE ry:stä sekä neuvotteleva virkamies Marjaana Pelkonen sosiaali- ja terveystieteiden ministeriöstä.

Pysyvinä asiantuntijajäseninä toimivat Elisa Poskiparta Turun Yliopistosta, koulutusoikeuden professori Suvianna Hakalehto Itä-Suomen yliopistosta, varhaiskasvatuksen arviointiasiantuntija Laura Repo Kansallisesta koulutuksen arviointikeskuksesta sekä hallitussihteerinä Kirsi Lamberg opetus- ja kulttuuriministeriöstä. Työryhmän sihteerinä toimivat opetusneuvokset Ulla Laine ja Satu Elo Opetushallituksesta.

Työryhmä on kuullut seuraavia asiantuntijoita:

- 11.1.2017 johtava koulupsykologi, Tuija Hrakka Vantaan kaupungista ja Auttavien puhelinten päällikkö Tatjana Pajamäki Mannerheimin Lastensuojeluliitosta,
- 14.2.2017 työryhmän omat asiantuntijat kertoivat kiusaamisesta ilmiönä ja sen näyttöön perustuvasta ehkäisystä, Christina Salmivalli Turun yliopistosta ja varhaiskasvatuksen osalta arviointiasiantuntija Laura Repo Kansallisesta arviointikeskuksesta. Lisäksi päiväkodinjohtaja Leena Lahtinen Vantaalta kertoi Siimapuiston päiväkodin arjen rakenteista ja toimintakulttuurista.
- Neljännessä kokouksessa 2.3.2017 kuultiin nuorten omia näkemyksiä ja laajennettiin näkökulmaa toiselle asteelle. Kuultavina olivat nuorten osallisuudesta kiusaamisen ehkäisyssä kertomassa työryhmän jäsen Juuso Repo Mannerheimin Lastensuojeluliitosta, opiskelijajärjestöjä edustivat puheenjohtaja Pietu Heiskanen Lukiolaisten Liitosta, Kimi Uosukainen Suomen Nuorisovaltuustojen Liitto ry:stä.
- Ennen ensimmäisen tehtävän määräaika kuultiin vielä 9.3.2017 rikoskomisario Marko Forssia sosiaalisessa mediassa tapahtuvasta kiusaamisesta. 17.5. Sosiaalisen käyttäytymisen ja työrauhan tukeminen, Vesa Närhi Itä-Suomen yliopisto sekä Opiskeluhoito, Kristiina Laitinen ja Marke Peltonen-Hietanen, THL
- 12.6. Lainsäädäntöön liittyvät asiat, Janne Öberg
- 10.10. Kasvatuspsykologian apulaisprofessori Niina Juntila kertoi lasten yksinäisyydestä kiusaamisen kannalta. Esityksen diat toimitetaan osallistujille.
- 9.11. Kuultiin Janne Johanssonin alustus Verso-toiminnassa ja restoratiivisesta lähestymistavasta.

Työryhmä kokoontui toimeksiannon tehtävän kaksi (varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa käytettävien omien hyväksi koettujen toimintatapojen kokoaminen muiden käyttöön) jälkeen 12 kertaa (26.4.2017, 17.5.2017, 6.6.2017, 12.9.2017, 10.10.2017, 9.11.2017, 12.12.2017, 14.12.2017, 15.1.2018, 30.1.2018, 8.2.2018 sekä 16.2.2018).

Loppuraportin laatimiseen on osallistunut monialainen asiantuntijakokoonpano ja kentän toimijoita, joille haluamme osoittaa kiitoksemme.

Helsingissä 16. päivänä helmikuuta 2018

Eeva-Riitta Pirhonen

Juuso Repo

Maija Gellin

Jaakko Salo

Kristiina Laitinen

Karri Koli

Päivi Ikola

Elisa Poskiparta

Laura Repo

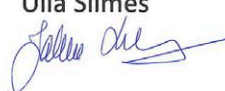

Jari Rajanen

Janne Öberg

Elise Virnes

Christina Salmivalli

Ulla Siimes

Jarkko Lahtinen

Hanne Kivimäki

Merike Helander

Marjaana Pelkonen

Suvianna Hakalehto

Ulla Laine

Jussi Pihkala

Tarja Kahiluoto

Satu Elo

1 Johdanto

Työryhmän näkemyksen mukaan kiusaamisen ehkäisy ja siihen puuttuminen on laaja yhteiskunnallinen tehtävä. Koulussa tapahtuvaa kiusaamista on vaikea erottaa vapaa-ajalla tapahtuvasta kiusaamisesta, sillä esimerkiksi sosiaalisessa mediassa tapahtuva kiusaaminen ei rajaudu aikaan ja paikkaan. Työryhmän näkemyksen mukaan kiusaamiseen puuttumisen ja siitä puhumisen lisäksi tulisi keskittyä myönteisen toimintakulttuurin rakentamiseen. Erityisesti korostuu johtajien rooli oppimisyhteisössä, jossa kaikki puuttuvat kiusaamiseen ja toimivat kiusaamisen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi.

Työryhmä keräsi työn ensivaiheessa raportin liitteenä olevan koosteen kiusaamisen ennaltaehkäisyyn ja puuttumiseen tarkoitetuista menetelmistä. Tarkasteluun otettiin kiusaamisen vastaisten menetelmien lisäksi toimintatapoja, jotka vaikuttavat sosiaaliin ja tunne- ja vuorovaikutustaitoihin sekä toimintakulttuuriin kiusaamista ehkäisevinä ja hyvinvointia lisäävinä menetelminä. Työryhmän toimeksiannon kohdassa 1 mainittua toimenpiteiden ja ohjelmien toimivuuden arviointia ei ole ollut mahdollista tehdä työryhmässä, vaan sitä koskien työryhmä tekee esityksen mm. arviointikriteerien laadinnasta. Kooste käytössä olevista menetelmistä toimii esimerkkinä erilaisista vaihtoehdoista. Jatko-työskentelyssä kiinnitettiin päähuomio kiusaamisen vastaisen työn lähtökohtiin sekä hyviltä toimintamalleilta vaadittaviin yleisiin piirteisiin.

Työryhmä toteaa, että varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa ja opetussuunnitelmien perusteissa esiopetuksesta lukioon ja ammatilliseen koulutukseen kiinnitetään runsaasti huomiota oppilaiden ja opiskelijoiden hyvinvointiin, kiusaamisen ehkäisemiseen sekä osallistavan toimintakulttuurin luomiseen.

Työryhmä pitää tärkeänä, että viime vuosina tehdyt lakimuutokset on huomioitu työryhmän kehittämistyössä, jotta voidaan vahvistaa jo olemassa olevia lakisääteisiä keinoja puuttua kiusaamiseen. Lakimuutokset perusopetuksen ja toisen asteen koulujen ja oppilaitosten työrauhan sekä osallisuuden parantamisesta tulivat voimaan vuoden 2014 alusta (HE 66/2013 vp). Muutoksessa täsmennettiin säännöksiä opettajien toimivallasta puuttua kiusaamiseen ja häiritsevään käyttäytymiseen. Lisäksi oppilaskunnat vakiinnutettiin myös perusopetukseen. Oppilaskuntatoiminta on keskeinen toimintamuoto tuettaessa oppilai-

den osallistumista ja vaikuttamista sekä kehitettäessä koulun ja oppilaitoksen toimintaan. Oppilaskuntatoiminnan kautta voidaan edistää osallisuuden ja vaikuttamisen kulttuuria sekä lisätä tietoa ja valmiuksia vaikuttaa koulussa sekä oppilaitoksessa, lähiyhteisössä ja yhteiskunnassa.

Elokuun alusta vuonna 2014 voimaan tullut oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) siirtää painopistettä nykyisestä ongelmakeskeisestä toiminnasta ennaltaehkäisevään ja varhaiseen tukeen. Muutoksen myötä myös toisen asteen opiskelijat ovat olleet oikeutettuja opiskeluhuollon kuraattori- ja psykologipalveluihin.

Vuonna 2013 hallitusohjelman mukaisesti päivähoitoon liittyvät tehtävät siirrettiin sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalta opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalalle. Muutoksen myötä varhaiskasvatusta on kehitetty osana koulutusjärjestelmää. Osa työryhmän kehittämisehdotuksista koskee myös varhaiskasvatusta.

Opetussuunnitelmien perusteet esi- ja perusopetukseen sekä lukiokoulutukseen ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteet uudistettiin vuosina 2014–2016. Kaikissa uusissa perusteasiakirjoissa turvalliseen opiskeluympäristöön ja lasten ja nuorten osallisuuteen on asetettu aiempaa laajemmat tavoitteet. Toimintakulttuurin osallistavalle kehittämiselle on asetettu suuntaviivat ja asiaa on erityisesti painotettu. Kiusaamisen ehkäisy ja kiusaamiseen puuttuminen on koulujen opetussuunnitelmallinen velvollisuus samoin kuin vuoro-vaikutustaitojen, neuvottelun, sovittelun ja ristiriitojen ratkaisemisen opettaminen. Opetussuunnitelmien täytäntöönpanoa tuetaan koulutuksella.

Työryhmä haluaa kiinnittää huomiota siihen, että maakunta- sekä sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen myötä julkisten sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämisvastuun on suunniteltu siirtyvän kunnilta ja kuntayhtymiltä maakunnille. Sosiaali- ja terveydenhuollon muuttuva palvelukokonaisuus sekä kuntien opetustoimen palveluiden ja toimintojen yhteensovittaminen vaativat hallinnon eri tasojen ja viranomaisten keskinäistä yhteistyötä ja uusia toimintamalleja. Hallituksen esityksessä (HE 15/2017 vp) esitetään, että järjestämisvastuu koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta siirtyy maakuntiin ja kunnille jää järjestämisvastuu psykologi- ja kuraattoripalveluista sekä yhteisöllisestä opiskeluhuollosta. Opiskeluhuoltopalvelut toteutetaan jatkossakin kouluissa ja oppilaitoksissa lähellä opiskelijoita. Opiskeluhuoltopalveluiden käytännön järjestäminen maakunnan ja kunnan kesken niin, että osa samaan kokonaisuuteen kuuluvista palveluista järjestetään eri tahojen toimesta, edellyttää uutta moniammatillista yhteistyökäytäntöjen kehittämistä kunnan ja maakunnan välillä. Kiusaamisen ehkäisemiseen, puuttumiseen ja korjaavien toimenpiteiden järjestämiseen liittyviä, jatkuvassa yhteistyössä toteutettavia keskeisiä palveluita ovat muun muassa oppilas- ja opiskeluhuollon järjestäminen sekä lastensuojelun ja sosiaalitoimen kanssa tehtävä yhteistyö. Muutostyössä yhtenä toimijana on Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma (LAPE)-kärkihanke. LAPEssa uudistetaan toimintakulttuuria sekä lasten,

nuorten ja perheiden palveluja lapsi- ja nuorilähtöisiksi sekä osallisuutta edistäviksi. Ministeriöiden toimeksiannosta työskennellyt selvityshenkilöryhmä julkaisee helmikuussa 2018 ehdotuksensa lasten ja nuorten palveluihin ja toimintaympäristöihin muodostuvien yhdyspintojen ylittämiseksi.

Työryhmä pitää tärkeänä, että kunnat ja tulevat maakunnat kehittävät alueellisia toimintatapoja sosiaali- ja terveydenhuollon ja opetustoimen palveluiden yhteistyön kehittämiseksi.

Hallituksen kärkihankkeena on uudistettu ammatillisen koulutuksen lainsäädäntö vastamaan nykyistä paremmin tulevaisuuden osaamistarpeita. Uusi lainsäädäntö (531/2017) tuli voimaan 1.1.2018 alkaen. Uudistuksen myötä ammatillisessa koulutuksessa otetaan käyttöön kaikille opiskelijoille yhtenäinen henkilökohtaistamisprosessi (HOKS), jossa tunnistetaan ja tunnustetaan aiemmin hankittu osaaminen, suunnitellaan puuttuvan osaamisen hankkiminen, osaamisen osoittaminen ja sen arviointi sekä opiskelijan tarvitsemat tuki-, ohjaus- ja erityistoimet. Osaaminen arvioidaan aidoissa työympäristöissä annettavissa näytöissä. Opiskelijan oikeus saada erityistä tukea oppimisvaikeuksien, vamman, sairauden tai muun syyn vuoksi laajennetaan koskemaan ammatti- ja erikoisammattitutkinnon opiskelijoita.

Uutena työpaikalla järjestettävän koulutuksen muotona otetaan käyttöön koulutusoppimukseen perustuva koulutus, joka korvaa nykyisen työssäoppimisen. Koulutusoppimuksessa opiskelija ei ole työsuhhteessa työnantajaan. Oppisopimuskoulutus on toinen vaihtoehto opiskella työpaikalla ja siinä opiskelija tekee työsopimuksen työnantajan kanssa. Työryhmän työn eli kiusaamisen ennaltaehkäisyn näkökulmasta on tärkeää huomioida, että ammatillisessa koulutuksessa ei enää jaotella koulutusta nuorten tai aikuisten ammatilliseen koulutukseen, vaan opiskelijoita yhdistää opiskeltava tutkinto, tutkinnon osa tai osaamiskokonaisuus. Lisäksi osaamisen hankkimisen painottuminen entistä enemmän työpaikoille tulee huomioida myös kiusaamisen ennaltaehkäisyssä.

Hallitus päätti lukiokoulutuksen uudistamisesta kevään 2017 puoliväliriihessä. Uudistus pitää sisällään lukiolain ja lukion toiminnallisen uudistamisen, ja sen tavoitteena on muun muassa vahvistaa koulutuksen laatua ja oppimistuloksia sekä sujuvoittaa siirtymistä toisen asteen opinnoista korkea-asteelle.

2 Työryhmän kehittämis ehdotukset kiusaamisen ehkäisemiseksi sekä työrauhan edistämiseksi

Johdanto

Kiusaamisen ehkäisyn ja työrauhan edistämisen tulee olla suunnitelmallista, pitkäjänteistä ja jatkuvaa varhaiskasvatuksen, perusopetuksen ja toisen asteen koulutuksen arjessa tapahtuvaa toimintaa. Toiminta tarvitsee tuekseen yhteisen arvopohjan, yhteisesti sovitut toimintatavat sekä yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen perustuvan toimintakulttuurin, johon kaikki varhaiskasvatuksen, koulun ja oppilaitoksen aikuiset, lapset, oppilaat ja vanhemmat ovat sitoutuneet.

Työryhmä esittää kehittämis ehdotuksia, jotka liittyvät muun muassa toimintakulttuurin muutokseen ja monialaisen yhteistyön kehittämiseen sekä informaatio-ohjaukseen ja lain-säädännön muutostarpeisiin. Vaikutusten arviointi tapahtuu osana ministeriön lainvalmistelua. Kehittämis ehdotukset, joiden toimeenpanosta aiheutuu kunnallistaloudellisia vaikutuksia, sovelletaan kustannuksien arviointiin kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta annetun lain (1704/2009) 55 §:n 2 momenttia. Lain 55 §:n 2 momentin mukaan vuodesta 2016 lukien uusissa ja laajentuvissa valtionosuustehtävissä, valtionosuus on 100 prosenttia valtionosuustehtävien laskennallisista kustannuksista, ellei valtionosuustehtäviin tehdä vastaavan suuruisia vähennyksiä. Peruspalvelujen valtionosuudesta annetun lain 55 §:n 2 momenttia sovelletaan myös opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain (1705/2009) mukaisesti rahoitettavaan toimintaan. Kustannuksia arvioidessa tulee huomioida myös lakiesityksestä aiheutuvat kansantaloudellisesti positiiviset vaikutukset.

Kehittämis ehdotusten valmistelun edetessä vaikutusten arviointia syvennetään. Taloudellisten vaikutusten lisäksi arvioidaan vaikutukset viranomaisten toimintaan ja menettelytapoihin, joilla tarkoitetaan vaikutuksia viranomaisten keskinäisiin suhteisiin, heidän tehtäviin ja menettelytapoihin, henkilöstöön ja organisaatioon tai hallinnollisiin menettelyihin ja kustannuksiin. Lisäksi arvioidaan muut yhteiskunnalliset vaikutukset, kuten esimerkiksi sosiaali- ja terveysvaikutukset sekä vaikutukset yhdenvertaisuuteen, kielellisten oikeuksien toteutumiseen, rikosentorjuntaan, turvallisuuteen ja tietoyhteiskuntaan sekä suku-

puolten tasa-arvoon. Lapsivaikutusten arviointi tehdään aina, kun sääntelyn kohteena on lapsia tai sääntelyllä on välillisiä vaikutuksia lapsien asemaan tai elämään. Lapsen oikeuksien sopimus ja sen valinnaiset pöytäkirjat tarjoavat lähtökohdan lapsivaikutusten arvioinnille. Komitea mukaan tulisi varmistaa, että arviointi perustuu lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteisiin, jolloin esimerkiksi yhdenvertaisuuden näkökulmasta (2 artikla) on pohdittava muun muassa sitä, miten ehdotettu ratkaisu vaikuttaa erilaisiin lapsiryhmiin ja vastaa erilaisiin, eri elämäntilanteessa olevien lasten tarpeisiin.

Kehittämistoimenpiteet

Kehittämisehdotus 1

Perustetaan kansallinen vaikuttavien kiusaamisen ehkäisemisen, hyvinvointia ja työrauhaa lisäävien menetelmien arviointitoimielin, joka arvioi näihin tarkoituksiin kehitettyjen menetelmien näytön astetta ja käyttökelpoisuutta.

Suomesta puuttuu toimielin, joka systemaattisesti arvioi varhaiskasvatuksen sekä koulujen ja oppilaitosten kiusaamista ehkäisevien, hyvinvointia edistävien ja työrauhaa lisäävien menetelmien vaikuttavuuteen liittyvää näytön astetta. Perustettavan toimielimen tehtävänä on arvioida menetelmien käyttökelpoisuutta ja kehittää toiminnan itsearvioinnin tueksi kriteerit. Toimielin tarjoaa tutkimukseen perustuvaa tietoa menetelmien käyttöönottoon liittyvän päätöksenteon tueksi. Vastaavia toimielin on maailmalla runsaasti, tunnetuimpia Blueprints for Healthy Youth Development. Suomalainen esimerkki on Kasvun Tuki -hanke, jossa arvioidaan lapsiin ja perheisiin kohdistuvien interventioiden näytön astetta.

Perustettava toimielin tulee toimimaan kanavana, jonka avulla levitetään tietoa vaikuttaviksi todetuista menetelmistä. Se kokoaa kasvattajille, opetuksen ja koulutuksen järjestäjille luotettavaa, kattavaa, ajankohtaista ja käytännönläheistä tietoa siitä, millaisilla menetelmillä hyvinvointia ja työrauhaa voidaan edistää parhaalla mahdollisella tavalla. Toiminnan järjestäjän tulee arvioida järjestämänsä toimintaa. Tämän tehtävän tueksi toimielin laatii kriteerit toiminnan vaikuttavuuden arviointiin.

Vastuutahot: OKM

Kehittämisehdotus 2

Käynnistetään lasten sosioemotionaalista kehitystä tukeva ja kiusaamista ehkäisevä kehittämis- ja tutkimushanke varhaiskasvatuksessa.

Kiusaamista esiintyy jo ennen kouluikää ja se näyttäytyy hyvin samankaltaisena ilmiönä kuin kouluikäisten parissa. Tutkimus on yksimielistä siitä, että varhaiskasvatuksen toimin-

taympäristöihin suunnattuja tutkimusperustaisia, kiusaamista ehkäiseviä toimenpiteitä tulisi kehittää aiempaa enemmän. Mahdollisimman varhain aloitettu ennaltaehkäisevä työ vaikuttaa monella tavoin myönteisesti lasten ja nuorten psykososiaaliseen kehittymiseen ja vähentää ongelmien syntyminen todennäköisyyttä.

Kehittämisen- ja tutkimushankkeessa tuotetaan kiusaamista ehkäisevä sekä lasten tunne- ja vuorovaikutustaitoja vahvistava toimenpideohjelma varhaiskasvatuksen henkilöstön käyttöön lapsiryhmässä toteutettavaksi.

Toimenpideohjelmissa tulisi huomioida seuraavat tutkimukseen pohjaavat ulottuvuudet: i) aikuisten ja lasten välisen myönteisen ja lämpimän vuorovaikutuksen vahvistaminen, ii) myönteisen vertaissuhteita tukevan toimintakulttuurin rakentaminen ryhmään, iii) yksittäisten lasten itsesääätely-, vuorovaikutus- ja tunnetaitojen tukeminen sekä iv) vanhempien osallisuutta tukevien myönteisten yhteisöllisten toimintatapojen ja työyhteisön ilmapiirin vahvistaminen.

Toimenpideohjelma rakentuu seuraavista kokonaisuuksista:

1. Ryhmässä ja yksilötasolla toteutettavat harjoitteet lasten tunne- ja vuorovaikutustaitojen vahvistamiseksi, kiusaamisen ehkäisemiseksi sekä myönteisen toimintakulttuurin rakentamiseksi varhaiskasvatuksessa lasten ikä- ja kehitystaso huomioiden.
2. Tietopaketti varhaiskasvatuksen henkilöstölle siitä, millaiset työtavat ehkäisevät kiusaamista, tukevat myönteisen toimintakulttuurin syntymistä, tukevat lasten välisiä suhteita ja kehittävät lasten tunne- ja vuorovaikutustaitoja sekä kuinka työtavat integroidaan osaksi varhaiskasvatuksen arkea ja käytäntöjä.
3. Toimintasuosituksia ja hyviä vanhempia osallistavia käytäntöjä sekä tietoa vanhempien roolista kiusaamisen vastaisen työn tukena.
4. Toimintasuositukset sekä hyviä käytäntöjä kiusaamistapauksiin puuttumiseksi sekä jälkiseurantaan.
5. Toimenpideohjelman implementointi ja levittäminen valtakunnallisesti sisältäen varhaiskasvatuksen henkilöstön kouluttamisen ohjelman käyttöön. Koulutuksissa annetaan uusimpaan tutkimukseen pohjautuvaa käytännön tietoa muun muassa siitä, kuinka lasten tunne- ja vuorovaikutustaitoja edistetään sekä vahvistetaan varhaiskasvatuksen arjessa, kiusaamisesta sosiokulttuurisena ilmiönä ja sen ehkäisemisestä sekä ryhmien toimintakulttuurien systemaattisesta rakentamisesta.
6. Toimenpideohjelman vaikuttavuuden seuranta ja akateeminen tutkimus sekä tilastotiedon kerääminen.

Vastuutahot: OKM

Kehittämisehdotus 3

Käynnistetään tutkimus siitä, minkälaisia keinoja opettajat ja rehtorit käyttävät koulujen ja oppilaitosten työrauhan turvaamiseksi ja sen palauttamiseksi häiriötilanteissa sekä miten vaikuttavia nämä keinot ovat perusopetuksessa ja toisella asteella.

Työrauhan turvaamiseksi käytettyjä keinoja sekä laissa säädettyjen kurinpitotoimien vaikutuksia ja tehokkuutta työrauhan palauttamiseksi on tutkittu vain vähän ja tutkimuksissa erityisesti oppilaiden näkökulma jää vähäiselle huomiolle. Tutkimuksessa aihetta lähestytään monimenetelmäisesti oppilaiden, opiskeluhuollon toimijoiden, rehtoreiden, huoltajien ja opettajien näkökulmista. Tutkimukseen sisällytetään yhtenä osana seurantatutkimus, jossa seurataan niitä nuoria, jotka ovat toistuvasti kurinpitomenetelmien piirissä.

Tutkimuksessa pyritään arvioimaan esimerkiksi, mitkä kurinpitokeinot ovat työrauhan ylläpitämiseksi tehokkaita. Vaikuttaako opettajan orientaatio menetelmien tuloksellisuuteen, opetusryhmän ja koulun tasolla työrauhahäiriöihin sekä niiden esiintymiseen ja miten vanhempien roolia voidaan vahvistaa työrauhan ylläpitämisessä. Tutkimuksessa selvitetään oppilaiden, opiskelijoiden, opettajien ja rehtoreiden käsityksiä häiritsevistä käytöksestä ja siihen puuttumisen keinoista.

Tutkijat laativat varsinaiset tutkimuskysymykset tutkimussuunnitelman laatimisen yhteydessä.

Vastuutaho: OKM

Toimintakulttuuri

Kehittämisehdotus 4

Hyvinvoinnin ja työrauhan edistämiseen sekä yksinäisyyden ja kiusaamisen ehkäisemiseen liittyvä pedagoginen osaaminen määritellään henkilöstön ja johdon täydennyskoulutuksen painopistealueeksi seuraavien kolmen vuoden ajalle

1. Opettaja on avainasemassa luokan työrauhan rakentajana ja ylläpitäjänä. Tavoitteena on rohkaista keskustelua työrauhakysymyksistä ja sitä kautta edistää työrauhaa vahvistavia toimintatapoja varhaiskasvatuksessa, koulu- ja oppilaitosyhteisössä sekä yksittäisen opettajan työssä. Henkilöstön ja johdon työotteen muuttamista tuetaan sellaiseksi, että yhteistoiminnallista tekemistä ja vuorovaikutusta tapahtuu päivittäin, opetuksessa, välitunneilla sekä varhaiskasvatuksen, koulun ja oppilaitoksen yhteisissä tilaisuuksissa. Tässä työhön perehdyttämisessä työpaikoilla on keskeinen rooli.

2. Opetushallitus uudistaa julkaisun ”Työrauha tavaksi – Kohtaaminen, toimintakulttuuri ja pedagogiikka koulun arjessa -julkaisu (2009) ja siihen sisältyvän koulujen itsearviointimateriaalin. Julkaisussa työrauhaa on tarkasteltu neljästä kokonaisuudesta, toimintakulttuurista, kohtaamisesta ja välittämisestä, pedagogiikasta ja säännöistä. Julkaisun uudistaminen tarjoaa mahdollisuuden kehittää sekä koulu yhteisön että yksittäisen opettajan työrauhaa edistäviä toimintatapoja.

Tavoitteena on ohjata koulu- ja oppilaitosyhteisöä kokonaisvaltaiseen toimintakulttuuriin ja toimintatapoihin, jotka ehkäisevät vuorovaikutukseen liittyviä ongelmia ennalta ja tukevat oppilaan ja opiskelijan kiinnittymistä oppimisyhteisöön. Vuorovaikutuksen edistäminen luo oppilaitoksiin myös ilmapiiriä, jossa kiusaaminen tulee nykyistä paremmin aikuisten tietoon. Se vahvistaa kiusaamisen ehkäisyä huomioimalla nykytilannetta paremmin vuorovaikutustaitojen opetuksen, pedagogisten ratkaisujen ja johtamisen merkityksen sekä osallisuuden edistämiseen liittyvät toimenpiteet ja niiden yhteisvaikutuksen koulun toimintakulttuuriin.

Julkaisua täydennetään sisällyttämällä siihen materiaalia esimerkiksi yhteisöllisen opiskeluhuollon arviointia, henkilöstön kokouksia, suunnittelupäiviä ja huoltajien osallisuuden suunnittelua ja vahvistamista varten. Samalla julkaisun soveltamisalaa laajennetaan, jotta se on myös varhaiskasvatuksen henkilöstön sekä lukio- ja ammatillisen koulutuksen henkilöstön käytettävissä. Itsearviointimateriaaliin tutustuminen ja sen käyttö kytetään osaksi opettajien täydennyskoulutusta. Järjestään valtakunnallinen koulutuskierron toimintakulttuurista, työrauhasta, kiusaamisen ehkäisemisestä sekä opiskeluhuollosta.

3. Tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetus sekä kiusaamisen ja yksinäisyyden ehkäisy sisällytetään vahvemmin osaksi yhteisön toimintaa. Lisätään tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetusta sekä tasa-arvo- ja ihmisoikeuskasvatusta opettajien perus- ja täydennyskoulutuksessa. Täydennyskoulutus varustaa koulutuksen järjestäjiä siitä, miten pedagogisilla ratkaisuilla voi ehkäistä ulossulkemista ja loukkaavaa kohtelua, jota on vaikea havaita kasvokkain tai verkossa. Tässä huomioidaan oppilaiden ja opiskelijoiden oma toiminta kiusaamisen ja yksinäisyyden ehkäisemisessä sekä osallisuuden lisäämisessä.
4. Yhteisopettajuuden toteuttamista ja siihen liittyvää osaamista vahvistetaan varhaiskasvatuksen ja opetustoimen henkilöstön perus- ja

täydennyskoulutuksessa. Yhteisopettajuus lisää yhteisöllisyyttä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Sillä vahvistetaan sosiaalisten taitojen kehittymistä, oppilaiden turvallisuudentunnetta, oman käyttäytymisen hallintaa sekä luodaan pohjaa hyvälle ilmapiirille.

5. Täydennyskoulutuksella tuetaan olemassa olevia menetelmiä ja integroimaan niitä osaksi koulujen ja oppilaitoksen opiskelijahuolto ja opetussuunnitelmaa. Tämä tukee olemassa olevien toimenpiteiden tehokkaampaa käyttöä ja vaikuttavuutta.

Vastuutahot: OPH, OKM ja korkeakoulut, THL, opetuksen ja koulutuksen järjestäjät

Kehittämisehdotus 5

Koulujen ja oppilaitosten henkilöstön valmiuksia ennaltaehkäistä ja tunnistaa oppilaitoksissa tapahtuvaa kiusaamista kehitetään. Lisäksi yksilökohtaista opiskeluhoitoa vahvistetaan kiusaamistilanteiden eri osapuolille annettavan yksilöllisen tuen ja tarvittavan hoidon järjestämisessä.

Koulujen ja oppilaitosten menettelytapoja kiusaamistilanteiden selvittämisessä yhdenmukaistetaan ohjeistuksella.

Käynnistetään selvitystyö, jonka tavoitteena on löytää keinoja ja menettelytapoja pitkittyneiden kiusaamistapausten selvittämiseen.

Opetushallitus ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos valmistelevat koulujen ja oppilaitosten menettelytapoja yhtenäistävän ohjeistuksen kiusaamistilanteiden ennaltaehkäisyyn, ja kiusaamiseen puuttumiseen sekä seurannan toteuttamiseen. Tämä otetaan huomioon koulujen ja oppilaitosten työrauhan ja turvallisuuden edistämiseksi. Ohjeistukseen sisällytetään kiusaamistilanteiden edellyttämän yksilöllisen opiskeluhoitojärjestämisen sekä koulun ulkopuolisten palvelujen ja tarvittavan hoidon piiriin ohjaamisen näkökulmat.

Yhteisöllinen opiskeluhoito on osa koulujen ja oppilaitoksen toimintakulttuuria ja ensisijainen tapa tukea koulu- ja oppilaitosyhteisön hyvinvointia. Yhteisöllisen opiskeluhoitojärjestämiseen osallistuvat kaikki kouluyhteisön aikuiset. Kaikille opiskelijoille suunnatulla hyvinvointityöllä vahvistetaan tunne- ja sosiaalisia taitoja sekä edistetään turvallisuutta ja työrauhaa. Kiusaamista ehkäisevät ja vähentävät toimet sekä koulun toimintavalmiudesta huolehtiminen erilaisissa ongelmatilanteissa kuuluvat yhteisölliseen työhön.

Yksilökohtaiseen opiskeluhoitoon kuuluvat koulu- ja opiskeluterveydenhuolto, opiskeluhoito psykologi- ja kuraattoripalvelut sekä monialaisen asiantuntijaryhmän työskentely.

Yksilökohtaisella opiskeluhoollolla on tärkeä tehtävä kiusaamisen tunnistamisessa ja siihen puuttumisessa sekä erityisesti tuen tarjoamisessa niin kiusatulle kuin kiusaajalle. Usein tämä edellyttää yhteistyötä huoltajien kanssa. Yksilökohtainen opiskeluhoolto on vapaaehtoista ja perustuu aina suostumukseen.

Yhteisöllistä opiskeluhoolltoa toteutetaan koulu – ja oppilaitoskohtaisen opiskeluhoolltosuunnitelman ja Opetushallituksen opetussuunnitelmien perusteissa em. suunnitelmalta antamien linjausten mukaisesti.

Opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen yhdeksi painopistealueeksi määritellään ryhmädynamiikka ja ryhmän hallinnan taidot sekä osaamisen vahvistaminen kiusaamisen ennalta ehkäisyssä, kiusaamistilanteisiin puuttumisessa ja jälkiseurannassa.

Osana sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaisuudistusta koulu- ja opiskeluterveydenhuollon ja psykologi- ja kuraattoripalveluiden ammattihenkilöiden täydennyskoulutuksessa huomioidaan lasten ja nuorten mielenterveyden tukeminen erityisesti kiusaamistilanteissa sekä siitä seuraavien psykososiaalisten oireiden varhainen tunnistaminen ja hoito.

Opetus- ja kulttuuriministeriö ja sosiaali- ja terveysministeriö käynnistävät kiusaamisen ehkäisemisen täydennyskoulutuksen (esim. Parasta osaamista yhdessä -täydennyskoulutus), joka kokoaa yhteen opetustoimen sekä sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön. Koulutus kohdistetaan erityisesti koulu – ja oppilaitoskohtaisille opiskeluhoolltoryhmille.

Vastuutahot: OKM, STM, OPH, THL

Kehittämisehdotus 6

Työryhmä esittää, että perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden laaja-alaisten osaamistavoitteiden kohdan L5 (tieto- ja viestintätekniinen osaaminen) toteutusta tuettaessa otetaan huomioon tietosuoja-asetuksen voimaantulo.

Kiusaaminen tapahtuu usein myös mobiililaitteiden välityksellä. Lapset ja nuoret eivät välttämättä tunnista henkilötietoihin liittyviä uhkia, kuten seksuaalista hyväksikäyttöä ja verkkokiusaamista tai kohdennettua verkkomainontaa. Toukokuussa 2018 sovellettavaksi tulevan EU:n tietosuoja-asetuksen myötä tulee verkkopalveluiden käyttöön ikäraja. Lapsen tulee saada vanhemmiltaan lupa käyttää henkilötietoja tallentavia verkkopalveluita. Ikärajaa on kuitenkin usein helppo kiertää. Yksi asetuksen mukanaan tuomista uusista vaatimuksista on, että alle 16-vuotiaat eivät voi jatkossa käyttää esimerkiksi sosiaalisen median palveluita ilman huoltajiensa lupaa. EU:n jäsenmailla on kuitenkin mahdollisuus säätää kansallisesti alemmasta ikärajasta, joka voi alimmillaan olla 13 vuotta.

Vastuutahot: OPH

Kehittämisehdotus 7

Opiskelijan henkilökohtaisessa osaamisen kehittämissuunnitelmassa (HOKS) otetaan huomioon opiskelijan työskentely- ja vuorovaikutustaidot. Ammatillisen koulutuksen ammattiosaajan työkykypassia muokataan nykyistä enemmän työyhteisötaitoja sekä syrjinnän ja kiusaamisen ennaltaehkäisyä huomioivaksi.

Ammatillisesta koulutuksesta annettu laki (531/2017) tarjoaa uusia keinoja ennaltaehkäistä kiusaamista ja puuttua kiusaamiseen. Lain mukaan jokaiselle tutkinto- ja valmentavan koulutuksen aloittavalle opiskelijalle laaditaan henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma (HOKS), johon kirjataan yksilölliset osaamisen tunnistamista, tunnustamista, hankkimista, kehittämistä ja osoittamista sekä ohjauksen ja tukitoimia koskevat tiedot. Työryhmä esittää, että HOKS:ssa otetaan huomioon myös opiskelijan työskentely- ja vuorovaikutustaidot. Lisäksi työryhmä esittää, että HOKS:ssa huomioidaan yhteisöllisyyden toteutuminen jokaisen opiskelijan kohdalla. Työryhmä esittää myös, että opiskelijan kanssa käytävissä HOKS-keskusteluissa nostetaan esille kiusaaminen ja syrjintä sekä niihin puuttuminen.

Ammatillisessa koulutuksessa useilla koulutuksen järjestäjillä on käytössä ammattiosaajan työkykypassi. Työryhmä esittää, että ammattiosaajan työkykypassissa huomioidaan nykyistä enemmän työyhteisötaitoja ja kiusaamisen ennaltaehkäisyä huomioivaksi. Lisäksi työryhmä esittää, että ammattiosaajan työkykypassi päivitetään vastaamaan uuden ammatillisesta koulutuksesta annetun lain vaatimuksia muun muassa koskien työpaikalla järjestettävää koulutusta ja HOKS:a.

Vastuutaho: OKM, OPH, koulutuksen järjestäjät

Kehittämisehdotus 8

Opetushallitus laatii yhteistyössä eri tahojen kanssa, oppilaita ja opiskelijoita kuullen ohjeen oppilaiden ja opiskelijoiden osallisuuden lisäämisestä kouluissa ja oppilaitoksissa sekä sitouttamisesta toimintakulttuurin kehittämiseen.

Perusopetuksen ja toisen asteen lainsäädäntö velvoittaa opetuksen ja koulutuksen järjestäjää tukemaan oppilaiden ja opiskelijoiden osallisuutta ja vaikuttamismahdollisuuksia.

Opiskelijakuntatoiminta ja muut järjestäjien käytössä olevat rakenteet opiskelijoiden vaikuttamismahdollisuuksien lisäämiseen tulee hyödyntää myös kiusaamisen ennaltaehkäisyssä ja siihen puuttumisessa sekä työrauhan edistämiseksi. Työryhmä esittää, että esimerkiksi osana yhteisöllistä opiskeluhuoltoa tulee ottaa opiskelijat ja oppilaat mukaan toimintakulttuurin kehittämiseen ja kiusaamisen ennaltaehkäisyyn sekä turvallisuuden ja työrauhan kehittämiseen kouluissa ja oppilaitoksissa. Oppilaat ja opiskelijat sitoutetaan

mukaan kouluterveyskyselyiden tulosten purkamiseen, niistä tehtäviin toimenpiteiden ja kehittämissuunnitelmien toteuttamiseen.

Vastuutahot: OPH, SURE, opiskelijajärjestöt, Lapsiasiavaltuutetun toimisto, OAJ, Kuntaliitto

Kehittämissuunnitelma 9

Vahvistetaan opetuksen ja koulutuksen järjestäjien tietoisuutta olemassa olevista kiusaamista ehkäisevistä ja työrauhaa edistävästä toimintamalleista jakamalla näistä tietoa päiväkodeille, kouluille ja oppilaitoksille sekä näiden lähiyhteisöille niin, että toimintamalleja voidaan aktiivisesti hyödyntää ja vakiinnuttaa osaksi koulujen ja oppilaitosten toimintakulttuuria.

Kunnat ja opetuksen järjestäjät vahvistavat vaikuttaviksi todettujen toimintamallien toimeenpanoa osana hyvinvointityön ja opiskeluhoollon suunnitelmia ja johtamista.

Laajasti käytössä olevia toimintamalleja ovat esimerkiksi:

9 a:

Vahvistetaan kummi-, tuki- ja tutoroppilastoimintaa ja sen ohjausta kouluissa ja oppilaitoksissa. Suunnitellaan ja vakiinnutetaan toimintaa osaksi yhteisöllistä opiskeluhoollon, opetussuunnitelmia sekä koulujen ja oppilaitosten osallistavan toimintakulttuurin kehittämistä.

Kummi-, tuki- ja tutortoiminta ovat vakiintuneet osaksi koulujen ja oppilaitosten toimintakulttuuria Suomessa. Ehkäisevällä, oppilaita osallistavalla vertaistoiminnalla voidaan luoda kouluun yhteisöllisyyttä, edistää uusien oppilaiden turvallista koulun alkua sekä ehkäistä kiusaamista ja yksinäisyyttä. Vaikuttava vertaistoiminta edellyttää huolellista oppilaiden valintaa, riittävää koulutusta ja ohjausta sekä oppilaitoksen johdon ja henkilökunnan tukea toiminnalle. Toiminnan vahvistaminen tukee uuden opetussuunnitelman toimeenpanoa ja toiminnan tavoitteellisuutta voidaan vahvistaa integroimalla sitä osaksi yhteisöllistä opiskeluhoollon, koulun kiusaamisen vastaista työtä sekä opetussuunnitelmaa (esim. valinnaisaineena). Aktivoimalla oppilaiden omaa toimintaa voidaan edistää oppilaiden ja henkilökunnan yhteistyötä ja luottamusta, kiusaamisen vastaisia sosiaalisia normeja sekä kiusaamista tai yksinäisyyttä kokevien huomioimista ja tukea. Kummioppilas- ja tukioppilastoiminnalla voidaan vahvistaa Kiva Koulu -ohjelman toteutusta tuomalla oppilaiden osallisuus vahvasti mukaan kiusaamisen vastaiseen työhön. Lisäksi toiminta tarjoaa opetuksen järjestäjille mahdollisuuden vahvistaa yhteistyötä kolmannen sektorin järjestöjen sekä kunnan tai seurakunnan nuorisotyön kanssa.

9 b:

Vahvistetaan KiVa Koulu -ohjelman systemaattista toteuttamista ja sen saattamista osaksi koulujen toimintakulttuuria. Lisätään oppilaiden, koulun henkilökunnan ja vanhempien tietoisuutta kiusaamisen mekanismeista ja tarjotaan heille konkreettisia välineitä kiusaamisen vastaiseen toimintaan. Lisätään koulutuksen järjestäjien tietoisuutta uusituista materiaaleista.

KiVa Koulu -ohjelma on Turun yliopistossa kehitetty ja Opetus- ja kulttuuriministeriön vuosina 2006–2011 rahoittama koko perusopetuksen kattava kiusaamisen vastainen toimenpideohjelma, jonka vaikuttavuudesta on laajasti tutkimusnäyttöä. Ohjelma on ollut laajasti suomalaiskoulujen käytössä vuodesta 2009 alkaen. KiVa Koulu sisältää konkreettisia, helposti käyttöön otettavia välineitä, kuten opettajien manuaalit tuntisuunnitelmiseen. Ohjelmaan kuuluvat koko koulu yhteisöä koskevat ennaltaehkäisevät yleiset toimenpiteet sekä kohdennetut toimenpiteet kiusaamistapausten selvittelyyn.

Ennaltaehkäisevät toimenpiteet käsittävät 1., 4. ja 7. vuosiluokille sovitettua oppituntia, joissa ryhmäkeskustelujen, yhdessä tehtävien toiminnallisten harjoitusten ja virtuaalipeleiden tavoitteena on lisätä tietoisuutta kiusaamisesta ja ryhmän osallisuudesta siihen, lisätä empatiaa kiusattuja kohtaan, tarjota turvallisia keinoja tukea ja auttaa kiusattua ja keinoja toimia kiusaamistilanteissa, jos itse joutuu kiusatuksi. Yhteisen arvoperustan luomiseksi ja sosio-emotionaalisten taitojen tukemiseksi eri vuosiluokkien ensimmäiset oppitunnit keskittyvät yhdenvertaisuuteen ja toisten kunnioittamiseen, ryhmään liittymiseen ja toisten mukaan ottamiseen, ryhmädynamiikkaan ja pienimmillä oppilailla lisäksi tunteiden tunnistamiseen ja säätelyyn.

Kiusaamiseen puuttumiseksi kouluissa nimetään työryhmä, joka käy yksilö- ja pienryhmäkeskusteluja kiusaamiseen osallistuneiden oppilaiden ja kiusatuksi joutuneen oppilaan kanssa, kirjaa toimenpiteet, huolehtii seurannasta kiusaamisen loppumisen varmistamiseksi ja huoltajille tiedottamisesta. Kiusaamiseen osallistuneiden oppilaiden kanssa käydyt keskustelut ovat luonteeltaan kasvatuskeskusteluja, joissa oppilaalle tarjotaan mahdollisuus muuttaa käyttäytymistään.

KiVa Koulu -ohjelmalle on laadittu laatusuosituksen, joilla edistetään ohjelman systemaattista käyttöä ja kiusaamisen vastaisen toimintakulttuurin luomista ja vakiintumista koulussa. Ne koskevat ohjelman hallinnointia (koordinointi, suunnittelu, tiedottaminen ja seuranta) sekä toteuttamista (oppituntien pitäminen ja kiusaamiseen puuttuminen) koulussa. Kouluille järjestetään vuosittain kysely, jonka palautteesta koulu saa tietoa oman koulunsa tilanteesta ja voi verrata sitä muiden ohjelmaa toteuttavien koulujen keskimääräiseen tilanteeseen.

Vuoden 2018 kuluessa Kiva Koulu -ohjelma kokonaisuutta päivitetään. Viimeisen kymmenen vuoden aikana ohjelman käytöstä on saatu runsaasti uutta tutkimustietoa, jota hyödynnetään päivitystyössä.

9 c:

Vahvistetaan varhaiskasvatuksen ja kasvatuksen kentän sovittelun toimintakulttuuria ja sovittelupalvelujen hyödyntämistä jakamalla näistä tietoa päiväkodeille, kouluille ja oppilaitoksille sekä näiden lähiyhteisöille niin, että sovittelutoimintaa ja -palveluja voidaan ja osataan aktiivisesti hyödyntää erilaisia konfliktitilanteita selvittäessä.

Suomalaisen yhteiskunnan sovittelutoimintakulttuuri on kansainvälisessä vertailussa ai-
nutlaatuista ja arvostettua. Restoratiivisen sovittelutoiminnan tietotaitoa on suomalaisille peruskouluille, toisen asteen oppilaitoksille ja päiväkodeille kehitetty ja tuotettu vuodesta 2001 lähtien. Yhteiskunnassamme tarjotaan varhaiskasvatus- ja opetustoimen kentän so-
vittelutoiminnan lisäksi mm. riita- ja rikossovittelun, katusovittelun, perhesovittelun, työ-
yhteisösovittelun, naapuruussovittelun, vakavien rikosten sovittelun, tuomioistuinsovitte-
lun ja asianajajaliiton sovittelun mahdollisuuksia.

Oppimisyhteisöissä arjen konfliktitilanteissa sovittelu tuottaa yhteistoimintaa niin, että lapsen tai oppilaan omaa asiantuntijuutta ja näkemystä arvostetaan, hänen kyvykkyyt-
tään ilmaista ajatuksiaan, tunteitaan ja tarpeitaan sekä vastuunottoa tuetaan ja hänen
voimaantumistaan oman yhteisönsä jäseneksi vahvistetaan. Tutkimusten mukaan restora-
tiivisen sovittelun toimintakulttuurin implementoiminen ja linkittäminen osaksi päiväko-
din tai koulun työrauhaa turvaavaa suunnitelmaa toimii paitsi yhteisön jäsenten – lasten,
oppilaiden, henkilöstön ja huoltajien – välittömänä konfliktin käsittelyn toimintamallina,
myös ennaltaehkäisevänä ja sosiaalisia taitoja opettavana toimintakulttuurina ennen kuin
konfliktit eskaloituvat. Vuorovaikutus- ja tunnetaitoja sekä konfliktinhallinnan oppimista
tuetaan näissä yhteisöissä myös oppitunneilla hyödyntämällä restoratiivisia menetelmiä,
kuten puhe- ja pari-piirejä, jolloin kohtaamisen taidot vahvistuvat Toisaalta sovittelutoi-
minnan tietotaito ohjaa yhteiskunnan tarjoaman lakisääteisen ja osapuolille maksuttoman
rikos- ja riita-asioiden sovittelun tai muiden sovittelupalvelujen piiriin, mikäli päiväkodin,
koulun tai oppilaitoksen omat sovitteluresurssit eivät riitä. Näin varhaiskasvatus, esi- ja
perusopetus sekä toisen asteen koulutus kiinnittyvät ja mallintavat omassa toiminnassaan
yhteiskunnassa käytössä olevia sovittelun toimintamalleja.

Vastuutahot: OPH, THL, OKM, STM, opetuksen järjestäjät, yleishyödylliset yhdistykset,
Kuntaliitto

Kehittämissuositus 10

Vahvistetaan kiusaamisen, syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän ehkäisemistä koskevaa tietopohjaa. Tuetaan tiedolla johtamista edistämällä tiedon hyödyntämistä koulujen ja oppilaitosten tasa-arvo ja yhdenvertaisuustyön lähtökohtina, lakisääteisiä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmia sekä kuntien hyvinvointisuunnitelmia laadittaessa sekä opiskeluhuoltosuunnitelmia laadittaessa ja opiskeluhuoltoryhmien työssä.

Työryhmä ehdottaa kouluille ja oppilaitoksille sekä kunnille suunnattujen toimintaohjeiden laatimista edellä mainitun tiedon hyödyntämisen tukemiseksi.

Kouluterveyskyselyn 2017 mukaan kiusaaminen kumuloituu vähemmistöihin kuuluviin lapsiin, joten se on usein samalla yhdenvertaisuuslain tai tasa-arvolain tarkoittamaa syrjintää. Syrjivää kiusaamista – kiusattu ulkonäön, sukupuolen, ihonvärin tai kielen, vammaisuuden, perheen tai uskonnon vuoksi koulussa tai vapaa-ajalla – on kokenut 19 prosenttia peruskoulun 1–6 vuosiluokkien oppilasta, 24 prosenttia peruskoulun 7–9 vuosiluokkalaista oppilasta, 11 prosenttia lukiolaisista ja 13 prosenttia ammattiin opiskelevista.

Vahvistetaan kiusaamista, syrjintää ja seksuaalista häirintää koskevaa tietopohjaa siten, että säännöllistä seurantatietoa tuotetaan kiusaamisen, syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän yleisyydestä eri ikäluokittain ja väestöryhmittäin ml. ulkomaista syntyperää olevat, toimintarajoitteiset, kodin ulkopuolelle sijoitetut, erilaisissa perheissä elävät lapset osana THL:n toteuttamaa Kouluterveyskyselyä ja LTH (Lasten terveys, hyvinvointi ja palvelut) -tiedonkeruuta. Kehitetään perusopetukseen ja toiselle asteelle suunnattuja TEA-viisari -tiedonkeruita siten, että saadaan entistä kattavampaa tietoa kiusaamisen, syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän ehkäisyn toimeenpanosta kouluissa ja oppilaitoksissa.

Kouluterveyskyselyn ja TEA-viisari tiedonkeruiden tulosten raportointia jatketaan nykyisellään yksikkö- ja kuntatasolla, suurempien alueiden mukaan (maakunta/AVI) ja valtakunnallisesti toimenpiteiden vaikuttavuusarvioiden tukemiseksi ja erilaisten väestöryhmien hyvinvoinnin seuraamiseksi. Kouluterveyskyselystä ja TEA-viisarista tuotetaan edellä mainituilla aluejaoilla indikaattorikoosteita nuorten kiusaamis- ja syrjintäkokemuksista ennaltaehkäisevän työn tueksi.

Ehdotetut toimintaohjeet sisältävät ehdotuksen keskeisiksi oppilaitos- ja kuntatasolla seurattaviksi indikaattoreiksi, joiden avulla saadaan kattava kuva kiusaamisen, syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän ehkäisemiseksi tehdyistä toimenpiteistä ja toisaalta eri-ikäisten oppilaiden ja opiskelijoiden kokemuksista. Valitut kiusaamisen, syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän indikaattorit tarjoillaan valmiina tulostiivisteinä kuntien käyttöön.

Nuorten kiusaamiskokemuksiin ja yhteisölliseen hyvinvointiin liittyviä tuloksia hyödynnetään vuosittain nuorten kanssa käsitellessä tähän soveltuvilla oppitunneilla, huoltajien

kanssa esimerkiksi huoltajien tapaamisessa sekä oppilaitos- ja kuntakohtaisten opiskelu- huoltoryhmien työssä. Kehittämisehdotuksia kiusaamisen vähentämiseksi sekä niiden toteutumisen vaikuttavuuden seurantaan tehdään yhdessä nuorten ja vanhempien kanssa.

Edellä mainittu kiusaamisen seuranta sekä kiusaamisen ehkäisemisen tavoitteiden ja toimenpiteiden asettaminen esitetään lisättäväksi kunnissa ja tulevien maakuntien tehtävään lasten ja nuorten hyvinvointisuunnitelmiin. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö sekä -suunnitelmat tulivat lakisääteiksi myös peruskouluissa vuoden 2017 alusta lukien.

Vastuutahot: OPH, THL, opetuksen ja koulutuksen järjestäjät

Kehittämisehdotus 11

Vahvistetaan huoltajien osallisuutta kiusaamisen ehkäisyssä ja työrauhan edistämisessä. Edistetään huoltajien toisiinsa tutustumista, verkostoitumista ja osallisuutta ryhmän hyvinvoinnin vahvistamisessa. Suunnataan vanhempainyhdistys- ja vanhempaintoimintaa ensisijaisesti hyvinvointia ja yhteisöllisyyttä vahvistavaan toimintaan ja otetaan vanhemmat ja huoltajat aktiivisesti mukaan yhteisölliseen opiskeluhooltoon. Selvitetään vanhempien ja huoltajien osallisuuden vahvistamista toisen asteen koulutuksessa.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 ja Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016 edellyttävät, että vanhemmat otetaan koulu- ja päiväkotiyhteisöissä mukaan rakentamaan turvallista ja yhteisöllistä toimintakulttuuria.

Vanhempien tutustuminen toisiinsa, verkostoituminen ja toimiminen yhdessä opettajan tukena tekevät luokasta ja päiväkotiryhmästä yhteisön, joka ehkäisee yksinäisyyttä, ryhmän ulkopuolelle jäämistä ja kiusaamista sekä edistää työrauhaa. Vanhempien verkostoituminen ja yhdessä toimiminen edellyttävät, että vanhemmat tulevat keskenään tutuiksi. Vanhempien tutustumista ja verkostoitumista tuetaan esimerkiksi vuorovaikutteisilla, toiminnallisilla ja vanhempia osallistavilla vanhempainilloilla ja vapaamuotoisella toiminnalla, jossa on tilaa ja aikaa tutustumiselle. Opettajan, oppilaiden ja vanhempien yhteisellä toiminnalla opetusryhmään rakennetaan välittävä ja kannustava ilmapiiri, joka tukee, ettei kukaan lapsi ei jää ulkopuoliseksi. Kun opetusryhmän vanhemmat tuntevat toisensa ja toimivat yhdessä, myös kiusaamiseen liittyviä asioita on helpompi ottaa puheeksi ja käsitellä vanhempien kanssa ja vanhempien kesken.

Noin 75 %:ssa peruskouluista on säännöllisesti toimiva vanhempainyhdistys. Vanhempien toiminta kouluissa kanavoidaan edelleen usein varainhankintaan, jolloin vanhemmat ovat kouluissa käyttämätön voimavara kouluhyvinvoinnin vahvistamisessa. Kouluissa yhteisöl-

linen opiskeluhuolto tarjoaa vanhempien osallisuudelle hyvinvoinnin vahvistamisessa valmiit rakenteet, jotka tulee ottaa koulujen arjessa aktiivisesti käyttöön.

Vastuutahot: OPH, Suomen Vanhempainliitto, opetuksen, koulutuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjät, OAJ, SURE

Kehittämisehdotus 12

Varmistetaan tasa-arvo- ja ihmisoikeuskasvatuksen toteutuminen osana kaikkea varhaiskasvatusta, opetusta ja koulusta.

Tuetaan ja levitetään tietoa THL:n toteuttamista, maksuttomista seksuaalikasvatus- ja turvataitokasvatusmateriaaleista, joita voidaan käyttää päiväkodeissa, kouluissa ja oppilaitoksissa.

Ihmisoikeudet huomioidaan varhaiskasvatuksessa ja esi- ja perusopetuksessa. Ihmisoikeuskasvatus tukee ja edistää ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön toteutumista. Opettajien ja kasvattajien ihmisoikeusosaamista vahvistetaan. Olemassa olevia tasa-arvo-, ihmisoikeus- sekä turvataito- ja seksuaalikasvatusmateriaaleja voidaan ottaa soveltuvin osin käyttöön eri oppiaineissa ja kaikessa koulun toiminnassa. Opetuksessa voidaan hyödyntää soveltuvin osin esimerkiksi kansallisen Ihmisoikeuskeskuksen tuottamia materiaaleja.

Varhaiskasvatuksessa, opetuksessa ja koulutuksessa käsitellään oppilaiden kehitystason mukaisesti esimerkiksi naisten ja miesten välistä tasa-arvoa, keskinäistä kunnioitusta, väkivallatonta ristiriitojen ratkaisemista henkilösuhteissa ja oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja omien sekä muiden rajojen kunnioittamista. Eri oppiaineiden opetuksessa ja koulun toiminnassa kyseenalaistetaan kaavamaisia käsityksiä sukupuolten rooleista.

Vastuutahot: THL, OPH, yleishyödylliset yhdistykset

Kehittämisehdotus 13

Työryhmä esittää vaativan erityisen tuen kehittämisryhmän ehdotusta tukien, että koulunkäyntikyvyn arviointi tehdään opetuksen järjestäjän toimesta monialaisesti ja kattavammin. Tarvittavat jatkotoimenpiteet suunnitellaan ja ne vastuutetaan moniammatillisesti.

Opetus- ja kulttuuriministeriön asettama vaativan erityisen tuen kehittämisryhmä totesi loppuraportissaan (2017:34), että koulunkäyntikykyä ei ole mielekästä arvioida pelkästään sairauden, diagnoosin tai käyttäytymisen perusteella, vaan on otettava huomioon myös

koulun ja oppilaitoksen toimintaympäristö. Koulunkäyntikykyyn vaikuttavat välillisesti myös koulun toimintakulttuuri ja siihen liittyvät asenteet sekä opetushenkilöstön pedagoginen osaaminen ja oppilaan tilanteeseen sopivien toimintamallien hallinta. On korostettava koulun toimintakulttuurin ja -ympäristön vahvistamista ja oppilaan poislähtämisen kulttuurin toimintatapojen hylkäämistä. Koulunkäyntikyvyn määrittelyssä tarvitaan tiivistä yhteistyötä oppilaan ja huoltajan kanssa.

Työryhmä korostaa vaativan erityisen tuen kehittämisryhmän ehdotusten suuntaisesti, että opetustoimi tarvitsee koulunkäyntikykyä arvioidessaan lisäksi moniammatillista yhteistyötä ainakin sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoiden kanssa. Vaativan erityisen tuen kehittämisryhmän esityksen mukaisesti koulunkäyntikyvyn arviointiprosessi käynnistään moniammatillisesti viipymättä kun signaaleja arvioinnin tarpeesta ilmenee. Tarve on kyseessä esimerkiksi heti, kun oppilaalle alkaa kertyä epäselviä poissaoloja tai akuutissa tai toistuvissa väkivalta- tai muussa kriisitilanteessa tai niiden uhatessa. Moniammatillisella arviointiprosessilla tarkoitetaan kolmitahoista arviointia, jossa arvioidaan 1) oppilaan vointi, 2) koulun ja ryhmän tilanne sekä 3) muiden tahojen järjestämä tuki. Arviointiprosessiin kuuluu tietyissä tilanteissa myös muiden oppilaiden sekä henkilöstön turvallisuuden varmistaminen. Arvioinnin tulosten perusteella suunnitellaan ja vastuutetaan tarvittavat jatkotoimenpiteet.

Esityksen mukaan arvioinnin pohjalta tulee tehdä suunnitelma, jossa sovitaan käytännön toimenpiteistä ja työnjaosta eri toimijoiden kesken. Lisäksi on sovittava, miten tilannetta seurataan ja milloin sitä arvioidaan. Ensijaisena tavoitteena on vakauttaa koulunkäyntitilanne sekä varmistaa oppilaan koulunkäyntikyky ja oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta. Samalla on otettava huomioon oppimisympäristön turvallisuus. Arviointiprosessin aikana oppilaan opetus voidaan järjestää erityisin opetusjärjestelyin (Perusopetuslaki 18§). Huomioidaan myös vuosiluokkiin sitomattoman opetuksen järjestämismahdollisuudet (kts. perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet). Jos oppilaalla on paljon poissaoloja, ensimmäiseksi yritetään käynnistää koulunkäynti. Tällöin on mietittävä, miten oppiminen onnistuu, tarvitaanko lyhennettyjä koulupäiviä, erityisopettajan tukea, yksin vai yhdessä oppimista ja tämän rinnalla useimmiten myös sosiaali- ja terveystoimen toimenpiteitä. Kun lapsella, oppilaalla tai opiskelijalla on neuvolan ja opiskeluhoollon ammattihenkilöiden arvion mukaan tarve päästä nopeutetussa menettelyssä mielenterveyspalveluihin, on hoidon tarpeen edellyttämät tutkimukset ja erikoislääkärin arviointi toteutettava viipymättä. Oppilaan opetukseen osallistumista ja koulunkäyntiä toteutetaan arviointiprosessin aikana sovituin lainsäädännön mukaisin järjestelyin. Akuutti kriisitilanne, muu hyvin vahva psyykkisistä syistä johtuva toimintakyvyttömyys tai vakava somaattinen sairaus ovat tilanteita, joissa koulun valmiuksia sekä oppilaalle järjestettävää koulunkäynnin ja oppimisen tukea on arvioitava.

Vastuutahot: OKM, STM, OPH, THL

Lainsäädäntö

Kehittämisehdotus 14

Työryhmä esittää, että varhaiskasvatuslakiin (36/1973) kirjataan, että lasta tulee suojata kiusaamiselta, väkivallalta ja muulta häirinnältä.

Varhaiskasvatusympäristön turvallisuuden, terveellisyys, oppimisen ja kehityksen edistämistä liittyvien teemojen sisällä kuvattaisiin keinot turvata lasta väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Turvallisen ympäristön eri ulottuvuudet kuvataan varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa. Opetushallitus valmistelee tarvittavat muutokset varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin yhteistyössä eri tahojen kanssa.

Vastuutahot: OKM, OPH

Kehittämisehdotus 15

Työryhmä esittää, että oppilas- ja opiskelijahuoltolain 13 §:n 2 momentin 4 kohtaa muutetaan seuraavasti:

4) suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanna suunnitelma ja valvoa sen noudattamista ja toteutumista lukuvuosittain

Kyseinen muotoilu vastaa perusopetuslain 29 §:n kumottua säännöstä. Osana hallituksen mahdollistava sääntelyä, turhien normien purkaminen ja hallinnollisen taakan keventämistä perusopetuslain 29 §:stä poistettiin suunnittelovelvoite opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä saman veloitteen sisältyessä myös oppilas- ja opiskelijahuoltolakiin. Työryhmä esittää, että perusopetuslain mukainen velvoite suunnitelman toimeenpanosta, valvonnasta ja toteuttamisesta sisällytetään myös oppilas- ja opiskelijahuoltolakiin.

Suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä on osa oppilaitoskohtaista opiskeluhoitosuunnitelmaa, jonka laadinnasta ja toteutumisesta opetuksen/koulutuksen järjestäjät vastaavat. He myös vastaavat yhteistyössä oppilaitoksen sijaintikunnan opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa opiskeluhoiton kokonaisuuden omavalvonnan toteutumisesta. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain mukaan on opetuksen/koulutuksen järjestäjän tehtävä huolehtia siitä, että koululla/oppilaitoksella on opetussuunnitelman perusteissa annetun määräyksen mukainen suunnitelma väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän varalle.

Oppilas- ja opiskelijahuollon suunnitelmia koskeva seuranta on osoittanut, että koulujen suunnitelmissa esiintyy suurta vaihtelua erilaisten ongelma- ja kriisitilanteiden toimintamallien osalta. Tästä syystä Opetushallitus antoi keväällä 2018 lisäohjeistuksen seksuaaliseen häirintään puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa, jotta oppilaiden ja opiskelijoiden oikeus turvalliseen oppimisympäristöön toteutuisi. Opetushallitus vahvistaa jatkossa informaatio-ohjauksella ja opetustoimen täydennyskoulutuksilla koulujen ja oppilaitosten valmiuksia laatia ja toimeenpanna suunnitelmat opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Vastaavasti opetuksen ja koulutuksen järjestäjien toteuttamaa valvontaa suunnitelmien noudattamisesta ja toteutumisesta osana koulujen lukuvuosisuunnittelua vahvistetaan informaatio-ohjauksen keinoin.

Vastuutaho: OKM, OPH, opetuksen ja koulutuksen järjestäjät

Kehittämisehdotus 16

Opetustoimen lainsäädäntöön lisätään vaatimus ottaa lapsen etu ensisijaisesti huomioon kaikessa opetustoimen päätöksenteossa ja toiminnassa.

Lapsen edun toteuttamisella tarkoitetaan lapselle kuuluvien perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamista. Suomella on velvollisuus saattaa kansallisen lainsäädäntönsä vastaamaan sopimuksessa vahvistettuja oikeuksia YK:n lapsen oikeuksien komitean edellyttämällä tavalla. Vastaava säännös on muun muassa Ruotsin koululaissa sekä Viron opetustoimea koskevassa laissa mainitaan lapsen oikeuksien sopimus.

Vastuutaho: OKM

Kehittämisehdotus 17

Työryhmä esittää selvitettäväksi, miten varhaiskasvatusympäristöjen terveellisyys ja turvallisuus sekä varhaiskasvatusyhteisön hyvinvoinnin edistäminen ja seuranta säännöllisin välein voitaisiin toteuttaa, minkälaisia resursseja tehtävään tarvittaisiin ja miten tehtävän lainsäädännöllinen perusta voitaisiin turvata.

Nykyisellään varhaiskasvatuslain 9 b §:ssä säädetään varhaiskasvatuksen järjestäjien velvollisuudesta arvioida antamaansa varhaiskasvatusta sekä osallistua ulkopuoliseen toimintansa arviointiin. Säännös tarkoittaa järjestäjän velvoitetta arvioida antamaansa varhaiskasvatusta sekä osallistua ulkopuoliseen toimintansa arviointiin, ei varsinaisesti terveyden tai turvallisuuden arviointia. Vastaava säännös sisältyy esimerkiksi perusopetuslakiin. Tällä hetkellä varhaiskasvatusympäristöjen terveydellisyys ja turvallisuuden seuranta ei ole määritelty laissa varhaiskasvatuksen osalta.

Työryhmä pitää tärkeänä, että terveydenhuoltolain (1326/2010) 16 §:n 2 momentin 1 kohta vastaava kouluympäristön terveellisyys ja turvallisuuden sekä hyvinvoinnin edistäminen sekä seuranta kolmen vuoden välein ulotetaan myös varhaiskasvatukseen.

Vastuutaho: STM, OKM

Kehittämisehdotus 18

Työryhmä esittää perusopetuslakiin, lukiolakiin sekä ammatillisesta koulutuksesta annetun lakiin lisätään oppilaalle ja opiskelijalle velvollisuus välttää sellaista käyttäytymistä ja toimia, jotka voivat aiheuttaa vaaraa koulu/oppilaitosyhteisölle tai oppimisympäristön turvallisuudelle. Esitys laajentaisi oppilaan lakisääteisiä velvollisuuksia.

Muutetaan perusopetuslain 35 §:n 2 momenttia seuraavasti:

Oppilaan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Oppilaan on käyttäytyttävä muita kiusaamatta ja vältettävä toimintaa, joka voi vaarantaa muiden oppilaiden, koulu yhteisön tai oppimisympäristön turvallisuutta tai terveyttä.

Muutetaan lukiolain 25 §:n 2 momenttia seuraavasti:

Opiskelijan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Opiskelijan on käyttäytyttävä muita kiusaamatta ja vältettävä toimintaa, joka voi vaarantaa muiden opiskelijoiden, oppilaitosyhteisön tai opiskelu ympäristön turvallisuutta tai terveyttä.

Muutetaan lakia ammatillisesta koulutuksesta 94 §: 2 momenttia seuraavasti:

Opiskelijan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Opiskelijan on käyttäytyttävä muita kiusaamatta ja vältettävä toimintaa, joka voi vaarantaa muiden opiskelijoiden, oppilaitosyhteisön tai oppimisympäristön turvallisuutta tai terveyttä.

Vastuutaho: OKM, OPH

Kehittämisehdotus 19

Perusopetuslain 36 a §:ä koskeva muutetaan siten, että säännökseen lisätään velvollisuus arvioida ojentamistoimia ja kurinpitorangeistusta aina suhteessa oppilaan

ja opiskelijan ikään ja kehitystasoon. Vastaavaa lisäys esitetään tehtäväksi myös lukiolain 26 a §:än ja ammatillisesta koulutuksesta annettuun lain 35 a §:än.

Kiusaamiseen voidaan puuttua koulun ojentamistoimin ja kurinpitorangeistuksin. Esi- ja perusopetuksessa ei ole lupa käyttää oppilaaseen muita ojentamis- ja kurinpitotoimia kuin mitä perusopetuslakiin on kirjoitettu. Perusopetuslain mukaisia ojentamiskeinoja lievimmästä ankarimpaan ovat kasvatust keskustelu, oppilaan määrääminen poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi sekä jälki-istunto. Kirjallinen varoitus ja erottaminen määräajaksi ovat kurinpitorangeistuksia, joista tulee antaa päätökset. Opetuksen epääminen jäljellä olevan päivän ajaksi on turvaamistoimenpide. Kiusaamistapauksiin on puututtu myös oppilaan opetusryhmän ja -paikan vaihtamisella. Esiopetuksessa käytetään tarvittaessa perusopetuslain mukaista kasvatust keskustelua.

Opettajan tulee rangaistusta harkitessaan ottaa huomioon sekä teon laatu että oppilaan ikäkausi ja kehitys (HE 66/2013 vp). Puuttumiskeinon tulee olla järkevä ja kohtuullinen suhteessa oppilaan käyttäytymiseen ja puuttumistoimella tavoiteltuihin päämääriin. Työryhmä pitää tärkeänä, että ojentamis- ja kurinpitotoimia käyttäminen perustuu aina tapauskohtaiseen harkintaan, jossa arvioidaan annettavaa rangaistusta suhteessa oppilaan ja opiskelijan ikään ja kehitystasoon. Työryhmä esittää, että menettelyä kurinpitoasiassa täsmennetään lailla.

Vastuutaho: OKM, OPH

Kehittämisehdotus 20

Opetus- ja kulttuuriministeriö tekee tutkittuun tietoon perustuvan selvityksen koulujen työrauhaa edistävästä keinoista, jonka tuottamaa tietoa käytetään koulujen työrauhan ja lainsäädännön kehittämisessä.

Selvitys tuottaa tietoa keinoista, joita käytetään koulujen työrauhan turvaamisessa ja sen palauttamisessa sekä jälki-istunnon vaikutuksista, tarpeellisuudesta ja käytön yleisyydestä. Lisäksi on selvitettävä, missä määrin jälki-istunto jätetään suorittamatta ja mitä vaikutuksia sillä on. Tällä hetkellä Suomessa asiasta ei ole tutkittua tietoa.

Lukuvuoden päättyessä oppilaalla voi olla jälki-istuntoja suorittamatta. Selvityksessä otetaan huomioon jälki-istunnon puolesta ja vastaan puhuvat argumentit, kuten muun muassa eduskunnan sivistysvaliokunnan mietinnössä (10/2013 vp) esitetty kanta siitä, että suorittamattomista jälki-istunnoista tulisi tehdä merkintä lukuvuositolustukseen sekä tätä tukeva sivistysvaliokunnan lausumaehdotus mietinnössä 18/2016 vp (jonka myös eduskunta hyväksyi vastauksessaan 259/2016 vp).

Arvion yhteydessä tehdään kattava lapsivaikutusten arviointi, jonka yhteydessä kuullaan myös lasten ja nuorten mielipiteitä. Arvion perusteella valitaan parhaiten lasten etua toteuttava ja koulun työrauhaa edistävä vaihtoehto.

Vastuutaho: OKM

Kehittämisehdotus 21

Työryhmä esittää seuraavaa muutosta perusopetusasetuksen 18 §:än, joka laajentaa opetustoimen henkilöstön henkilöpiiriä, jolla on oikeus määrätä opetusta häiritsevää tai muuten koulun järjestystä rikkova tai vilpillisesti menettelevä oppilas jälki-istuntoon, poistumaan opetustilasta sekä tehtävien suorittamisesta työpäivän jälkeen.

Perusopetusasetuksen 18 §:ä esitetään muutettavaksi seuraavasti:

Perusopetuslain 36 §:n 1 momentissa tarkoitettua jälki-istunnosta, pykälän 2 momentissa tarkoitettua oppilaan määräämisestä poistumaan luokahuoneesta tai muusta tilasta, jossa opetusta annetaan, ja pykälän 4 momentissa tarkoitettua tehtävien suorittamisesta työpäivän päätyttyä päättää koulun opettaja tai rehtori.

Vastuutaho: OKM

Kehittämisehdotus 22

Ehdotetaan, että perusopetuslakiin lisättäisiin säännös, että oppilaalla ja oppilaan huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla on mahdollisuus osallistua erotetulle oppilaalle opetussuunnitelmaan perustuvan henkilökohtaisen suunnitelman laatimiseen.

Muutetaan perusopetuslain 36 a §:n 2 momenttia seuraavasti:

Opetuksen järjestäjän tulee järjestää opetus, joka estää määrääjäksi erotetun oppilaan jäämisen jälkeen vuosiluokkansa ja opetusryhmänsä edistymisestä. Erotetulle oppilaalle laaditaan opetussuunnitelmaan perustuva henkilökohtainen suunnitelma, jonka mukaan opetus toteutetaan ja oppimista seurataan. Oppilaalle ja oppilaan huoltajalle tai muulle laillisella edustajalle on varattava tilaisuus osallistua tässä momentissa tarkoitettua opetussuunnitelman perustuvan henkilökohtaisen suunnitelman laatimiseen.

Opetuksen järjestäjän tulee järjestää opetus, joka estää määrääjäksi erotetun oppilaan jäämisen jälkeen vuosiluokkansa ja opetusryhmänsä edistymisestä. Lisäystä perustelee se,

että oppilaan huoltajalla on perusopetuslain 45 §:n nojalla velvollisuus valvoa oppivelvollisuuden täyttämistä. Erottamistilanteessa oppilaan huoltajan ja koulun välinen yhteistyö tiivistyy ja huoltajan velvollisuus valvoa oppilaan oppivelvollisuuden suorittamista painottuu entistä vahvemmin oppilaan huoltajalle.

Määräaikaista erottamista koskevan päätöksen täytäntöönpanosta lainvoimaa vailla olevana ja täytäntöönpanon alkamisen ajankohdasta on päätettävä samalla kun määräaikaisesta erottamisesta päätetään. Päätös voidaan panna täytäntöön lainvoimaa vailla olevana, jos päätös on luonteeltaan sellainen, että se on pantava täytäntöön heti, tai jos päätöksen täytäntöönpanoa ei yleisen edun vuoksi voida lykätä.

Vastuutahot: OKM

Kehittämisehdotus 23

Selvitetään voidaanko oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle säätää velvollisuus noutaa oppilas tai järjestää muu soveltuva kuljetus koulusta oppilaan kotiin perusopetuslain 36 §:n 1 ja 3 momentissa tarkoitetuissa tilanteissa (oppilaan määräaikainen erottaminen ja opetuksesta epäminen jäljellä olevaksi työpäiväksi).

Opetus- ja kulttuuriministeriö yhteistyössä työ- ja elinkeinoministeriön kanssa selvittävät ne lainsäädännölliset muutostarpeet, joita yllä esitetty perusopetuslain muutos edellyttää esimerkiksi työsopimuslakiin (55/2001).

Oppilaan huoltajan velvollisuutta saapua noutamaan häiriötä aiheuttava oppilas voidaan pitää perusteltuna jos on olemassa vaara, että oppilaan, toisen oppilaan taikka koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus vaarantuu oppilaan väkivaltaisen tai uhkaavan käyttäytymisen vuoksi taikka opetus tai siihen liittyvä toiminta vaikeutuu kohtuuttomasti oppilaan häiritsevän käyttäytymisen vuoksi. Tarvittaessa oppilaan poistamiseen koulusta voitaisiin käyttää virka-apua.

Mikäli huoltajalle säädettäisiin velvollisuus noutaa oppilas, tulisi sosiaalitoimen viranomaisilla olla velvollisuus toimia asiassa yhteistyössä opetustoimen kanssa. Työryhmä esittää selvitettäväksi myös sosiaalitoimen järjestäjän velvollisuutta toimia tilanteissa, joissa oppilaan huoltaja ei saavu noutamaan oppilasta tai järjestä muuta soveltuvaa kuljetusta koulusta oppilaan kotiin.

Vastuutahot: OKM, TEM, STM

Kehittämisehdotus 24

Säädetään perusopetuslakiin, että oppilaan osallistuminen opetukseen voidaan turvaamistoimena evätä enintään jäljellä olevaksi ja seuraavaksi työpäiväksi oppilaan, toisten oppilaiden ja opetustilassa työskentelevien henkilöiden turvallisuuden turvaamiseksi. Epäämisen aikana oppilaalle tehdään suunnitelma oppilaan tarvitsemasta oppilashuollollisesta ja muusta tarvittavasta tuesta.

Oppilaan osallistuminen opetukseen voidaan turvaamistoimena evätä työpäivän ajaksi ja enintään seuraavaksi työpäiväksi, jos on olemassa vaara, että oppilaan oma tai toisen oppilaan taikka koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus kärsii oppilaan väkivaltaisen tai uhkaavan käyttäytymisen vuoksi taikka opetus tai siihen liittyvä toiminta vaikeutuu kohtuuttomasti oppilaan häiritsevän käyttäytymisen vuoksi.

Epäämisen aikana oppilaalle on järjestettävä valvonta (ks. esim. perusopetuslain 36 h §).

Epäämisen aikana oppilaalle on järjestettävä mahdollisuus keskustella henkilökohtaisesti opiskeluhuollon psykologin tai kuraattorin kanssa ja varmistettava oppilaan tarvitsema tuki epäämisen aikana sekä kouluun palattaessa. Tavoitteena on tehdä suunnitelma oppilaan tarvitsemasta oppilashuollollisesta tai muusta tarvittavasta tuesta.

Epäämisestä on välittömästi ilmoitettava kouluterveydenhuollolle sekä sosiaalitoimesta vastaavalle taholle. Saatuaan tiedon epäämisestä näillä tahoilla on velvollisuus ryhtyä kiireellisesti selvittämään oppilaan ja hänen perheensä hyvinvoinnin tila.

3 Kiusaaminen ilmiönä

Tässä luvussa kiusaamista tarkastellaan teoreettisten selitysmallien, muotojen ja tilastojen näkökulmasta. Lisäksi kiusaamista on pyritty arvioimaan myös suhteessa kokemukseen yhteenkuuluvuudesta. Kiusaamisen määritelmää tarvitaan, jotta ilmiön luonnetta voidaan ymmärtää, tutkia ja arvioida.

3.1 Kiusaamisilmiön teoreettisia selitysmalleja

Valtaosa tutkijoista tarkastelee kiusaamista sosiokulttuuristen tai sosioekologisten teorioiden valossa. Myös suuri osa kiusaamisen vastaisista toimenpideohjelmista perustuu tähän näkemykseen kiusaamisilmiön luonteesta. Kiusaaminen nähdään sidoksissa siihen kulttuuriin ja kontekstiin, jossa se kulloinkin tapahtuu. Lähestymistapa pyrkii ymmärtämään tilannetekijöiden merkityksen käyttäytymiselle, jolloin kiusaamista ei selitetä vain yksilön taipumuksena, ominaisuutena tai käyttäytymishäiriönä vaan se nähdään monimutkaisena sosiaalisena ryhmäilmiönä, johon vaikuttavat lukuisat tekijät lapsen elinympäristössä (Harcourt, Jasperse & Green, 2014; Swearer & Espelage, 2011). Lapsiryhmän tai luokan arvot sekä merkitykset kehittyvät yhteisössä ajan kuluessa, jolloin yksilöt ottavat ne annettuina yhteisöllisinä käyttäytymismalleina. Näin yksilö ei välttämättä itse valitse rooliaan ryhmässä. Kaikki ryhmän jäsenet sekä ympäröivä yhteiskunta vaikuttavat siihen normistoon ja arvoihin, jotka ryhmässä saavat merkityksiä. Tästä seuraa se, että kiusaaminen on vähitellen muodostunut yhteisöllinen käyttäytymisen malli, johon yksilöt sopeutuvat ja johon he vaikuttavat. Ryhmähierarkia (Garandau, Lee, & Salmivalli, 2014) sekä yhteisön normit (Salmivalli, 2010) eli käsitykset siitä, mikä juuri tässä ryhmässä on sallittua tai normaalia, rakentuvat hiljalleen. Tämä selittää, miksi kaikissa ryhmissä esimerkiksi erilaisuus ei altista kiusaamiselle. Vaikka esimerkiksi taipumus aggressiiviseen käyttäytymiseen on osin geneettisesti määräytyvää, ryhmän normit vaikuttavat siihen käyttäytyykö lapsi tai nuori tämän perityn taipumuksen mukaisesti (Brendgen ym., 2013).

Kiusaamista on lähestytty myös muista näkökulmista käsin. Evoluutioteorian avulla kiusaamista selitetään sopeutumisella, jolloin kiusaamisen tarkoitus on laumassa selviytyminen

sekä lisääntymismahdollisuuksien varmistaminen (Volk ym., 2012). Modernissa ihmisyhteisössä tämä tarkoittaa esimerkiksi statuksen ja siihen liittyvien hyötyjen saavuttamista. Evoluutioteoreetikot perustelevat näkemystään sillä, että kiusaamista on esiintynyt kautta historian kulttuurista riippumatta sekä ihmisten että monien eläinten keskuudessa. Kuitenkin historia ja tutkimus ovat osoittaneet, että yhteisöt, joissa vallitsee yksilöiden välinen kunnioitus, toisista välittäminen, yhteisöllisyys sekä yhteistyö yksilöiden välillä ovat pärjänneet parhaiten (Szalavitz & Perry, 2011). Evoluutioteoria ei myöskään teoriana huomioi ympäristön eikä kasvatuksen ja koulutuksen merkitystä kiusaamiskäyttäytymisen kehittämisessä.

Kiusaamista on toisaalta selitetty myös kiintymyssuhdeteorian (Bowlby 1969) valossa. Se perustuu ajatukseen, että lapsen ensisijainen hoitaja (vanhempi) vaikuttaa lapsen kehitykseen sekä siihen, miten lapsi muodostaa muita, myöhempiä ihmissuhteitaan. Turvaton kiintymyssuhde voi johtaa vihamielisyyteen ja aggressiiviseen käyttäytymiseen vertaisia kohtaan myöhemmin lapsuudessa ja nuoruudessa.

Sosiaalisen oppimisen teoria (Bandura, 1977) painottaa taas ajatusta, että kiusaamiskäyttäytyminen opitaan mallista. Tutkimuksissa onkin löydetty yhteyksiä kiusaamiskäyttäytymisen sekä kotona koetun väkivallalle altistumisen välille. On siis mahdollista, että väkivallan kohtaaminen kotona altistaa lapsen kiusaamaan muita tai kiusaamiselle. Myös opettajan lapseen kohdistamaa kiusaamista voidaan pitää tällaisena altistavana tekijänä. (Baldry, 2003; Twemlow & Fonagy, 2005).

Perinteisesti on uskottu, että kiusaaminen on yhteydessä heikkoihin sosiaalisiin taitoihin sekä/tai heikkoon kognitiiviseen suoriutumiseen. Uudempien tutkimusten mukaan tämä kuitenkin on vai osa selitystä. Monimutkaisten epäsuorien kiusaamisen tapojen, kuten manipuloinnin tai kiristämisen hallinta, osoittaa kykyä sosiaalisten tilanteiden ja ryhmän dynamiikan tulkintaan. Kuitenkin kiusaamisen kanssa tekemisissä olevien lasten vertaissuhdetaidoissa on usein huomattavia puutteita ja he saattavat esimerkiksi tulkita sosiaalisia tilanteita eri tavalla kuin ikätoverinsa. Näin myös sosiokognitiivinen teoria (Bandura, 1977) tarjoaa teoreettisen viitekehyksen selittää ja ymmärtää ilmiötä.

3.2 Kiusaamisen määrittely

Kiusaaminen on subjektiivinen kokemus, eikä sen määrittäminen ole ongelmaton. Se, mikä loukkaa yhtä ihmistä, ei välttämättä loukkaa toista lainkaan. Myöskään kaikkia kiusaamiseksi koettuja tekoja ei ole tarkoitettu loukkaaviksi, vaikka niillä voi olla vakavia seurauksia.

Kiusaamisen määrittely auttaa ymmärtämään ja tutkimaan ilmiötä. Kiusaamisella katsotaan olevan sellaisia piirteitä, jotka erottavat sen esimerkiksi riitelystä. Näitä piirteitä ovat

toistuvuus, tietoisuus, vallankäyttö ja ryhmäilmiö. Tutkimuksissa kiusaaminen usein määritellään seuraavasti: ”Kiusaamista on se, kun yhdelle ja samalle oppilaalle aiheutetaan toistuvasti vahinkoa ja/tai pahaa mieltä. Tekijöinä on joku tai jotkut, joita vastaan kiusatun on vaikea puolustautua.” (Olweus, 1993; Salmivalli, 2010).

Lapset, nuoret ja aikuiset voivat määritellä kiusaamisen eri tavoin. Käytännössä kiusaaminen on ilmiö, jota on vaikea määritellä ja mitata ulkopuolelta, koska siinä on toiminnan lisäksi kyse yksilön tai ryhmän suhtautumisesta ja kokemuksesta: kuinka kiusattu itse tulkitsee tilanteen ja kuinka muut yhteisön jäsenet suhtautuvat kiusattuun. Tästä syystä kiusaamista on usein vaikea havaita ulkopuolelta. Kiusaamisen uhriin ei aina tunnista olevansa kiusaamisen kohteena. Kiusaamisen vastaiseen työhön vaikuttaa siis yhteisössä käytävä keskustelu siitä, miten yhteisön jäsenet toinen toisensa kohtaavat.

Verkkoympäristöissä kiusaamista on vaikeampi tunnistaa vakiintuneeseen määritelmään liittyvien keskeisten piirteiden, kuten tekojen tietoisuuden, toistuvuuden ja tekijän ja uhrin välillä vallitsevan valtaepätasapainon näkökulmasta. Yksittäisellä teolla voi olla pitkäaikaisia vaikutuksia, ja loukkaamisen tahallisuutta on vaikeampi arvioida kuin kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa. Arjessa vuorovaikutus verkossa ja kasvokkain limittyvät, ja oppilaiden ja opiskelijoiden on vaikea erottaa, milloin kiusaaminen on tapahtunut koulussa ja milloin netissä. Oppilaat ovat tuoneet esiin, että he toivoisivat koulun aikuisten puuttuvan useammin loukkaavaan käytökseen, vaikka se ei täyttäisikään kiusaamisen kriteereitä (Markkanen & Repo 2016).

Perinteiset tutkimuksissa usein käytetyt määritelmät, jotka perustuvat tekojen toistuvuuteen ja tietoisuuteen sekä vallan epätasaiseen jakoon, istuvat huonosti myös pienten lasten pariin. Varhaiskasvatikäinen lapsi ei aina ymmärrä loukkaavansa – etenkin, jos hänen taitonsa toimia ryhmässä ovat vielä kehittymättömät, tunteiden tunnistaminen vaikeaa, itsesäätelyn taidoissa on puutteita, tai jos lapsella on ryhmään kuulumattomuuden tunne ja taustalla on torjutuksi tulemisen kokemuksia. Lisäksi pienten lasten on vaikea hahmottaa lasten välisten vuorovaikutussuhteiden kokonaisuutta ryhmässä. Pienten lasten parissa kiusaamisella tarkoitetaankin ryhmässä tapahtuvaa loukkaavaa ja vahingoitettavaa vuorovaikutusprosessia, joka ajan myötä johtaa jonkun tai joidenkin sulkemiseen yhteisön ulkopuolelle (Repo & Laaksonen, 2016).

3.3 Kiusaaminen on ryhmäilmiö

Ryhmäilmiöllä tarkoitetaan sitä, että kiusaamistilanteissa muutamat henkilöt osallistuvat kiusaamiseen samalla, kun muut henkilöt mahdollistavat väkivallan asteittaisen lisääntymisen. Ryhmän passiivinen hyväksyntä kielteisille teoille vaikuttaa ratkaisevasti kiusaami-

sen jatkumiseen. Kiusaamisella tavoitellaan usein valtaa, näkyvyyttä ja statusta ryhmässä. Kun joku lapsista kiusaa toista, se kiinnostaa ryhmän muita jäseniä ja osa heistä antaa tukensa muita kiusaavalle lapselle tai nuorelle. Palaute annetaan usein sanallisesti, nauramalla tai liittymällä tekoon. Kiusaaja saa tästä ryhmän palautteesta vallan tunnetta ja jopa mielihyvää, ja se vahvistaa hänen asemaansa ryhmässä. Kiusaaminen on siis monissa ryhmissä sosiaalisesti palkitsevaa.

Ryhmään, jossa kiusaamista esiintyy, muodostuu erilaisia rooleja. Kiusatuksi joutuvien ja muita kiusaavien lisäksi jotkut oppilaat ovat kummassakin roolissa. Kiusaaja-uhri tarkoittaa lasta, joka tulee itse kiusatuksi mutta käyttäytyy myös itse aggressiivisesti ja kiusaa muita. Kiusaajan apuri tarkoittaa lasta, joka osallistuu aktiivisesti kiusaamistilanteeseen. Kiusaajan kannustaja rohkaisee kiusaajaa tilanteissa esimerkiksi nauramalla. Puolustaja tukee tai puolustaa kiusattua. Hiljainen hyväksyjä tietää, että ryhmässä on kiusaamista, mutta hakeutuu tilanteesta pois ikään kuin ei tietäisi, mitä on meneillään (Salmivalli ym., 1996).

Kiusaamisen esiintyvyydessä on huomattavia eroja koululuokkien tai lapsiryhmien välillä. Ryhmissä, joissa kiusaamista sivusta seuraavilla lapsilla on tapana palkita kiusaajaa kannustamalla tätä joko sanallisesti tai ilmein ja elein, kiusaamista esiintyy useammin kuin luokissa, joissa tällainen toiminta ei ole tyypillistä.

Yksilöllisiä riskitekijöitä

Yksiselitteistä vastausta siihen, kenestä tulee kiusaaja, kiusattu, apuri, kannustaja tai puolustaja, ei voida antaa. Siihen liittyy monimutkainen vuorovaikutuksen vyyhti. Tutkimuksissa on kuitenkin havaittu joitakin selittäviä tekijöitä. Aggressiivinen käyttäytyminen ja käsitys, että aggressiolla voi saavuttaa itselle tärkeitä asioita, näyttäisi olevan yhteydessä muiden kiusaamiseen. Samoin empatian puute eli vaikeus asettua toisen asemaan on yhteydessä kiusaamiseen. Syrjäänvetäytyvyys ja arkuus näyttäisivät olevan yhteydessä kiusatuksi tulemiseen. Toisaalta kiusatuksi voi joutua myös häiritsevästi käyttäytyvä lapsi, joka on itsekin aggressiivinen; tällaisesta lapsesta saattaa tulla ryhmässä kiusaaja-uhri. Muun ryhmän torjunta altistaa lapsia kiusaamiskokemuksille, samoin riskitekijöitä voivat olla poikkeavuudet ryhmän vuorovaikutuksessa määrittäneistä normeista.

Samat riskitekijät löytyvät jo pienempien lasten parista. Suomalaisessa esiopetusikäisten lasten parissa tehdyssä tutkimuksessa huomattiin, että kiusaamisen kanssa tekemisissä olevien lasten vertaissuhdetaidoissa oli huomattavia puutteita. Kiusaajilla oli puutteita toisten huomioon ottamisen taidoissa (kompromissien tekeminen ja loukkaamisen välttäminen) sekä vuorovaikutuksen ylläpitämisen ja vertaisten tukemisen taidoissa (konfliktien hallitseminen ja tuen antaminen). Kiusattujen vaikeudet näkyivät haasteena lähestyä vertaisia ja liittyä leikkiin, sovitella konflikteja sekä antaa tukea tai palautetta muille lapsille. Kiusaaja-uhreilla oli erityisiä puutteita etenkin vuorovaikutuksen ylläpitämisen ja vertais-

ten tukemisen taidoissa sekä tilanteenmukaisen vuorovaikutuskäyttäytymisen taidoissa. (Laaksonen, 2014).

Kiusaamisen kanssa tekemisissä ovat usein lapset, joilla on tarvetta erityiseen tukeen kehityksen ja oppimisen tueksi. Revon (2015) tutkimuksessa selvitettiin, millaisia kiusaamisen muotoja erityistä tukea tarvitsevat lapset käyttivät ja kohtasivat, ja verrattiin niitä muiden lasten käyttämään ja kohtaamaan kiusaamiseen. Käyttäytymismallit poikkesivat toisistaan huomattavasti. Erityistä tukea tarvitsevat lapset käyttivät enemmän erilaisia suoran kiusaamisen muotoja: fyysistä väkivaltaa, hiekan ja kivien heittämistä ja haukkumista, kun vastaavasti muut lapset taas käyttivät epäsuoria kiusaamisen muotoja: poissulkemista ja manipulointia. Erityistä tukea tarvitsevat kiusatut kohtasivat kaikenlaista kiusaamista, kun muut kiusatut kohtasivat lähinnä erilaisia epäsuoran kiusaamisen muotoja. Nämä havaitut puutteet yksilöllisissä taidoissa tukevat aiempaa käsitystä siitä, että muita kiusaavat lapset eivät ole yhtenäinen ryhmä. Toisilta puuttuvat toisten huomioimisen taidot (empatiakyky) ja toisilta puuttuvat tilannetaju sekä itsesäätelykyky. Tämä olisi tärkeää huomioida kiusaamisen vastaisessa työssä.

3.4 Kiusaamisen yleisyys ja kokemukset yhteenkuuluvuudesta

Kiusaaminen globaalina ongelmana ja Suomi kansainvälisessä vertailussa

Kiusaaminen on maailmanlaajuinen ongelma, jota esiintyy hyvin erilaisissa maissa ja kulttuureissa. Kiusaamisen kokemuksista kysytään monissa kansainvälisissä oppilaille suunnatuissa kyselyissä, joissa Suomikin on mukana (mm. WHO:n koululaistutkimus eli HBSC, TIMMS-kysely, Unescon kansainväliset kartoitukset). Maiden välillä on eroja, jopa niin että toistuvasti kiusatuksi joutuvien oppilaiden osuus vaihtelee 7 ja 75 prosentin välillä. Ongelma on, että eri kyselyt käyttävät osittain erilaisia kiusaamisen määritelmiä ja mittareita, jotka eivät aina ole keskenään vertailukelpoisia. YK:n pääsihteerin alaisuudessa tehdyssä ansiokkaassa raportissa Richardson ja Hiu (2016) yhdistivät ja analysoivat eri kyselyistä saatua tietoa arvioidakseen luotettavasti kiusaamisen esiintyvyyttä eri maissa (mukana maita kaikista maanosista). Tässä vertailussa Suomi oli yhdessä mm. Ruotsin kanssa niin kutsuttu matalan riskin maa. Myös muut kansainväliset vertailut osoittavat, että kiusaamista esiintyy Suomessa verrattain vähän, etenkin jos vertailukohtana on ”muu maailma”. Jos sen sijaan Suomea verrataan muihin Pohjoismaihin tai läntiseen Eurooppaan (mikä onkin relevantimpi vertailukohta), kiusaaminen näyttää suunnilleen saman laajuisena ongelmana.

Kiusaamisen yleisyys eri ikäryhmissä

Kansainväliset ja suomalaiset kyselyt osoittavat, että kiusatuksi joutuvien oppilaiden osuus vähenee iän myötä, samalla kun muiden kiusaamiseen osallistuvien oppilaiden osuus vä-

hitellen (alkaen noin 11–12 vuoden iästä) lisääntyy. Tämä tarkoittaa sitä, että nuoruusiässä/yläkoulussa kiusattuja oppilaita on vähemmän kuin alakoululuokilla, mutta heidän kiusaamiseen osallistuu yhä useampi ikätoveri.

Edellä mainitut ikätrendit näkyvät esimerkiksi WHO:n Koululaistutkimuksessa (the Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)), jossa on selvitetty 11-, 13- ja 15-vuotiaiden lasten ja nuorten terveyttä, hyvinvointia ja terveystottumuksia. Vuonna 2013/2014 tutkimukseen osallistui yhteensä 42 maata tai aluetta Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta. Yleisesti ottaen maiden ja eri alueiden välillä oli eroja kiusaamisen yleisyydessä, poikia kiusattiin tyttöjä enemmän, ja kiusatuksi joutuvien osuus vähentyi iän myötä, kun taas muita kiusaavien osuus hieman lisääntyi iän myötä. Keskimäärin koulukiusatuksi vähintään 2–3 kertaa kuukaudessa viime kuukausien aikana ilmoitti joutuneensa 13 prosenttia 11-vuotiaista, 12 prosenttia 13-vuotiaista ja 8 prosenttia 15-vuotiaista. Suomen luvut olivat lähes identtiset näiden keskiarvojen kanssa. Samassa kyselyssä muita ilmoitti kiusanneensa vähintään 2–3 kertaa kuukaudessa viime kuukausien aikana keskimäärin seitsemän prosenttia 11-vuotiaista ja yhdeksän prosenttia sekä 13- että 15-vuotiaista. Nämä luvut olivat suomalaislasten ja -nuorten kohdalla selvästi alhaisemmat: Suomessa muita ilmoitti kiusaavansa kolme prosenttia 11-vuotiaista, 3,5 prosenttia 13-vuotiaista ja kuusi prosenttia 15-vuotiaista.

Kiusaamisen yleisyydessä tapahtuneet muutokset

Suomessa on kerätty kiusaamista koskevia laajoja aineistoja säännöllisesti toistettujen kansallisten (mm. Kouluterveyskysely, TEAviisari) ja kansainvälisten (mm. HBSC eli WHO:n koululaistutkimus) kyselyjen yhteydessä. Kouluterveyskyselyssä kiusaamisen yleisyyttä on seurattu kaikkein pisimpään ja isoimmissa aineistoissa. Kysely laajeni alakoulun vuosiluokkia 4 ja 5 koskeväksi vuonna 2017 koskettuaan tätä aikaisemmin perusopetuksen yläluokkia ja toisen asteen oppilaitoksia. Kouluterveyskysely osoittaa, että sekä kiusatuksi joutuvien että muita kiusaavien oppilaiden osuudet lisääntyivät Suomessa 2000-luvun alusta vuoteen 2008/2009 saakka ja alkoivat sen jälkeen laskea (kouluterveyskysely tehtiin 2008 Etelä- ja Itä-Suomessa sekä Lapissa, 2009 muualla Manner-Suomessa ja Ahvenanmaalla; kahden vuoden yhdistetyt tulokset siis kuvaavat koko maan tilannetta).

Vuonna 2017 kiusatuksi joutuvien että muita kiusaavien oppilaiden osuudet ovat alhaisemmat kuin kertaakaan koko 2000-luvulla.

Tuloksiin vaikuttanee osaltaan se, että KiVa Koulu -ohjelma otettiin laajasti käyttöön perusopetuksen kouluissa vuonna 2009 (vuosina 2009–10 ohjelman aloitti noin 1 840 koulua, muutaman vuoden kuluttua se oli käytössä 90 % kouluista). KiVa Koulu -ohjelmaa toteutuvissa kouluissa kerätään vuosittain oppilaskyselyn avulla tietoa kiusaamiskokemuksista. Vuosien 2009–2017 tutkimusaineistossa (lähes 200 000 vastaajaa/vuosi, yhteensä 1,9 miljoonaa) sekä kiusaavien että kiusatuksi joutuvien oppilaiden osuus vähenee vuodesta toiseen. Lisäksi

koulutasolla kiusaamisongelmien esiintyminen on suoraan yhteydessä siihen, montako vuotta koulu on toteuttanut KiVa Koulu -ohjelmaa. Jokainen lisävuosi ohjelman käyttäjänä on vähentänyt kiusaamisongelmia (Herkama ym., 2017). Nämä viime vuosien muutokset tulevat oletettavasti näkymään tulevissa kansainvälisissä vertailuissa, siitäkin huolimatta, että kiusaamisongelmat näyttäisivät olevan myös globaalisti tarkasteltuna laskussa.

Taulukko 1.

	Perusopetus 8. ja 9. lk	Lukio 1. ja 2. vuosi	Ammatillinen oppilaitos
	Koulukiusattuna vähintään kerran viikossa, %	Koulukiusattuna vähintään kerran viikossa, %	Koulukiusattuna vähintään kerran viikossa, %
2006–2007	7,7	1,5	
2008–2009	8,4	1,4	5,0
2010–2011	7,7	1,4	4,7
2013	7,0	1,2	4,5
2015	6,2	1,3	4,3
2017	5,8	1,1	3,3

(c) Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2017

Varhaiskasvatus

Suomalaisten 3–6-vuotiaiden varhaiskasvatusta päiväkodissa saavien lasten parissa tehdyn tutkimuksen mukaan noin 12 prosenttia lapsista oli suoraan tekemisissä kiusaamisen kanssa. Heistä kiusaajia oli 7 prosenttia, uhreja 3,3 prosenttia ja kiusaaja-uhreja 2,2 prosenttia. Kiusattuja oli siis 5,5 prosenttia lapsista. Saman tutkimuksen mukaan maahanmuuttajataustaiset tulivat suhteessa hieman useammin kiusatuiksi kuin kantäväestön lapset. Sen sijaan erityistä tukea tarvitsevat lapset olivat kaksi kertaa useammin kiusaajina ja uhreina kuin ei-erityistä tukea tarvitsevat lapset, ja neljä kertaa useammin kiusaaja-uhreina kuin ei-erityistä tukea tarvitsevat lapset. Edelleen, pojat (64 %) olivat kiusaajina useammin kuin tytöt (36 %). Pojat (63 %) olivat myös tyttöjä useammin kiusaaja-uhrien asemassa (37 %). (Repo, 2015).

Erilaisten aineiston keruun menetelmien vuoksi tutkimusten vertaileminen keskenään on vaikeaa. Sveitsiläisen (Alsaker & Nägele, 2008) päiväkotilasten parissa tehdyn tutkimuksen mukaan kiusaajia oli 12 prosenttia, uhreja 6 prosenttia ja kiusaaja-uhreja 7 prosenttia. Lisäksi myös muut tutkimukset tukevat havaintoa, joiden mukaan maahanmuuttajataustaiset lapset tulevat useammin kiusatuiksi kuin muut lapset (von Grünigen ym. 2010).

Pienten lasten parissa kiusaaja-uhrien määrä näyttää olevan selvästi korkeampi kuin kouluikäisten lasten parissa. Se voi johtua siitä, että etenkin poikien aggressiivinen ja ei-nor-

matiivinen, häiritsevä käyttäytyminen vähenee voimakkaasti kouluikään mennessä. Kun aggressiivisen käyttäytymisen kontrolli kasvaa, se vähentää ryhmän torjuvaa reaktiota

Lasten sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa -raportti (Määttä ym., 2017) toteaa että kyky ilmaista itseään sekä ymmärtää muita on tärkeä lapsen identiteetille, toimintakyvylle ja hyvinvoinnille. Sosioemotionaalisilla taidoilla ja niiden ohjaamisella on myös yhteys kiusaamisen yleisyyteen ja erilaisten ristiriitatilanteiden ratkaisemiseen. Keskeisinä ongelmakohtina raportti nostaa esille neljä teemaa: henkilöstön työotteen kehittäminen aikuisjohtoisesta lasten osallisuutta vahvistavaksi, lasten ryhmäkokojen pienentäminen ja tarve saada lapselle enemmän aikuisen aikaa, henkilöstön koulutus sekä yhteistyö vanhempien ja muiden tahojen kanssa. Varhaiskasvatukseen olisi tärkeä saada kehitetyksi toimintatapa, jossa lasten sosioemotionaalisen kehityksen tukemiseen luodaan joustava ja katkeamaton tuen jatkumo yleisestä erityiseen tukeen.

Perusopetus ja toinen aste

Kiusaamisen ja kiusatuksi joutumisen yleisyys vaihtelee koulumuodoittain. Toistuvasti kiusatuksi joutuvien oppilaiden osuus ikäluokasta vähenee koko peruskoulun ajan siirryttäessä ylemmille vuosiluokille lukuun ottamatta ylemmille vuosiluokille siirtymää; kiusattuja on 6. ja 7. vuosiluokalla suunnilleen yhtä paljon. Muita kiusaavien oppilaiden osuus vähenee ensimmäisten kouluvuosien aikana, mutta kääntyy jälleen nousuun 5.–6. luokan kohdalla ja lisääntyy kohti yläkoulun viimeisiä luokkia. Niin kutsuttujen kiusaaja-uhrien, jotka sekä kiusaavat muita että tulevat itse kiusatuiksi, osuus vähenee ylemmille luokille siirryttäessä (KiVa Koulu -aineisto 2009–2016). Vaikka kiusattuja on perusopetuksen ylemmillä vuosiluokilla (7–9) määrällisesti vähemmän kuin alemmilla vuosiluokilla, heidän kohdallaan kiusaaminen on usein jatkunut vuosia ja he muodostavat siten erityisen riskiryhmän. Heidän tilanteensa on vaikea myös siksi, että ylemmillä vuosiluokilla jokaista kiusattua oppilasta kohti on (edellä kuvattujen kehityksellisten muutosten vuoksi) useampia kiusaajia. Pojat osallistuvat tyttöjä useammin kiusaamiseen mutta ovat myös tyttöjä useammin kiusattuja. Kaikkiaan perusopetuksen oppilaista 11,1 % kokee joutuvansa kiusatuksi useita kertoja kuukaudessa ja 6,8 % viikoittain. Oppilaista 4,6 % kiusaa muita useita kertoja ja 2,3 % kiusaa muita viikoittain. Sekä kiusattujen että kiusaajien osuudet ovat jatkuvasti vuosittain vähentyneet.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Kouluterveyskyselyllä on tutkittu kiusaamista peruskouluissa, lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa. Tulosten mukaan kiusaaminen on vähentynyt vuodesta 2008/2009 lähtien erityisesti peruskoulussa. Vuonna 2017 peruskoulun 8. ja 9. vuosiluokan pojista seitsemän prosenttia ja tytöistä viisi prosenttia ilmoitti joutuneensa vähintään kerran viikossa kiusatuksi. Ammattiin opiskelevista 1. ja 2. vuoden opiskelijoista viikoittain kiusattuja oli neljä prosenttia pojista ja kolme prosenttia tytöistä. Lukiossa vastaavien ikäryhmien kiusattujen osuus oli kaksi prosenttia pojista ja prosentti tytöistä.

Kiusaamiseen osallistuminen on koetun kiusaamisen tavoin vähentynyt viime vuosina, selkeimmin peruskoulun 8. ja 9. vuosiluokilla. Vuonna 2017 vähintään kerran viikossa kiusaamiseen ilmoitti osallistuneensa peruskoulun 8. ja 9. vuosiluokan pojista viisi prosenttia ja tytöistä kaksi prosenttia. Vastaavasti kiusaamiseen ilmoitti osallistuneensa neljä prosenttia ammattiin opiskelevista pojista ja prosentti tytöistä, lukiolaisista yksi prosentti pojista ja alle prosentti tytöistä. Tieto saatiin vuonna 2017 ensimmäistä kertaa myös peruskoulun 4. ja 5. vuosiluokan oppilailta, joista kolme prosenttia pojista ja prosentti tytöistä ilmoitti kiusanneensa muita vähintään kerran viikossa.

Keskimäärin kiusatuksi joutuvat muita useammin maahanmuuttajataustaiset lapset, seksuaaliseen vähemmistöön kuuluvat lapset sekä lapset joilla on oppimisvaikeuksia tai jotka muuten tarvitsevat erityistä tukea. Kuitenkin se, mikä kussakin ryhmässä johtaa kiusatuksi joutumiseen, riippuu ryhmän normeista. Kiusaamista ulkonäön, sukupuolen, ihonvärin tai kielen, vammaisuuden, perheen tai uskonnon vuoksi koulussa tai vapaa-ajalla oli vuonna 2017 kokenut 19 prosenttia alaluokkalaisista, 24 prosenttia yläluokkalaisista, 11 prosenttia lukiolaisista ja 13 prosenttia ammattiin opiskelevista. Tällaista syrjivää kiusaamista oli kokenut yli 40 prosenttia kodin ulkopuolelle sijoitetuista, toimintarajoitteisista ja ulkomailla syntyneistä nuorista. Näillä nuorilla on muita enemmän hyvinvoinnin haasteita sekä koulussa että vapaa-ajalla, esimerkiksi yksinäisyys ja oppilaitoksen luokkayhteisöön kiinnittymättömyys ovat yleisiä näiden nuorten keskuudessa.

3.5 Kiusaamisen muodot

Jokaisella lapsella ja nuorella on oikeus turvalliseen lähiympäristöön ilman pelkoa rasismista, syrjinnästä ja kiusaamisesta. Kaikilla lapsilla ja nuorilla on sukupuoleen, etniseen alkuperään, uskontoon, ikään tai vakaumukseen, vammaisuuteen taikka seksuaaliseen suuntautumiseen katsomatta oikeus yhdenvertaiseen kohteluun. Maahanmuuton ja globalisaation myötä monikulttuuristuvat koulu- ja oppilaitosympäristöt joutuvat entistä enemmän käsittelemään kiusaamista, joka kohdistuu erilaisista etnisistä, kulttuurisista ja sosiaalisista ympäristöistä tuleviin lapsiin ja nuoriin.

Lasten ja nuorten kokema syrjintä on yleistä sekä koulussa että vapaa-ajalla, ja se toteutuu usein kiusaamisena. Noin kolmannes on joutunut joskus syrjinnän kohteeksi. Keskimääräistä alttiimpia syrjinnälle ovat vammaiset tai pitkäaikaissairaat lapset ja nuoret, seksuaalivähemmistöihin kuuluvat sekä osin muihin vähemmistöryhmiin kuuluvat lapset ja nuoret. Pojat kokevat enemmän väkivaltaa ja uhkailua ja tytöt puolestaan ovat herkempiä tunnistamaan ennakkoluulojen kohteeksi joutumista. Syrjintäkokemukset painottuvat yläkouluikään eli 13–15-vuotiaisiin. Koulu ja varsinkin yläkoulu on erityinen syrjinnän ympäristö.

Seuraukset väestön hyvinvoinnille

Syrjivän kiusaamisen uhriksi joutumisen seuraukset ovat samankaltaiset kuin muullakin kiusaamisella. Kiusaaminen tai sen uhriksi joutuminen on usein liitetty erilaisiin psykosomaattisiin, psykologisiin ja fyysisiin ongelmiin. Syrjivän kiusaamisen seuraukset saattavat kuitenkin olla vielä vakavampia, koska uhrien on mahdotonta puuttua asioihin tai muuttaa asioita, joista heitä kiusataan, kuten ihonväri, kieli, etninen alkuperä tai uskonto. Syrjivä kiusaaminen ei loukkaa pelkästään uhria, vaan myös uhrin koko perhettä ja kulttuuria. Lapset ja nuoret käsittelevät syrjinnän kokemuksia paitsi puhumalla ja yhteisöjen tuella myös vahingoittamalla itseään. Syrjintä aiheuttaa vahvoja negatiivisia tunteita ja muuttaa käsitystä itsestä, muista ihmisistä ja ympäröivästä maailmasta.

Varhaiskasvatus

Tutkimuksissa on havaittu, että pienten lasten parissa tapahtuva kiusaaminen muistuttaa luonteeltaan varsin paljon isompien lasten parissa tapahtuvaa kiusaamista. Erilaiset epäsuoran kiusaamisen muodot, kuten kaveriporukan ulkopuolelle sulkeminen, ovat tavallisia myös pienten lasten parissa. Pienemmille lapsille on kuitenkin tyypillisiä sellaiset aggressiivisen käyttäytymisen muodot, jotka vähenevät ja jäävät pois isompien lasten käyttäytymisestä kokonaan. Näitä ovat muun muassa kivien ja hiekan heittäminen ja leikkien sotkeminen.

Perusopetus

Kiusaamisen muodot voidaan jakaa suoraan (esim. lyöminen ja pilkkaaminen) ja epäsuoraan (esim. eristäminen ja selän takana juoruaminen) kiusaamiseen. Suorassa kiusaamisessa kiusaaja osoittaa kielteiset teot suoraan uhriin, esimerkiksi lyömällä, tönimällä tai pilkkaamalla. Epäsuora kiusaaminen ilmenee esimerkiksi porukan ulkopuolelle sulkemisena, juorujen levittämisenä tai selän takana puhumisena. Siitä käytetään joskus myös termiä relationaalinen aggressio tai relationaalinen kiusaaminen. Siinä tekojen tarkoitus on vahingoittaa uhrin ihmissuhteita.

Perusopetuksen kaikilla vuosiluokilla yleisimpiä kiusaamisen muotoja ovat sanallinen kiusaaminen ja siihen liittyvä julkinen nolaaminen sekä järjestelmällinen ryhmästä sulkeminen ja ilkeiden puheiden levittäminen. Fyysinen kiusaaminen on yleisempää ala- kuin yläkoulussa. Netissä tapahtuva kiusaaminen on suhteellisesti harvinaisempaa kuin nämä perinteiset kiusaamisen muodot, mutta se voi olla erittäin traumaattista. Lähes kaikki netissä kiusatut oppilaat joutuvat kiusatuksi myös muilla tavoin. Myös muut kiusaamisen muodot esiintyvät usein yhdessä.

THL:n kouluterveyskyselyn 2017 mukaan perusopetuksen 8-9-luokkalaisten kiusaamista kokeneitten kohdalla eri kiusaamistapojen yleisyys vaihtelee, yleisintä on kiusaaminen ni-

mittelemällä, tekemällä naurunalaiseksi tai kiusoittelemalla, harvinaisinta on kiusaaminen uhkailemalla tai pakottamalla.

Lukio ja ammatillinen koulutus sekä perusopetuksen vuosiluokat 8–9

Kiusaaminen vähenee siirryttäessä toiselle asteelle, mutta ei ilmiönä häviä. Kouluterveyskyselyn tulokset 2017 osoittavat, että lukiolaisista vähintään kerran viikossa kiusattuja on 1,1 prosenttia ja ammatillisten oppilaitosten opiskelijoista 3,3 %, kun vastaava luku perusopetuksen yläluokilla on 5,8 prosenttia. Koulukiusaamiseen vähintään kerran viikossa ilmoittaa osallistuneensa lukiossa 0,8 prosenttia ja ammatillisissa oppilaitoksissa 2,5 prosenttia opiskelijoista. Eri kiusaamismuodoista yleisin on kiusaaminen nimittelemällä, tekemällä naurunalaiseksi tai kiusoittelemalla, harvinaisinta on kiusaaminen uhkailemalla tai pakottamalla.

Taulukko 2. Kiusaamisen eri muotojen yleisyys perusopetuksen yläluokilla sekä lukiossa ja ammatillisissa oppilaitoksissa (THL kouluterveyskysely 2017)

Koulukiusaamista tapahtunut nimittelemällä, tekemällä naurunalaiseksi tai kiusoittelemalla 68,3 %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	68,3	65,5	72,3
Lukio 1. ja 2. vuosi	59,3	63,4	55,3
Ammatillinen oppilaitos	52,6	52,1	53,3
Koulukiusaamista tapahtunut jättämällä huomiotta tai kaveriporukan ulkopuolelle, %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	45,2	35,4	58,2
Lukio 1. ja 2. vuosi	51,4	34,7	65,9
Ammatillinen oppilaitos	36,7	27,4	53,5
Koulukiusaamista tapahtunut lyömällä, potkimalla tai tönimällä, %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	23,6	30,7	13,5
Lukio 1. ja 2. vuosi	8,8	13,5	4,1
Ammatillinen oppilaitos	15,4	20,2	6,4
Koulukiusaamista tapahtunut levittämällä valheita, %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	38,7	33,2	46,0
Koulukiusaamista tapahtunut viemällä rahaa tai tavaraa tai rikkomalla tavaroita, %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	16,5	18,5	13,6
Lukio 1. ja 2. vuosi	7,0	10,0	4,2
Ammatillinen oppilaitos	12,0	14,4	7,3
Koulukiusaamista tapahtunut uhkailemalla tai pakottamalla, %			
Perusopetus 8. ja 9. lk	13,2	15,3	10,1
Lukio 1. ja 2. vuosi	6,3	8,7	3,9
Ammatillinen oppilaitos	10,8	13,0	6,5

Verkossa tapahtuva kiusaaminen

Verkkokiusaaminen on verkon ja siihen liitettyjen laitteiden välityksellä tapahtuvaa kiusaamista. 2000-luvulla voimakkaasti yleistyneellä kiusaamisen muodolla on perinteistä kiusaamista muistuttavia piirteitä, kuten negatiiviset teot sekä osapuolten voimasuhteiden epätasapaino. Perinteisen kiusaamisen yleisimmät muodot nimittely ja pilkkaaminen sekä syrjintä ovat sovellettuina yleisiä verkkokiusaamisen muotoja. Verkossa tapahtuvalla kiusaamisella on kuitenkin ominaiset muotonsa, jotka tekevät siitä erityisen haastavan kiusaamisen muodon (Mäntylä ym. 2013, Oksanen & Näre 2006).

Perinteisiin kiusaamisen muotoihin verrattuna suurin ero on se, että verkossa tapahtuvaa kiusaamista on vaikea paeta. Sosiaalisen median tunnustettu vahvuus on, että siihen on pääsy lähes kaikkialla. (Siivola 2012). Myös kiusaamisen jatkuvuus sekä viestien ja kuvien säilyminen internetissä luo kiusaamiselle uudenlaisen luonteen. Kiusaamiseen käytetyn materiaalin, kuvien ja viestien, poistaminen sivustoilta ei välttämättä onnistu. On lähes mahdotonta tietää, kuinka monelle ja kuinka laajalle materiaali on todellisuudessa levinnyt. Näin kiusaaminen saattaa alkaa elää omaa elämäänsä netissä kiusatun ja jopa kiusaajankin tietämättä. (Lämssä 2009). Verkkokiusaaminen on perinteistä kiusaamista julkisempi ilmiö juuri sen helposti tavoittaman suuren yleisön takia. Verkkokiusaaminen saattaa vaikuttaa nuoreen kasvotusten tapahtuvaa kiusaamista voimakkaammin. Nuoren maineen menetys verkkokiusaamisen seurauksena on mahdollisesti pysyvämpää kuin koulussa tapahtuvassa kiusaamisessa juuri materiaalin internetissä pysyvyyden takia. (Huhtala & Herkama 2012).

Verkkokiusaamiseen puuttuminen koetaan kouluissa ja kotona haasteelliseksi monesta syystä. Yhtenä tekijänä on aikuisten vähäiset tiedot ja taidot verkkokiusaamisesta ilmiönä. Lasten ja nuorten on vaikea saada koettuun kiusaamiseen tukea aikuisilta, jotka eivät osaa puuttua tilanteeseen vaadituin keinoin. Jotta aikuiset osaisivat ennaltaehkäistä ja puuttua verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen, tulee heillä olla käsitys siitä, missä ja miten kiusaamista tapahtuu. Taitavina internetin sovelluksien ja sivustojen käyttäjinä kiusaajat osaavat toimia niissä ympäristöissä, joissa aikuiset eivät ole (Liikala V. 2016).

Sosiaalisen median kulttuuri vie valtavasti nuorten ja lastenkin huomiota muodostaen väylän myös kiusaamiseen. Tällaisen kiusaamisen selvittäminen koulun keinoin on äärimmäisen haastavaa. Aikaisemmin kiusaaminen päättyi viimeistään siihen, kun oppilas pääsi kotiin. Nykyisin se pahimmassa tapauksessa jatkuu sosiaalisessa mediassa vielä kotonakin. Älypuhelimien käytön koetaan myös vaikeuttavan oppilaan keskittymistä koulutyöhön ja oppimiseen sekä olevan myös yksi koulun työrauhaa heikentävistä tekijöistä. (Suomen Rehtorit 2018).

Sosiaaliseen mediaan liittyvä ohjeistus on aikuisen vastuulla. Sosiaaliseen mediaan tarvitaan aikuisia, joiden läsnäolo tuo turvaa. Ruutuajan rajoittaminen ja sovelluksille asetettujen ikärajojen noudattaminen ovat keinoja, joilla aikuiset voivat suojella alaikäisiä sopimattomalta käytökseltä ja sisällöltä. Viestintäviraston mukaan etenkin kasvattajien olisi päivitettävä so-

me-tietonsa ja -taitonsa ajanmukaisiksi, tunnettava sovellukset, joita heidän lapsensa käyttävät ja mietittävä etukäteen, mitä riskejä niihin voi liittyä. Nettikiusaaminen jää liian usein piiloon. Viestintävirasto ohjeistaa, että kiusaaminen lopettamiseksi tulee kertoa kiusaamisesta läheiselle tai ilmoittaa palvelun ylläpidolle tai nettipoliisille. Provosoititarkoituksessa luotuja sivuja tai muita julkaisuja, joissa ivataan tai pilailaan toisen kustannuksella, ei myöskään pidä ohjeistuksen mukaan jakaa, tykätä tai kommentoida (Viestintävirasto 2016).

Lastensuojelun Keskusliiton kyselyn mukaan suomalaiset vanhemmat ovat hyvin perillä lastensa käyttämistä sosiaalisen median palveluista – myös niistä, joita nuoret käyttävät alaikäisinä (Lastensuojelun Keskusliitto 2017). Yleisin ikäraja nuorten suosimissa sosiaalisen median palveluissa on tällä hetkellä 13 vuotta. Ikärajaa on kuitenkin usein helppo kiertää. Kolme neljäsosaa Lastensuojelun Keskusliiton keväällä 2017 toteutettuun kyselyyn vastanneista nuorista ilmoitti käyttäneensä jotakin sosiaalisen median palvelua alle 13-vuotiaana. Heistä 91 prosenttia ilmoitti myös vanhempiensa tietneen palvelun käytöstä. Noin puolet vastaajista oli kysynyt vanhemmiltaan luvan ainakin jonkun verkkopalvelun käyttöön. Kyselyn (2017) tulokset tukevat sitä, etteivät nuoret välttämättä näe henkilötietoihin liittyviä uhkia. Vastaajat nostivat esille konkreettisia riskejä, kuten seksuaalisen hyväksikäytön ja verkkokiusaamisen. Sen sijaan uhkina ei mainittu identiteettivarkautta, henkilötietojen hyväksikäyttöä tai kohdennettua verkkomainontaa. Nuoret näkivät, että jos kaikille sosiaalisen median palveluille asetettaisiin yhtenäinen ikäraja, sen tulisi olla 13 ikävuotta. Tietosuoja-asetuksen mukaista 16 vuoden ikärajaa kannatti vain 5 prosenttia vastaajista. Vanhemmat vastaajat esittivät pääsääntöisesti korkeampia ikärajoja kuin nuorimmat vastaajat. Ikärajasuositus vaihteli palveluittain: esimerkiksi WhatsAppin, YouTubein ja verkkopelien osalta eniten kannatusta sai 12 vuoden ikäraja. Palveluille, joissa kanssakäymistä tapahtuu myös muiden kuin tuttujen kesken, nuoret esittivät korkeampia ikärajoja. Kyselyn tulosten mukaan sosiaalisen median palvelut ovat lapsille tapa olla vuorovaihtuksessa muiden kanssa. Lapset ja nuoret käyttävät sosiaalisen median palveluita, koska haluavat keskustella ystävien kanssa ja kuulla heidän kuulumisiaan. Edelleen tulokset osoittavat, että nuorista yli 95 prosenttia käyttää sosiaalisen median palveluita mobiililaitteilla ja että peruskoululaisista noin 2–5 prosenttia kertoo tulleen nettikiusatuksi.

Henkilötietojen suoja koskeva lainsäädäntö uudistuu toukokuussa 2018, kun EU:n tietosuoja-asetusta aletaan soveltaa. Asetuksen mukaan alle 16-vuotiaan tulee saada aina vanhemmiltaan lupa käyttää verkkopalveluita, jotka tallentavat henkilötietoja. Jäsenvaltiot voivat kansallisesti säätää alemman ikärajan, joka voi alimmillaan olla 13 vuotta. Käyttöehdoissa on käytettävä selkeää ja yksinkertaista kieltä, ja rekisterinpitäjän on pyynnöstä poistettava lapsia ja nuoria koskevat tarpeettomat tiedot. Asetuksella pyritään suojelemaan lapsia, jotka eivät aina tiedosta henkilötietoihin liittyviä riskejä, mutta sitä on pidetty lapsen oikeuksien ja digitaalisen osallisuuden kannalta myös ongelmallisena.

Lapset opettelevat sosiaalisen median käyttöä yhdessä muiden lasten kanssa. Sosiaalinen media tarjoaa monenlaisia tilanteita, joissa voi harjoitella vuorovaikutusta, kirjoittamista, kuvaamista sekä kaveritaitoja. Koska samoja pikaviestinpalveluja käytetään sekä kouluikäisillä vapaa-ajalla, myös ikävämmät ilmiöt näkyvät väistämättä sekä koulussa että kotona. Vanhemman kannattaa rohkeasti tutustua eri sovelluksiin ymmärtääkseen miten ne toimivat. Lasten keskinäistä some-käyttäytymistä ja pelisääntöjä voi käsitellä yhdessä esimerkiksi luokan lasten ja aikuisten kesken. Koulu voi tarjota tähän mahdollisuuden myös vanhempainillassa. Yhteiset teemavanhempainillat ja some-työpajat ovat hyvä tapa käsitellä asiaa yhdessä (Suomen Vanhempainliitto 2017).

Aikuinen kiusaajana

Aikuisen lapsen kohdistama kiusaaminen on olemassa oleva epäkohta, johon pitää puuttua tehokkaasti. Aikuinen on aina vallankäyttäjä suhteessa lapseen, ja tämä tekee aikuisen kiusaamisesta erityisen vakavaa. Aikuisen moitittava käytös virkatehtävissä tai työsuhteessa johtaa ilmi tullessaan kurinpitotoimiin tai rikosoikeudelliseen vastuuseen. Työnantajilla tulee olla tapausten käsittelyyn liittyvät menettelytavat ja ohjeistukset. Kaikki tapaukset eivät välttämättä tule esimiesten tietoon.

Teaviisari-tietoihin on kerätty perusopetuksen osalta määriä tilanteista, joissa aikuinen on toiminut kiusaajana lukuvuoden 2014–2015 aikana.

Koulun aikuisen oppilaaseen kohdistama epäasiallinen käytös (esim. väkivalta, häirintä, kiusaaminen) -kohtaan on tapauksia kirjannut vuosiluokkien 1–6 kouluista 6 prosenttia, vuosiluokkien 7–9 kouluista 17 prosenttia, yhtenäisistä peruskouluista 17 prosenttia ja erityisopetuksen kouluista 13 prosenttia. Lisäksi pieni määrä (prosenttiosuudet vaihtelivat eri kouluasteilla kahdesta viiteen) kouluista ilmoitti, että tapauksia on esiintynyt, mutta niitä ei ole kirjattu.

Pisa-tutkimuksesta käy ilmi, että poikien osuus on hiukan suurempi kuin tyttöjen kun kysytään useita kertoja kuukaudessa tai useammin koettua opettajan epäoikeudenmukaista toimintaa. Pojista 10 prosenttia ja tytöistä 5 prosenttia kertoo opettajan pilkanneen heitä muiden edessä ja jokseenkin sama määrä ilmoittaa myös opettajan sanoneen heille jotain loukkaavaa muiden edessä.

3.6 Työrauha

Työrauha on moniulotteinen käsite. Koulujen työrauhaa koskeva tutkimus korostaa, että työrauha on käsitteenä subjektiivinen, suhteellinen ja muuttuva sekä sidoksissa siihen

kontekstiin ja aikaan, jossa sitä tarkastellaan. Työrauha käsitteen sisältö heijastelee kunkin toimijan näkemyksiä kasvatuksesta, ihmiskäsityksestä, oppimiskäsityksistä, opetuksesta ja opetusmenetelmistä. Nykyisen työrauha-käsitteen takana on käsitys siitä, että työrauha liittyy oleellisesti oppilaan itsesääätelyn (itsehallinnan) kehittymiseen ja kehittämiseen. Työrauha voidaan määritellä osaksi sellaista kasvatusta, jonka myötä oppilas kehittää taitoja osallistua ja kuulua luokkayhteisöön (Saloviita, 2007; Holopainen ym. 2000). Työrauha voi näyttäytyä eri tavoin esimerkiksi opettajan tai oppilaan näkökulmista ja erilaisissa ympäristöissä ja ajassa, mutta keskeistä on oppimisen turvaaminen hyvässä kasvuilmapiirissä.

Kun oppimista ei voida turvata hyvässä kasvuilmapiirissä, puhutaan työrauhahäiriöistä. Erätuuli ja Puurula (1990) ovat määritelleet työrauhahäiriön opetustilanteen kannalta tilanteeksi, jonka vuoksi oppimistavoitteiden saavuttaminen vaikeutuu tai estyy. Nämä häiriöt voivat olla sisäisiä tai ulkoisia. Sisäisillä häiriöillä tarkoitetaan esimerkiksi poissaoloista tai laiskottelusta johtuvaa oppimisen häiriintymistä. Ulkoisilla häiriöillä tarkoitetaan esimerkiksi käyttäytymistä, joka häiritsee opettamista, loukkaa toisten oikeutta opiskella, aiheuttaa psykologista tai fyysistä uhkaa tai tuhoaa ympäristöä (Levin & Nolan, 2007). Näitä häiriöitä kuvailevia määritelmiä on lukuisia, mutta yhteistä niille on oppimisen häiriintyminen.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Kouluterveyskyselyn perusteella kokemus työrauhasta vaihtelee iän, sukupuolen ja kouluasteen mukaan. Vuonna 2017 peruskoulun 4. ja 5. luokan pojista 31 prosenttia ja tytöistä 27 prosenttia koki, että luokassa on usein rauhallista. Pojat kokivat työrauhan hyväksi tyttöjä useammin myös muilla kouluasteilla. Peruskoulun 8. ja 9. luokkalaisista pojista 73 ja tytöistä 63 prosenttia, lukiolaisista pojista 94 ja tytöistä 90 prosenttia sekä ammattiin opiskelevista pojista 86 ja tytöistä 78 koki luokan tai ryhmän työrauhan hyväksi. Kokemus työrauhasta on muuttunut hieman myönteisemmäksi viime vuosina peruskoulun yläluokkalaisilla ja toisen asteen opiskelijoilla.

Koulujen työrauhaa koskeva tutkimus korostaa, että työrauha on subjektiivinen kokemus. Rehtoreiden käsityksen mukaan oppilaiden keskittymisongelmat ovat lisääntyneet eivätkä koulunkäyntikyvyttömät lapset ja nuoret saa riittävän nopeasti ja oikeanlaista tukea ongelmiinsa koulun ulkopuolelta, vaikka koulun kaikki tuen muodot ja palvelut on jo käytetty. Oppilaan aggressiivinen käyttäytyminen voi vaarantaa oppilaan, toisen oppilaan tai koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuuden. Kyselyyn osallistuneiden rehtoreiden mielestä oppilaiden välinpitämättömyys, huomionhakuisuus, asenneongelmat ja rajattomuus näyttäytyvät entistä suurempina koulun työrauhaa heikentävinä tekijöinä. Osa oppilaiden häiriökäyttäytymisestä heijastaa perheiden pahoinvointia, vaikeuksia lapsen tai nuoren kasvattamisessa ja ohjaamisessa. (Suomen Rehtorit 2018).

Rehtorikyselyn tulosten mukaan koulujen työrauhaa voidaan edistää muuttamalla tuen rakenteita vastaamaan todellisia oppilaiden tarpeita. Erilaiset opetusryhmät tukipalveluineen ja mahdollisuudet joustaviin opetusjärjestelyihin koetaan välttämättöminä

työrauhan turvaamiseksi. Jokaisen tukea tarvitsevan oppilaan sijoittaminen ryhmään tulee toteuttaa suunnitellusti resurssit oikein mitoitettuina. Tämänhetkinen tilanne ei rehtoreiden käsityksen mukaan vastaa tarvetta. Ryhmänhallintataitojen kehittäminen ja monipuolisten työskentelytapojen käyttö edellyttävät opetushenkilöstön pitkäjänteistä täydennyskoulutusta. Koulun toimintakulttuurilla on merkittävä vaikutus koulun työrauhaan. Yhteiset tavoitteet ja käytännöt sekä niihin sitoutuminen lisäävät oppimista, osallisuutta ja hyvinvointia. Kyselyn tulosten mukaan rehtorit pitävät toimivaltansa lain-säädännöllistä vahvistamista yhtenä keinona ennaltaehkäistä vakavia työrauhaongelmia. (Suomen Rehtorit 2018).

Aiemmin työrauhan asemasta puhuttiin koulukurista ja kurinpito-ongelmista, jotka nykyisin nähdään autoritäärisen kasvatuskulttuurin ilmentymänä. Ajattelussa korostuivat valvonta ja rangaistukset, ja oppilaiden velvollisuuksia painotettiin oikeuksia enemmän.

Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen Työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arviointi perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa (julkaistaan keväällä 2018) arvioinnissa selvitettiin muun muassa miten häiriö- ja ongelmatilanteissa käytettävät kurinpito- ja puuttumiskeinot toimivat kouluissa ja lukiossa sekä millaisia häiriö- ja ongelmatilanteita kouluissa ja lukioissa esiintyy, sekä miten niitä voidaan vähentää ja ennaltaehkäistä.

Tulosten mukaan yläkoulujen yleisin häiriötekijä opettajien mukaan on oppilaiden välineiden puuttuminen sekä luvaton puhelimen käyttö. Alakoulujen yleisin työrauhahäiriö on oppilaiden keskusteleminen yhtä aikaa opettajan kanssa ja lukioissa oppilaiden myöhästely.

Edelleen, opettajien vastausten mukaan kurinpitokeinona (puuttumis-, ojentamis-, turvaamis- tai rangaistuskeino) kasvatuskeskustelu on nykyisin yleisempi kurinpitokeino kuin jälki-istunto sekä ala- että yläkoulussa. Huomion arvoista on, että kahdeksannen luokan oppilaiden arvio asiasta ei kuitenkaan vastannut opettajien vastauksia: kasiluokkalaisten mielestä jälki-istunto oli yleisempi kurinpitokeino kuin kasvatuskeskustelut. Lisäksi, kasiluokan opettajista 31 prosenttia raportoi, että jälki-istuntoja ei käytetä lainkaan, ja vastava luku oppilailta oli 11 prosenttia.

Tulosten mukaan sekä oppilaat, opettajat että rehtorit pitivät kasvatuskeskustelua toimivampana kurinpitokeinona kuin jälki-istuntoa. Vain 20 prosenttia kasiluokan opettajista piti jälki-istuntoa toimivana kurinpitokeinona, kun kasvatuskeskustelun arvioi toimivaksi 65 prosenttia opettajista. Kasiluokkalaisista oppilaista 61 % piti kasvatuskeskustelua toimivana kurinpitokeinona.

Arvioinnissa mukana olleista kouluista 7 % oli käyttänyt opetuksen epäämistä oppilaalta jäljellä olevan koulupäivän ajaksi. Lain mukaisista kurinpitomenettelyistä vähiten käytet-

tiin oppilaan määräaikaista erottamista, tavaroiden tarkistamista ja voimankäyttöä poistettaessa oppilasta oppitunnilta.

Karvi teki vuonna 2016–2017 arvioinnin liittyen koulujen ja lukioiden työrauhaan ja turvalliseen oppimisympäristöön. Arviointi kohdistettiin kaikkiin opetuksen järjestäjiin, otoksesta valittuihin kouluihin ja lukioihin sekä näiden opettajiin, rehtoreihin, kolmas- ja kahdeksaluokkalaisiin oppilaisiin sekä lukion toisen vuosikurssin opiskelijoihin.

Karvin tekemän tutkimuksen mukaan oppilaiden, opiskelijoiden, opettajien, opetuksen järjestäjien sekä koulujen ja lukioiden näkökulmasta keskeisiä häiriö- ja ongelmatilanteisiin luokkahuoneessa sekä koulussa vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa:

- Opettajien opetuskäytänteet, asenteet ja koulun työrauha
- Oppilaan ja opiskelijan saama oppimisen ja koulunkäynnin tuki
- Huoltajien osallistuminen ja kiinnostus oppilaiden koulunkäyntiin
- Opetuksen eriyttäminen
- Oppilaiden ja opiskelijoiden osallisuus
- Oppilaiden, opiskelijoiden ja opettajien kokema kouluturvallisuus
- Oppilaiden, opiskelijoiden ja opettajien kokema kouluviihtyvyys

Oppilaista lähes kaksi kolmasosaa ja opettajista kolme neljäsosaa oli sitä mieltä, että opettajan vaikutus häiriökäyttäytymisen määrään luokkahuoneessa oli erittäin tai melko suuri. Oppiaineella ja opetustilalla oli vähäisempi yhteys. Vastaajien kokemuksen mukaan oppilaiden osallisuuden lisääminen koulun toimintaan vähensi häiriö- ja ongelmatilanteita luokkahuoneessa. Noin puolet opettajista kertoi toimintojen parantavan työrauhaa melko tai erittäin paljon. Myös koulukohtaiseen kyselyyn vastanneista kolme neljäsosaa koki, että koulun yhteisellä toiminnalla on työrauhaa joko hieman tai selkeästi parantava vaikutus. Kyselyyn vastasi rehtori valitsemiensa henkilöiden, esim oppilashuoltoryhmän jäsenten kanssa. (Julin & Rumpu, julkaisematon lähde, Karvi; julkaistaan keväällä 2018).

Toimintakulttuuriin kuuluvat myös viralliset ja epäviralliset säännöt ja niiden noudattaminen. Virallisia sääntöjä ovat esimerkiksi koulujen ja oppilaitosten järjestyssäännöt ja perusopetuslain mukaiset kurinpitotoimenpiteet. Helsingin yliopiston Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti toteutti 2016 ensimmäisen Oppilaitosten turvallisuustutkimuksen. (Tutkimukseen vastasi 833 rehtoria, vastausprosentti 57,3 %). Kaikki tiedot viittaavat lukuvuoteen 2015–2016 ja lukuvuonna käytössä olleisiin kurinpitotoimenpiteisiin. Tulosten perusteella suurin osa työrauhahäiriöstä painottui yhtenäiskouluihin sekä perusopetuksen ylimmille vuosiluokille. Tarkastelussa häiriökäyttäytymistä oli vähemmän lukioissa ja alakouluissa. Yleisimmät, yli 90 prosentissa kaikissa oppilaitoksissa käytetyistä kurinpidollisista keinoista olivat kasvatustalkut (97 %), oppilaan tai opiskelijan vanhemmille ilmoittaminen (94 %), rehtorin kanssa keskustelu (93 %) ja opettajan keskustelu oppilaan vanhempien

kanssa (92 %). Yli 70 prosenttia kouluista ilmoitti käyttäneensä lukuvuonna jälki-istuntoa ja luokasta poistamista kurinpitokeinoina. Harvinaisimpia keinoja olivat oppilaan määräaikainen erottaminen (3 %), uhrin siirtäminen toiseen opetusryhmään (3 %) ja tekijän siirtäminen erityisopetustyyhmään (14 %) sekä tekijän siirtämistä toiseen ryhmään (28 %).

Oppilaisiin kohdistuneiden tarkastustoimenpiteiden osalta esineen tai aineen haltuunotto oli yleisin toimenpide. Se oli toteutettu joka neljännessä kaikista oppilaitoksista (26 %). Hieman yli viidenneksessä (22 %) kaikista oppilaitoksista oli suoritettu tavaroiden tarkistaminen. Molempien käytäntöjen osalta se oli yleisintä yhtenäiskouluissa (luokkatasot 1–9) ja yläkouluissa (7–9), kun taas alakouluissa, ja varsinkin lukioissa sekä yläkoulu-lukioyhdistelmissä käytäntö oli harvinaisempi. Vaikka tarkastustoimenpiteitä olikin useissa kouluissa, kohdistuvat toimet suhteellisen pieneen osaan kaikista oppilaista.

4 Toimintakulttuuri kiusaamisen ehkäisyn ja työrauhan edistämisen lähtökohtana

Tämä luku pyrkii kartoittamaan kiusaamisen ehkäisyn ja työrauhan edistämisen lähtökohtia kiusaamista ehkäisevän työn periaatteet, toimintakulttuurit, toimintamallit ja eri toimijat huomioiden.

Kiusaamisen vastaisen työn ja työrauhan edistämisen lähtökohtana on käsitys siitä, että vastavuoroiset ihmissuhteet ja kuuluminen ryhmään ovat inhimillisen elämän perusta. Kaikki lapset ja nuoret haluavat kuulua ryhmään ja olla hyväksytyjä. Kiusaamisesta ja sen ehkäisemisestä puhuttaessa tulee muistaa, että lasten tai nuorten luokittelu kiusaajiin ja uhriin sisältää vakavan leimaamisen riskin. Etenkin alle kouluikäisen lapsen – mutta myös vanhemman lapsen ja nuoren – leimaaminen kiusaajaksi voi olla hyvin haitallista. Stigmoilla on taipumusta tuottaa kyseisen leiman mukaista käyttäytymistä.

Kiusaaminen on tunnustettu vakavaksi ongelmaksi, jota pyritään ehkäisemään ja vähentämään monin keinoin. Erityisesti tämä työ on keskittynyt kouluikäisiin lapsiin. Kiusaamista ennaltaehkäisevä työ tulisi saada systemaattisemmaksi osaksi myös varhaiskasvatusta.

Jotta kiusaamista ehkäisevien ja työrauhaa edistävien toimenpiteiden toteuttaminen olisi riittävän intensiivistä ja pitkäkestoista, on tärkeää, että ehkäisevät toimenpiteet integroidaan kasvatusyhteisön opetussuunnitelmaan, hyvinvointityöhön ja pedagogiikkaan (ks. esim. Repo & Repo 2016). Suomalaisissa kouluissa uudet opetussuunnitelman perusteet edellyttävät oppilaita osallistavan toimintakulttuurin rakentamista ja yhteisöllistä hyvinvointityötä sekä velvoittavat puuttumaan kiusaamiseen, väkivaltaan ja epäasialliseen käytökseen. Kiusaamisen ehkäisy ja työrauhan vahvistaminen voidaan liittää näihin päämääriin ja rakenteisiin.

4.1 Kiusaamista ehkäisevän työn ja työrauhan edistämisen periaatteet

Lapsen perus- ja ihmisoikeudet toiminnan lähtökohtana

Kaikki perus- ja ihmisoikeudet (vaalioikeuksia lukuun ottamatta) koskevat lapsia. Kiusaamisessa on aina kysymys oppilaan perus- ja ihmisoikeuksien loukkaamisesta. Lapsen oikeuksien sopimuksen neljä yleisperiaatetta on otettava huomioon kaikessa lapsia koskevassa lainsäädännössä eli tarkasteltava lainsäädäntöhanketta ja olemassa olevaa sääntelyä siitä näkökulmasta toteuttaako se näitä periaatteita: lapsen oikeus turvalliseen kehitykseen, lapsen oikeus syrjimättömyyteen, lapsen oikeus saada näkemyksensä otetuksi huomioon ja lapsen edun ensisijaisuus.

Lapsen oikeuksien sopimuksen lähestymistapa korostaa opetustoimen säädösten osalta velvollisuutta kunnioittaa, suojata ja edistää lapsen ihmisoikeuksien toteutumista myös opetustoimessa. Varhaiskasvatuksen järjestämispaikka, koulu ja oppilaitos ovat toimintaympäristöjä, joissa toteutetaan lapsen perus- ja ihmisoikeuksia.

Oppilaan oikeuksien toteuttaminen edellyttää perustuslaissa ja kansainvälisissä sopimuksissa turvattujen oikeuksien täysimääräistä huomioimista kaikessa opetustoimen sääntelyssä. Lainsäädäntö edellyttää kouluilta ja oppilaitoksilta tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämistä sekä näitä koskevien suunnitelmien tekemistä.

Lapsen oikeuksien sopimus turvaa myös oikeuden käydä koulua. Hyvä työrauha ja oppimista tukeva toimintakulttuuri ovat koulunkäynnin perusedellytyksiä.

Opetussuunnitelman ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteet ohjaavat normeina varhaiskasvatusta ja opetusta

Työrauha, hyvinvointi, kiusaamisen ennalta ehkäisy ja siihen puuttuminen on sisäänrakennettu lainsäädäntöön sekä muihin toimintaan ohjaaviin normeihin. Uudet opetussuunnitelmien ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteet on juuri otettu käyttöön varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä lukiokoulutuksessa. Myös ammatillisen koulutuksen suunnitelmat uudistuvat. Uudet suunnitelmat painottavat monin eri tavoin osallistavaa toimintakulttuuria, työrauhan turvaamista ja hyvinvointia sekä kiusaamisen ennalta ehkäisyä ja siihen puuttumista.

4.1.1 Varhaiskasvatus

Arvoperusta ja toimintakulttuuri

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa lähtökohtana on lapsen ja nuoren edun ensisijaisuus, elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus sekä ihmisarvon loukkaamattomuus. Jokainen lapsi on ainutlaatuinen ja arvokas sellaisena kuin hän on. Jokaisella lapsella on oikeus tulla nähdyksi, kuulluksi sekä huomioon otetuksi yksilönä ja yhteisön jäsenenä.

Myönteinen toimintakulttuuri rakentaa yhteisöjen hyvinvointia. Vastaavasti negatiivinen toimintakulttuuri voi vahvistaa kiusaamiskäyttäytymistä. Turvallisessa yhteisössä kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan aina. Kuulluksi tuleminen, osallistaminen ja oikeudenmukaisuuden kokemus rakentavat luottamusta ja vaikuttavat myönteisesti toimintakulttuuriin.

Kiusaamisen ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen ovat osa varhaiskasvatuksen toimintakulttuuria. Varhaiskasvatusyhteisö kannustaa leikkiin ja vuorovaikutukseen. Toiminnassa tuetaan jokaisen lapsen osallisuutta, yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. Varhaiskasvatuksessa pidetään huolta koko yhteisön fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta turvallisuudesta ja hyvinvoinnista.

Leikkiin ja vuorovaikutukseen kannustava yhteisö

Varhaiskasvatuksen toimintakulttuuriin kuuluu henkilöstön keskinäinen yhteistyö sekä vuorovaikutus huoltajien ja lähiympäristön kanssa. Yhteisön jäsenet kunnioittavat toisiaan ja arvostavat yhteistyötä. Yhteisö rohkaisee lapsia hyvään vuorovaikutukseen sekä toimimaanryhmän jäsenenä. Henkilöstö tukee lasten vertaissuhteiden syntymistä ja vaaliystävyyssuhteita. Turvallisessa yhteisössä puututaan ristiriitoihin ja opetellaan rakentavia keinoja niiden ratkaisemiseen.

Osallisuus, yhdenvertaisuus ja tasa-arvo

Inklusiivisessa toimintakulttuurissa edistetään osallisuutta, yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa kaikessa toiminnassa. Osallisuutta vahvistaa lasten sensitiivinen kohtaaminen ja myönteinen kokemus kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta. Lasten ja huoltajien osallistuminen toiminnan suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin vahvistaa osallisuutta. Jokainen henkilöstön jäsen on tärkeä osa kasvatusyhteisöä. Henkilöstö tunnistaa lasten keskinäisten kohtaamisten eriarvoistavia piirteitä sekä puuttuu niihin hienotunteisesti ja johdonmukaisesti. Myönteisellä ja kannustavalla vuorovaikutuksella tuetaan lapsen oman identiteetin ja itsetunnon kehitystä.

Hyvinvointi, turvallisuus ja kestävä elämäntapa

Varhaiskasvatuksessa pidetään huolta koko yhteisön fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta turvallisuudesta. Lapsella on oikeus saada lohdutusta sitä tarvitessaan. Varhaiskasvatuksessa ei sallita kiusaamista, väkivaltaa eikä häirintää. Kiusaaminen tunnistetaan, siihen puututaan ja sitä ehkäistään tietoisesti ja suunnitelmallisesti. Lasten kanssa opetellaan tunnistamaan ja ratkaisemaan ristiriitoja rakentavasti. Häirintä-, kiusaamis- tai väkivaltatilanteista keskustellaan lasten huoltajien kanssa ja etsitään yhdessä ratkaisuja.

Lapsen ja hänen huoltajiensa osallisuus on uusissa varhaiskasvatuksen ja opetussuunnitelmien perusteissa nostettu vahvasti esille. Se kulkee asiakirjoissa läpileikkaavana periaatteena. Lisäksi todetaan, että lapset osallistuvat oman kehitysvaiheensa mukaisesti toiminnan suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin. Heillä on näin mahdollisuus oppia työskentelemään yhdessä ja he saavat tilaisuuden harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista sekä asioiden kriittistä tarkastelua.

Yhteisöjen rakenteiden ja käytäntöjen tulee edistää hyvinvointia ja turvallisuutta. Oppivassa yhteisössä toimintakulttuuri perustuu avoimelle, toisia arvostavalle ja luottamusta rakentavalle vuorovaikutukselle sekä lasten ja vanhempien osallisuudelle. Henkilöstön ammatillisuus ja pedagoginen osaaminen ovat tärkeä osa hyvän toimintakulttuurin rakentumista. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016)

4.1.2 Esi- ja perusopetus

Arvoperusta

Opetussuunnitelmien perusteissa lähtökohtana on lapsen ja nuoren edun ensisijaisuus, elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus sekä ihmisarvon loukkaamattomuus. Jokainen lapsi ja nuori on ainutlaatuinen ja arvokas sellaisena kuin hän on. Jokaisella lapsella ja nuorella on oikeus tulla nähdyksi, kuulluksi sekä huomioon otetuksi yksilönä ja yhteisön jäsenenä.

Opetuksen ja kasvatuksen tulee tukea lasta ja nuorta kasvamaan ihmisyyteen, jota kuvaa pyrkimys totuuteen, hyvyyteen ja kauneuteen sekä oikeudenmukaisuuteen ja rauhaan. Sivistykseen kuuluu taito käsitellä ristiriitoja eettisesti, myötätuntoisesti ja rohkeasti. Arvoperusta tulee näkyä eri yksiköiden toimintakulttuurissa.

Ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt

Ihmisoikeuskasvatusta on kaikki sellainen kasvatusta, opetus, koulutus ja tiedotus, joka tähtää ihmisoikeuksien ja perusvapauksien maailmanlaajuiseen noudattamiseen ja kunnioittamiseen sekä ihmisoikeusloukkauksien ehkäisemiseen. Ihmisoikeuskasvatusta pitää sisällään opetusta ihmisoikeuksien perustana olevista arvoista, normeista ja mekanismeista.

Lisäksi opetuksen tulee tapahtua ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla ja voimaannuttaa yksilöitä ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. Ihmisoikeuskasvatus antaa lapsille ja nuorille tietoja, joiden avulla omia asenteita ja toimintatapoja voi kehittää kohti ihmisoikeusmyönteisempää toimintakulttuuria.

Ihmisoikeudet sisältyvät kaikkeen esi- ja perusopetukseen. Peruskoulun ja esiopetuksen sisältämä ihmisoikeuskasvatus tukee ja edistää ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön toteutumista. Opettajien ja kasvattajien ihmisoikeusosaamista vahvistetaan. Opetuksen tueksi on olemassa eri tahojen tuottamia tasa-arvo-, ihmisoikeus- sekä turvataito- ja seksuaalikasvatusmateriaaleja.

Opetussuunnitelmien perusteet käsittelevät esimerkiksi naisten ja miesten välistä tasa-arvoa, keskinäistä kunnioitusta, väkivallatonta ristiriitojen ratkaisemista henkilösuhteissa ja oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja omien sekä muiden rajojen kunnioittamiseen. Eri oppiaineiden opetuksessa kyseenalaistetaan kaavamaisia käsityksiä sukupuolten rooleista. (Lähde Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014)

Kasvua ja oppimista tukeva toimintakulttuuri

Koulu toimii oppivana yhteisönä ja kannustaa kaikkia jäseniään oppimiseen. Oppiva yhteisö kehittyy dialogin avulla. Yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset vahvistavat yhteisöä.

Yhteisöjen rakenteiden ja käytäntöjen tulee edistää hyvinvointia ja turvallisuutta. Oppivassa yhteisössä toimintakulttuuri perustuu avoimelle, toisia arvostavalle ja luottamusta rakentavalle vuorovaikutukselle sekä lasten, nuorten ja vanhempien osallisuudelle. Henkilöstön ammatillisuus ja pedagoginen osaaminen on tärkeä osa hyvän toimintakulttuurin rakentumista.

Hyvä työrauha sekä kiusaamisen ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen ovat osa esi- ja perusopetuksen toimintakulttuuria. Perusopetuksen kullakin vuosiluokkakokouksella on yhteisten tehtävien lisäksi oma erityinen tehtävänsä, jossa huomioidaan kiusaamisen ehkäiseminen ja se, miten kussakin ikävaiheessa oppilaita tuetaan toimimaan osana yhteisöä. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014)

Hyvinvointi ja turvallinen arki

Oppivan yhteisön rakenteet ja käytännöt edistävät hyvinvointia ja turvallisuutta ja luovat siten edellytyksiä oppimiselle. Nämä näkökulmat ulottuvat kaikkeen koulutyöhön ja ohjaavat jokaisen työskentelyä. Toiminnassa otetaan huomioon yhteisön jäsenten yksilöllisyys

ja tasa-arvoisuus sekä yhteisön tarpeet. Koulun käytännöt ovat joustavia ja mahdollistavat monipuolisen toiminnan. Liikkuminen sekä mielen hyvinvointia edistävät yhteiset toiminnot ovat luonteva osa jokaista koulupäivää. Yhteisöllinen oppilashuolto on tärkeä osa toimintakulttuuria. Oppilailla on yhdenvertainen mahdollisuus saada ohjausta sekä tukea kehitykseensä ja oppimiseensa sekä yksilöinä että ryhmän jäseninä. Yhteisössä arvostetaan hyväntahtoisuutta ja ystävällisyyttä.

Kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan. Koulutyössä pyritään arjen ennakoitavuuteen ja kiireettömyyteen. Kuulluksi tuleminen ja oikeudenmukaisuuden kokemus rakentavat luottamusta. Rauhallinen ja hyväksyvä ilmapiiri, hyvät sosiaaliset suhteet sekä ympäristön viihtyisyys edistävät työrauhaa.

Vuorovaikutus ja monipuolinen työskentely

Vuorovaikutus, yhteistyö ja monipuolinen työskentely ovat yhteisön kaikkien jäsenten oppimista ja hyvinvointia edistäviä tekijöitä.

Koulun aikuisten keskinäinen yhteistyö sekä vuorovaikutus ympäröivän yhteiskunnan kanssa tukevat oppilaiden kasvua hyvään vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön. Yhdessä tekeminen edistää oman erityislaadun tunnistamista ja taitoa työskennellä rakentavasti monenlaisten ihmisten kanssa.

Perusopetuksen laaja-alainen tavoite on osallistumisen, vaikuttamisen ja kestävänsä tulevaisuuden rakentaminen. Kokemusten kautta oppilaat oppivat vaikuttamista, päätöksentekoa ja vastuullisuutta. Samalla he oppivat hahmottamaan sääntöjen ja sopimusten sekä luottamuksen merkityksen. Osallistuessaan sekä koulussa että sen ulkopuolella oppilaat oppivat ilmaisemaan omia näkemyksiään rakentavasti. He oppivat työskentelemään yhdessä ja saavat tilaisuuksia harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista sekä asioiden kriittistä tarkastelua. Oppilaita kannustetaan pohtimaan ehdotuksiaan eri osapuolten yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon sekä oikeudenmukaisen kohtelun ja kestävänsä elämäntavan näkökulmista.

Osallisuus ja demokraattinen toiminta

Oppivan yhteisön toimintatavat rakennetaan yhdessä. Osallisuutta edistävä, ihmisoikeuksia toteuttava ja demokraattinen toimintakulttuuri luo perustan oppilaiden kasvulle aktiivisiksi kansalaisiksi. Oppilaat osallistuvat oman kehitysvaiheensa mukaisesti toiminnan suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin. He saavat kokemuksia kuulluiksi ja arvostetuiksi tulemisesta yhteisön jäseninä. Yhteisö kannustaa demokraattiseen vuoropuheluun ja osallistumiseen sekä luo niille toimintatapoja ja rakenteita. Oppilaskuntatoiminta tarjoaa yhden tärkeän väylän oppilaiden osallistumiselle. Muut toimintamuodot kuten tukioppi-

las- ja kummitoiminta, vapaaehtoistyö tai erilaiset kestävän kehityksen toiminnot täydentävät sitä. Samalla ne vahvistavat yhteistyötä ja vuorovaikutusta koko kouluyhteisössä. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014)

Suunnitelmallista puuttumista

Opetussuunnitelmien perusteissa määritellään kaikilla kouluasteilla, että oppilaitoksissa on laadittava suunnitelmat kurinpitokeinoista ja suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta ja kiusaamiselta ja häirinnältä.

Opetushallitus on myös antanut ohjeet järjestyssäännöistä ja niiden laatimisesta. Ohjeiden tarkoituksena on varmistaa toimenpiteiden laillisuus, yhdenmukaisuus ja opiskelijoiden yhdenvertainen kohtelu.

4.1.3 Toisen asteen koulutus

Arvoperusta

Opetuksen ja kasvatuksen tulee tukea nuorta kasvamaan ihmisyyteen, jota kuvaa pyrkimys totuuteen, hyvyyteen ja kauneuteen sekä oikeudenmukaisuuteen ja rauhaan. Sivistykseen kuuluu taito käsitellä ristiriitoja eettisesti, myötätuntoisesti ja rohkeasti. Arvoperustan tulee näkyä yksiköiden toimintakulttuureissa.

Kasvua ja oppimista tukeva toimintakulttuuri

Opetussuunnitelman ja tutkintojen perusteissa otetaan huomioon nuoren ikätaso ja sitä kautta mahdollisuus olla itse vaikuttamassa yhteisön toimintatapojen muovautumiseen. Nuoren sekä heidän huoltajiensa osallisuus on uusissa opetussuunnitelmien perusteissa nostettu vahvasti esille. Se kulkee asiakirjoissa läpileikkaavana periaatteena. Lisäksi todetaan, että nuoret osallistuvat toiminnan suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin. Heillä on näin mahdollisuus harjaantua työskentelemään yhdessä, harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista sekä asioiden kriittistä tarkastelua. Yhteisöllinen opiskelijahuolto on osa oppilaitoksen toimintakulttuuria.

Ammatillisten perustutkintojen yhteisten tutkinnon osien kokonaisuudessa on työkyvyn ylläpitämiseen ja hyvinvoinnin edistämiseen liittyviä ammattitaitovaatimuksia. Ammatillisen koulutuksen lain 9 luku "Turvallinen opiskeluympäristö" sisältää säännökset muun muassa opiskelijan oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön, opiskeluoikeudesta, huumausainetestauksesta, kurinpidosta, opiskelijan poistamisesta sekä tavaroiden tarkis-

tamisesta ja haltuunotosta. Näissä korostuu koulutuksen järjestäjän vastuu. Asiasisällössä ei ole merkittäviä muutoksia suhteessa nykyisiin säädöksiin.

Turvallisessa yhteisössä kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan aina. Kuulluksi tuleminen, osallistaminen ja oikeudenmukaisuuden kokemus rakentavat luottamusta ja vaikuttavat myönteisesti toimintakulttuuriin.

Yhteisöjen rakenteiden ja käytäntöjen tulee edistää hyvinvointia ja turvallisuutta. Oppivassa yhteisössä toimintakulttuuri perustuu avoimelle, toisia arvostavalle ja luottamusta rakentavalle vuorovaikutukselle sekä lasten, nuorten ja vanhempien osallisuudelle. Henkilöstön ammatillisuus ja pedagoginen osaaminen on tärkeä osa hyvän toimintakulttuurin rakentumista.

Suunnitelmallista puuttumista

Opetussuunnitelmien perusteissa määritellään, että oppilaitoksissa on laadittava suunnitelmat kurinpitokeinoista ja suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta ja kiusamiselta ja häirinnältä.

Opetushallitus on myös antanut ohjeet järjestyssäännöistä ja niiden laatisesta. Ohjeiden tarkoituksena on varmistaa toimenpiteiden laillisuus, yhdenmukaisuus ja opiskelijoiden yhdenvertainen kohtelu.

Koulutuksen järjestäjien tulee ammatillisesta koulutuksesta annetun lain mukaan laatia suunnitelma kurinpitokeinojen käyttämisestä ja niihin liittyvistä menettelytavoista. Opetushallitus antaa ammatillisen koulutuksen lain nojalla määräykset suunnitelman laatimisesta (531/2017, 80§).

4.2 Toimintakulttuurin kehittäminen

Toimintakulttuurilla tarkoitetaan kaikkien käytäntöjen rakentamista johdonmukaisesti tukemaan kasvatukselle ja opetukselle annettuja tavoitteita.

Toimintakulttuuriin kuuluvat viralliset ja epäviralliset säännöt, toiminta- ja käyttäytymismallit sekä arvot, periaatteet ja kriteerit, joihin laatu perustuu. Toimintakulttuuria muoavaat niin tiedostetut kuin tiedostamattomat tekijät ja toiminnot.

Toimintakulttuuriin vaikuttavat myös toiminnan johtaminen, koulupäivän rakenne sekä millaiseen toimintaan luodaan mahdollisuus.

Koulupäivän rakenne

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa lähtökohtana oppimista ja hyvinvointia edistävän koulutyön järjestämiselle pidetään yhteistä vastuuta ja huolenpitoa jokaisen hyvästä ja turvallisesta koulupäivästä. Työrauha ja kiusaamisen ehkäisy ovat osa koulun toimintakulttuuria sekä hyvää ja turvallista koulupäivää. Positiivinen toimintakulttuuri vaatii pitkäjännitteistä johtamista ja usein määrätietoista puuttumista myös koulun toiminnallisiin rakenteisiin ja toimintatapoihin. Pedagoginen johtaminen on avainasemassa koulun toimintakulttuurin rakentumisessa.

Koulupäivän rakenteella voidaan säädellä kiireen tuntua, häiriö- ja kiusaamisherkkien tilanteitten syntymistä sekä positiivisen yhdessä tekemisen mahdollisuuksia. Koulupäivä sisältää väistämättä joitakin siirtymiä sekä aloituksia ja lopetuksia. Nämä ovat kaikki tilanteita, joissa kiusaamista ja häirintää voi esiintyä. Hyvä suunnittelu, riittävä valvonta ja valvomattomien odotusaikojen minimointi ehkäisevät osaltaan kiusaamista ja rakentavat hyvää koulupäivää.

Oppitunnin pituus on 60 minuuttia, josta opetukseen on käytettävä vähintään 45 minuuttia (Perusopetusasetus 3 §). Työ rytmitetään niin, että se on tarkoituksenmukaista sekä oppimisen että mielekkään työskentelyn kannalta. Rytmitykseen vaikuttavat usein myös muut tekijät, kuten esimerkiksi ruokalan tilakapasiteetti tai julkisen liikenteen aikataulut.

Viime vuosina useissa kouluissa on etsitty hyviä rakenteita koulupäivän järjestämistavoiksi. Monin paikoin päiväjärjestykseen on järjestetty pidempiä, kiireettömiä työskentelyjaksoja ja pidempiä yhtäjaksoisia taukoja. Opetusta suunnitellessaan opettajat huomioivat pidemmät työskentelyjaksot esimerkiksi lisäämällä toiminnallisuutta ja käyttämällä monipuolisia työtapoja oppitunneillaan. Samalla siirtymien ja jatkuvien keskeytysten määrä vähenee, koulutyö rauhoittuu ja kiusaamiselle otolliset tilanteet vähenevät. Oppitunteja uudelleen järjestelemällä myös tauotus oppituntien välillä muuttuu ja monin paikoin oppilaille on saatu järjestettyä esimerkiksi pidempiä ulkoilu- tai toiminnallisia tuokioita. Pidemmällä tauolla oppilaat ehtivät rauhassa liikkua ja leikkiä ulko- tai sisätiloissa, ja näin opiskelun lomaan voi syntyä rentouttavia hetkiä leikeille, peleille ja yhdessäololle.

Uudenlaisella koulupäivän järjestämisellä opetushenkilöstönkin päivä voi muuttua kiireettömämmäksi. Pidemmät tauot opetustuokioiden välissä mahdollistavat myös parempaa vapaamuotoisempaa vuorovaikutusta opettajien ja oppilaiden välille, sekä opetushenkilöstön sisäiselle yhteistyölle. Koulupäivän rakenteeseen voidaan myös järjestää esimerkiksi ryhmän ja opettajan yhteinen tuokio, joka ei ole tiettyjen oppiaineitten opetukseen sidot-

tua, vaan käytettävissä ryhmäytymiseen, yhteisistä asioista keskusteluun ja sosiaalisten taitojen harjoitteluun.

Koulupäivän rakenteen joustavaan käyttöön liittyy myös monenlaisia haasteita, alkaen asenteista ja jatkuen monenlaisiin säädöksiin ja opettajien työaikaan.

Toimintakulttuuri

Myös monet mikro- ja makrotason tekijät lasten ja nuorten elinympäristössä vaikuttavat siihen millainen toimintakulttuuri ryhmään tai koululuokkaan syntyy. Vallitseva toimintakulttuuri puolestaan vaikuttaa siihen, syntyykö ryhmään vertaissuhteita tukeva kulttuuri vai sallitaanko ryhmässä epäasiallinen kohtelu ja torjunta. Näitä ryhmän toimintakulttuuriin vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa lasten ja nuorten perheet, piha- ja ystävyyshierarit, oppilaitoksen tai päiväkodin sijainti, yhteiskunnan arvot, media, alueelliset lasten- ja nuorten perhepalvelut, opettajan tapa opettaa (pedagogiikka) sekä opettajan tai muiden aikuisten arvot, tavat ja tottumukset. Lasten ja nuorten keskuudessa on paljon epävirallisia normeja, joista aikuiset eivät ole tietoisia. Ryhmän keskuudessa vallitsevat epäviralliset normit säätelevät myös sitä, millä tavalla asioista on luvallista puhua aikuisten kesken. Epäviralliset normit voivat ylläpitää epäasiallista kohtelua, kiusaamista ja torjuntaa tai ne voivat toimia hyvän ilmapiirin ja hengen ylläpitäjinä. Piilossa oleviin normeihin vaikuttaminen edellyttää lasten ja nuorten sekä aikuisten yhteistyötä.

Kiusaamisen ehkäisyä edistävät rakenteet ja toimintatavat, jotka kannustavat lasten ja nuorten sekä henkilökunnan väliseen vuoropuheluun sekä keskustelemaan ryhmän toiminnasta ja sitä ohjaavista normeista.

Opettajat ja päiväkodin henkilöstö voivat pedagogisilla ratkaisuilla ja menetelmillä vaikuttaa merkittävästi ryhmän toimintakulttuuriin, vuorovaikutukseen ja lasten ja nuorten välisiin suhteisiin. Kiusaamisen haitallisuudesta keskustelemalla ja kiusaamista koskevien pelisääntöjen sopimisella voidaan vaikuttaa toimintakulttuuriin. Opettajat voivat edistää myönteistä vuorovaikutusta ja keskinäistä tukea luokassa pyrkimällä systemaattisesti luomaan kontakteja eri lasten välille ja pienentämään näin lasten välisiä statuseroja ryhmässä. Lisäksi opettajat voivat käyttää erilaisia pedagogia keinoja, jotka tukevat luokan ryhmäytymistä koko lukuvuoden ajan ja auttavat esimerkiksi uuden jäsenen liittymistä ryhmään. Kiusaamisen ehkäisyn kannalta on myös merkittävää, että opettajat pyrkivät tunnistamaan yksin jääviä nuoria ja lapsia ja auttavat heitä liittymään ryhmään.

Valtaosassa Suomen kouluja on kummioppilas-, tukioppilas- tai tutortoimintaa. Tukioppilaat ovat tukioppilaskoulutuksen saaneita vertaistukijoita, useimmiten kahdeksannen ja yhdeksannen vuosiluokan oppilaita. He auttavat uusia oppilaita tutustumaan muihin oppilaisiin sekä järjestävät koulun yhteisöllisyyttä edistävää toimintaa. Tukioppilastoiminta perustuu op-

pilaiden osallisuuteen. Tärkeää on se, että nuoret itse suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat toimintaansa. Suomessa toimii vuosittain noin 12 000 tukioppilasta ja 900 tukioppilasohjaajaa. Mannerheimin Lastensuojeluliitto on käynnistänyt toiminnan 70-luvulla ja tukee toimintaa edelleen kouluttamalla tukioppilasohjaajia ja tukioppilaita, tuottamalla aineistoja sekä kehittämällä uusia toimintamalleja ja toiminnan arviointia. MLL:n kyselyn mukaan tukioppilasohjaajat kokevat toiminnan suurimmaksi haasteeksi ajan puutteen. Tukioppilaiden kanssa jää liian vähän aikaa toiminnan tavoitteelliseen suunnitteluun. Lisäksi oma ja tukioppilaiden koulutus saattaa jäädä vähäiseksi. Tukioppilastoimintaa voidaan vahvistaa toteuttamalla sitä valinnaisaineena tai integroimalla se osaksi yhteisöllistä oppilashuoltoa tai KiVa -toimintaa (ks. Markkanen & Repo 2016). MLL:n kyselyn mukaan yhdeksän koulua kymmenestä kokee, että tukioppilastoiminta parantaa merkittävästi koulun ilmapiiriä. Kyselyyn vastasivat tukioppilasohjaajat ja rehtorit 580 ylä- ja yhtenäiskoulusta (Pihlaja 2015).

Alakouluissa toimivat kummioppilaat ovat yleensä 5.–6. vuosiluokkalaisia, jotka auttavat ensimmäisen luokan oppilaita tutustumaan kouluun ja luokkatovereihin. Tavoitteena on luoda kouluun yhteisöllisyyttä ja edistää uusien oppilaiden turvallista koulun alkua ehkäisemällä kiusaamista ja yksinäisyyttä. Toisen asteen oppilaitoksissa toimivat tutorit opastavat, neuvovat ja auttavat uusia opiskelijoita tutustumaan toisiinsa sekä oppilaitoksen toimintaan. Lisäksi tutorit voivat tuoda opiskelijänäkökulmaa koulun sisäisissä ja ulkoisissa verkostoissa, he voivat esitellä koulua esimerkiksi messuilla tai ohjata harrastetoimintaa. MLL:n lisäksi tutortoimintaa edistävät SAKKI ry, SAKU ry ja Suomen Lukiolaisten Liitto.

Suomalaisen yhteiskunnan sovittelun toimintakulttuuri on kansainvälisessä vertailussa ainutlaatuisista ja arvostettua. Suomessa tuotetaan ja ylläpidetään mm. rikos- ja riita-asioiden sovittelupalvelua, katusovittelutoimintaa, perhesovittelua ja naapurussovittelua sekä päiväkotien, koulujen ja oppilaitosten sovittelutoimintaa, joiden puitteissa lasten, nuorten ja perheiden eri elämäntilanteisiin osuvia konfliktitilanteita aktiivisesti sovitellaan. Sovittelutoiminta pohjaa restoratiivisen eli korjaavan oikeuden teoriaan. Sovittelutoiminnalla pyritään sekä rakentamaan konfliktinhallintaan että ehkäisemään syrjäytymistä palauttamalla konfliktin osapuolet leimaamatta yhteisöön. Suomalaisen yhteiskunnan sovittelutoimintakulttuuri on osa eurooppalaisia lapsiystävällisen oikeuden (http://www.ijjo.org/sites/default/files/lasten_osallisuus_nuoriso-oikeudessa_-_improving_project_finland.pdf) ja restoratiivisen nuoriso-oikeuden toimintamalleja (<http://www.ejjc.org/eumodel>). Varhaiskasvatus- ja kasvatuskentällä restoratiivisilla käytännöillä, kuten sovittelulla, vahvistetaan erityisesti kunnioittavaa, suvaitsevaa, hyväksyvää ja tukea tarjoavaa ilmapiiriä, mikä on vähentänyt tarvetta käyttää kurinpitomenettelyjä tai rangaistuksia. Sovittelu tuottaa konfliktinhallinnan toimintakulttuuria, joka koulukontekstissa antaa perusopetuksen opetussuunnitelman mukaisesti lapsille ja oppilaille mahdollisuuden tuetusti osallistua ja olla mukana tekemässä päätöksiä omaan elämäänsä liittyvissä asioissa ja harjoitella sovittelua sekä ristiiriitojen ratkaisemista (vrt. OPS 2014 luku 3.3; VASU 2016 sivut 19, 24, 30; LOS 12 art.).

Kasvatuskentän sovittävän toimintakulttuurin tuomana hyötynä tutkimuksissa todetaan että, kokiessaan olevansa yhteisönsä arvokkaita jäseniä, lapset ja nuoret oppivat sosiaalisia taitoja ja voivat kouluyhteisössään kehittyä vastuuntuntoisiksi kansalaisiksi (mm. Cowie and Wallace 2000; Morrison, Blood, Thorsborne 2005; Hopkins 2006; Kiilakoski 2009; Poikela 2010; Bonafé-Schmitt 2012; Gellin et al. 2012; Ervasti ja Nylund 2014; Chapman et al. 2015; Hopkins and Gellin 2016; Thorsborne 2016; Gellin 2018; Nylund, Ervasti, Adrian 2018). Konkreettisina muutoksina tulokset osoittavat, että restoratiiviset käytännöt, kuten sovittelu, on vähentänyt oppilaiden välisiä sanallisia ja fyysisiä konflikteja sekä opettajan ja oppilaan välisiä sanallisia konflikteja, vähentänyt konflikteja välitunneilla ja ruokailutiloissa sekä tukenut henkilökunnan jaksamista (mm. Hopkins 2006; Morrison 2007; Gavrielides 2007; Wachtel and Mirsky 2008; Mirsky 2009; Kiilakoski 2009; Elonheimo 2010; Gellin 2010; Gellin 2011; Kelly & Thorsborne 2014; Fronius et al. 2016). Myös Suomen hallituksen kärkihankkeisiin lukeutuvassa Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE) pyritään edistämään osallisuutta mm. vahvistamalla oikeusprosessin lapsiystävällisyyttä. Ohjelman mukaan tämä voi tapahtua mm. edistämällä sovittelun käyttöä nuorten rikoskäsittelyssä mutta myös laajemmin (Aula et al. 2016, 19-21).

4.3 Sosiaaliset taidot ja vertaisten toiminta

Osa lapsista ja nuorista näyttää pärjäävän kavereiden kanssa kuin luonnostaan, kun taas toisilla on vaikeuksia toimia ryhmässä tasavertaisena jäsenenä. Lapset tarvitsevat erilaisia vuorovaikutustaitoja kavereiden kanssa toimimiseen ja kaverisuhteiden rakentamiseen. Vuorovaikutustaitoja on kuitenkin mahdollista oppia ja opettaa. Tutkimuksissa on todettu, että itsesäätelyn taidot, empatia- ja vuorovaikutustaidot ovat yhteydessä kiusaamiskäyttäytymiseen (esim. Laaksonen, 2014; Jolliffe & Farrington, 2011). Itsesäätelyn taitojen, empatian ja vuorovaikutustaitojen harjoittelemiseksi on olemassa paljon ohjelmia, harjoituksia ja aineistoja (Anttila, Huurre, Malin ja Santalahti, 2016). Harjoitusten lisäksi taitojen kehittyminen edellyttää, että lapsi ja nuori saa elää empaattisessa ympäristössä ja että häntä tuetaan mielekkäitten vastavuoroisten vertaissuhteitten rakentamisessa.

Varhaiskasvatus on keskeinen toimintaympäristö, jossa lapsi ensimmäistä kertaa harjoittelee toimimista vertaisten kanssa ryhmässä. Pienten lasten parissa vuorovaikutusta harjoitellaan aidoissa leikkitalanteissa toisten kanssa. Tunne-, vuorovaikutus- ja itsesäätelytaitojen opettaminen ja harjoittelu ovat keskeinen osa varhaiskasvatuksen sisältöjä ja osa arjen toimintoja.

Oppilaiden sosiaalisten taitojen puutteet vaikuttavat koulun työrauhaan kielteisesti. Rehtoreiden mielestä toisen kohtaaminen kasvotusten on yhä harvinaisempaa, vaikkakin vuorovaikutuksen katsotaan lisääntyneen sosiaalisen median myötä. (Suomen Rehtorit 2018).

Kouluterveyskyselyn mukaan alle prosentti peruskoulun 4. ja 5. luokkalaisista kertoi, ettei ole hänellä yhtään hyvää kaveria ja 2,7 prosenttia raportoi tuntevansa itsensä usein yksinäiseksi. Nämä kokemukset ovat vanhemmilla oppilailla ja opiskelijoilla yleisempiä. Peruskoulun 8. ja 9. luokkalaisista 8,5 prosenttia, lukiolaisista 7,2 prosenttia ja ammattiin opiskelevista 7,4 prosenttia raportoi, ettei heillä ole yhtään läheistä ystävää. Itsensä yksinäiseksi tunsivat melko usein tai jatkuvasti peruskoulun 8. ja 9. luokkalaisista 9,5 prosenttia, lukiolaisista 10,4 prosenttia ja ammattiin opiskelevista 10 prosenttia. Kaikissa ikäryhmissä tytöt kokivat poikia useammin, ettei heillä ollut yhtään hyvää kaveria tai läheistä ystävää tai että he olivat yksinäisiä.

Erilaisten harjoitusohjelmien käytön haasteena on kouluissa ollut vaikeus löytää toiminnalle pysyvästi aikaa ja saada opettajat sitoutumaan pitkäjänteiseen toteutukseen. Uudessa opetussuunnitelmien perusteissa tunne- ja vuorovaikutustaitojen oppiminen nähdään opetuksen läpileikkaavana tavoitteena. Tiedon lisääntyessä ymmärretään yhä paremmin kiusaamisen, ulkopuolisuuden ja turvallisen ryhmän vaikutus kaikkeen oppimiseen.

Lasten ja nuorten vertaistoiminnalla on merkittävä rooli hyvän työrauhan syntymisessä ja kiusaamisen ehkäisyssä.

Ryhmän sosiaalisiin normeihin ja sivustaseuraajien käyttäytymiseen vaikuttaminen on osoittautunut yhdeksi tehokkaimmista tavoista vähentää kiusaamista (Polanin et al. 2012, Salmivalli 2010). Kiusaamistilanteiden selvittelyssä asia tulkitaan usein osallisina olevien ongelmaksi. Muiden ryhmän jäsenten toiminta vaikuttaa kuitenkin merkittävästi kiusaamiskäyttäytymisen jatkumiseen. Vaikka oppilaat eivät mielessään hyväksyisi kiusaamista, he kokevat usein hankalaksi toimia kiusaamista vastaan ja kuvittelevat kaikkien muiden hyväksyvän ja jopa pitävän käyttäytymistä hauskana, eivätkä siksi puutu tilanteeseen.

Vain pieni osa lapsista ja nuorista toimii kiusaamistilanteissa aktiivisesti puolustajina, koska puolustaminen vaatii niin empatiaa, itseluottamusta ja sosiaalista statusta kuin taitoakin (Pöyhönen 2013). Lasten ja nuorten valmiuksia osoittaa tukea toisilleen täytyy aktiivisesti harjoitella ja tukea. Lasten välistä sosiaalista tukea edistävät keinot, joilla vaikutetaan ryhmän normeihin eli esimerkiksi siihen, missä määrin ryhmässä saa arvostusta kohtelemalla toisia hyvin tai huonosti.

Lapsia ja nuoria tulee kannustaa kiusattujen tukemiseen harkiten. Kiusaamistilanteiden selvittely on vaativaa ja vastuu niiden selvittelystä kuuluu aikuiselle. Lapsi voi olla aktiivinen toimija, mutta vastuuta ei pidä jättää yksin lapsille.

Kiusaamista kokenut lapsi ei saa leimautua eikä kiusattua tukeva joutua kiusaamisen kohteeksi. Tutkimusten mukaan kiusattua nuorta auttaa ensisijaisesti hienovarainen muiden

nuorten tarjoama sosiaalinen tuki; esimerkiksi se, että joku istui viereen, kuunteli tai lähetti kannustavan viestin (Davis & Nixon 2014, Markkanen & Repo 2016).

Silloinkin kun kiusaamista ei vielä ole saatu loppumaan, muiden lasten ja nuorten toiminnalla on merkitystä sille, millaisia seurauksia kiusaamisesta yksilölle on (Davies & Nixon 2014). Tutkimusten mukaan ne kiusatut lapset ja nuoret, joilla on omassa ryhmässä edes yksi puolustaja, voivat paremmin kuin ne, joita kukaan ei puolusta. Ystävyysuhteet suojaavat kiusattuja lapsia ja nuoria myös muun muassa masennusoireilta. (Sainio, M., Veenstra, R., Huising, G., & Salmivalli, C. (2011).

Vertaisten toimintaan kiusaamistilanteissa vaikuttaa myös se, missä määrin opettajat tai varhaiskasvatuksen työntekijät ilmaisevat kiusaamisen vastaisia asenteitaan. Lapset ja nuoret, jotka kokevat, että opettaja selvästi ei hyväksy kiusaamista, osallistuvat kiusaamiseen harvemmin. Vastaavasti kiusatuksi tulemisen riski on suurempi niissä ryhmissä ja luokissa, joissa lapset ja nuoret kokevat opettajien hiljaisesti hyväksyvän kiusaamisen. (Saarento et al. 2015).

4.4 Aikuisten ja lasten välinen vuorovaikutus

Useiden tutkimusten mukaan koulu- tai päiväkotiyhteisön toimiva vuorovaikutus ja lasten ja nuorten osallistuminen sekä hyvä ja lämmin suhde opettajaan vaikuttavat myönteisesti lapsen oppimiseen ja viihtyvyyteen. Tämän lisäksi läheisyys, turvallinen suhde ja vähäiset konfliktit aikuisten kanssa ovat yhteydessä lapsen sosiaaliseen kompetenssiin ja yhteistyökykyyn ryhmässä (Ladd & Burgess, 2001; Zhang & Nurmi, 2012). Kokemus opettajien oikeudenmukaisuudesta, opettajien kiinnostus lasten ja nuorten asioihin sekä kokemus siitä, että opettajat rohkaisevat oppilaita mielipiteenilmaisuun oppitunneilla ovat yhteydessä mm. oppilaiden valmiuteen auttaa ja huomioida muita (Roine ym. 2011). Aikuisten ja lasten välinen lämmin suhde on yhteydessä myös ryhmän toimintakulttuurin muotoutumiseen kiusaamisen vastaiseksi. On havaittu, että lämmin suhde opettajaan rohkaisee muita lapsia puolustamaan kiusattua myös varhaiskasvatuksessa (Camodeca, 2015).

Sitä vastoin tutkimuksissa on myös havaittu, että konfliktialtis suhde opettajan kanssa on yhteydessä moninlaisiin käyttäytymisen pulmiin. Erityisesti tämä tulee esiin niiden lasten kanssa, joilla on jo aikaisempia vaikeuksia itsensäätelyn taidoissa ja aggressiivista käyttäytymistä (Ladd & Burgess, 2001). Kuten aiemmin jo todettiin, kiusaamisen kanssa tekemisissä jo varhain, alle oppivelvollisuusikässä, ovat lapset, jotka tarvitsevat kehityksen ja oppimisen tueksi erityistä tukea. He tulevat usein torjutuiksi, käyttäytyvät aggressiivisesti ja ajautuvat kiusaaja-uhriksi. Nämä lapset joutuvat usein myös aikuisten kurinpitotoimien kohteeksi, he oppivat hitaasti ja heitä rangaistaan aggressiivisesta käyttäytymisestä. Näin syntyvä

konfliktiherkkä suhde opettajan tai aikuisen kanssa vahvistaa käyttäytymisen liittyviä ongelmia entisestään.

Aikuisten ja lasten väliset suhteet vaikuttavat myös siihen, missä määrin lapset tai nuoret turvautuvat kiusaamistilanteissa aikuisen apuun. Tämä on merkittävää, koska kiusaaminen tapahtuu usein tilanteissa joissa aikuiset eivät ole läsnä tai tavoilla, joita aikuiset eivät tunnista kiusaamiseksi. Lisäksi lapset ja nuoret voivat jättää eri syistä kertomatta tapahtuneesta kiusaamisesta aikuisille (Petrosina et al. 2010).

4.5 Hyvinvointi kouluissa ja oppilaitoksissa

Hyvinvoinnista ja turvallisuudesta kouluissa ja oppilaitoksissa säädetään koulutusmuodoittain lainsäädännössä. Opetuksen ja koulutuksen järjestäjällä on lakisääteinen vastuu siitä, että oppilaan ja opiskelijan oikeus turvalliseen oppimis- ja opiskeluympäristöön toteutuu. Sen lisäksi keskeiset koulujen ja oppilaitosten hyvinvointia edistävät säännökset sisältyvät vuonna 2014 voimaan tulleeseen oppilas- ja opiskelijahuoltolakiin (1287/2013), joka kokosi aikaisemmin eri säädöksiin sisältyneet säännökset samaan lakiin. Opetus- ja kulttuuriministeriö antaa kevätistuntokaudella 2018 selvityksen eduskunnalle oppilas- ja opiskelijahuoltolaista.

Tässä yhteydessä käytetään oppilas- ja opiskelijahuoltolain mukaista termiä opiskeluhoolto. Esiopetusyksiköistä, kouluista ja oppilaitoksista puhuttaessa käytetään nimitystä yhteisö tai oppilaitos. Opiskeluhoollolla tarkoitetaan opiskelijan hyvän oppimisen, hyvän fyysisen ja psyykkisen terveyden sekä sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä, ylläpitämistä ja niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa oppilaitosyhteisössä. Oppilas- opiskelijahuoltolaia sovelletaan esi- ja perusopetuksesta toiselle asteelle.

Kiusaamiseen puuttumisessa ja varsinkin sen ennaltaehkäisyssä on yhteisöllisellä opiskeluhoollolla merkittävä rooli. Opiskeluhoolto luo koulu- ja oppilaitosyhteisössä edellytyksiä yhteenkuuluvuudelle, huolenpidolle ja avoimelle vuorovaikutukselle. Sen toteuttamiseen osallistuvat kaikki yhteisössä työskentelevät aikuiset mukaan lukien opiskeluhoollon palveluista vastaavat ammattihenkilöt.

Opiskeluhoolto järjestetään monialaisessa yhteistyössä opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa siten, että siitä muodostuu toimiva ja yhtenäinen kokonaisuus. Opiskeluhoolto toteutetaan yhteistyössä opiskelijan ja hänen huoltajansa kanssa ottaen huomioon opiskelijan ikä ja edellytykset. Tarvittaessa yhteistyötä tehdään myös muiden toimijoiden kanssa. Yhteisön tai opiskelijan hyvinvoinnissa havaittuihin huolenaiheisiin etsitään ratkaisuja yhdessä opiskelijoiden ja huoltajien kanssa.

4.5.1 Opiskeluhoolto

Opiskeluhoolto sisältää koulutuksen järjestäjän hyväksymän opetussuunnitelman mukaisen opiskeluhoillon sekä opiskeluhoillon palvelut, joita ovat psykologi- ja kuraattoripalvelut sekä koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palvelut. Opiskeluhoiltoa toteutetaan ensisijaisesti ehkäisevänä koko oppilaitosyhteisöä tukevana yhteisöllisenä opiskeluhoiltona (4.5.2) Sen avulla edistetään opiskelijoiden oppimista, hyvinvointia, terveyttä, sosiaalista vastuullisuutta, vuorovaikutusta ja osallisuutta sekä ympäristön terveellisyyttä, turvallisuutta ja esteettömyyttä. Kaikki toimijat oppilaitoksessa osallistuvat yhteisöllisen opiskeluhoillon toteuttamiseen. Opiskelijalla on oikeus myös yksilökohtaiseen opiskeluhoiltoon (4.5.3), jolla tarkoitetaan koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluja, opiskeluhoillon kuraattori- ja psykologipalveluja, monialaista yksilökohtaista opiskeluhoiltoa, jota toteutetaan asiantuntijaryhmässä. (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013.)

Opiskeluhoolto järjestetään monialaisessa yhteistyössä opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa siten, että siitä muodostuu toimiva ja yhtenäinen kokonaisuus. Opiskeluhoiltoa toteutetaan yhteistyössä opiskelijan ja hänen huoltajansa kanssa ottaen huomioon opiskelijan ikä ja edellytykset. Tarvittaessa yhteistyötä tehdään myös muiden toimijoiden kanssa. Yhteisön tai opiskelijan hyvinvoinnissa havaittuihin huolenaiheisiin etsitään ratkaisuja yhdessä opiskelijoiden ja huoltajien kanssa.

Koulutuksen ja opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että opiskeluhoillon toteuttamista, arviointia ja kehittämistä varten valmistellaan opiskeluhoiltosuunnitelma, joka on oppilaitoskohtainen.

4.5.2 Yhteisöllinen opiskeluhoolto

Yhteisöllistä opiskeluhoiltoa toteutetaan yhteisöllisenä koko kouluyhteisön, -ympäristön tai luokan hyvinvointiin kohdistuvana työnä. Yhteisöllinen opiskeluhoiltotyö kuuluu kaikkien koulussa työskentelevien tehtäviin. Sen johtamisesta vastaa opiskeluhoillon monialainen ohjausryhmä, joka voi olla opetuksenjärjestäjäkohtainen tai useamman opetuksenjärjestäjän yhteinen. Sen tehtäviä voi hoitaa myös jokin muu tehtävään soveltuva ryhmä.

Opiskeluhoiltosuunnitelma ohjaa opiskeluhoiltoryhmän toimintaa. Suunnitelma laaditaan yhteistyössä oppilaitoksen henkilöstön, opiskelijoiden ja huoltajien sekä tarvittavien ulkopuolisten tahojen kanssa.

Oppilaitoskohtaiseen opiskeluhoiltosuunnitelmaan sisällytetään seuraavat kokonaisuudet:

1. Opiskeluhoillon kokonaistarve ja käytettävissä olevat oppilas-
huoltopalvelut
2. Yhteisöllinen opiskeluhoolto ja sen toimintatavat

3. Yksilökohtaisen opiskeluhuollon järjestäminen
4. Opiskeluhuollon yhteistyön järjestäminen oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa
5. Opiskeluhoitosuunnitelman toteuttaminen ja seuraaminen

Yhteisöllisen opiskeluhuollon toteuttaminen on oppilaitoskohtaisen opiskeluhoitoryhmän keskeinen tehtävä. Se vastaa myös oppilaitoksen opiskeluhuollon suunnittelusta, kehittämisestä ja arvioinnista.

Kiusaamisen ehkäisy ja työrauha yhteisöllisenä opiskeluhoitotyönä

Kiusaamiseen puuttumisessa ja varsinkin sen ennaltaehkäisyssä on yhteisöllisellä opiskeluhoitolla merkittävä rooli. Opiskeluhoito luo koulu- ja oppilaitosyhteisössä edellytyksiä yhteenkuuluvuudelle, huolenpidolle ja avoimelle vuorovaikutukselle. Sen toteuttamiseen osallistuvat kaikki yhteisössä työskentelevät aikuiset mukaan lukien opiskeluhoollon palveluista vastaavat ammattihenkilöt.

Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) 13 §:n mukaan oppilaitoskohtaiseen opiskeluhoitosuunnitelmaan on kirjattava muun ohella suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Opetushallitus on Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 määrännyt, että suunnitelmassa on kuvattava kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen, edellä todettujen asioiden käsittely yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla, yksilöllinen tuki, tarvittava hoito, muut toimenpiteet ja jälkiseuranta sekä teon tekijän että sen kohteena olevan osalta, yhteistyö huoltajien kanssa, yhteistyö tarvittavien viranomaisten kanssa, suunnitelmaan perehdyttäminen ja siitä tiedottaminen henkilöstölle, oppilaille, huoltajille ja yhteistyötahoille sekä suunnitelman päivittäminen, seuranta ja arviointi.

Koulut ovat velvollisia laatimaan kiusaamisen ehkäisyä koskevan toimintasuunnitelman. TEAviisarin mukaan peruskouluista noin 90 prosentilla oli yhteinen joko opetussuunnitelmaan tai muuten kirjattu käytäntö kiusaamisen ennaltaehkäisemiseen, tunnistamiseen puuttumiseksi ja seurantaan vuonna 2015. Samana vuonna hieman yli puolessa (56 %) peruskoulussa oli joko opetussuunnitelmaan tai muuten kirjattu yhteinen käytäntö tai menettelytapa seksuaalisen häirinnän tunnistamiseksi ja siihen puuttumiseksi.

Lukioista 81 prosentissa oli opetussuunnitelmaan tai muuten kirjattu yhteinen käytäntö tai toimintaohje opiskelijoiden välisen kiusaamisen ennaltaehkäisemiseksi vuonna 2016. Lukioissa kirjatut yhteiset käytännöt olivat yleistyneet. Vuonna 2014 vastaava yhteinen kirjattu käytäntö tai toimintaohje oli käytössä 70 prosentissa lukioista ja vuonna 2012 noin joka toisessa (55 %) lukioissa.

Vuonna 2016 ammatillista peruskoulutusta järjestävien oppilaitosten toimipisteistä 91 prosentissa oli opetussuunnitelmaan tai muuten kirjattu yhteinen käytäntö tai toimintaohje opiskelijoiden välisen kiusaamisen ennaltaehkäisemiseksi. Vuonna 2014 ammatillisista oppilaitoksista 78 prosentissa oli vastaava opetussuunnitelmaan tai muuten kirjattu yhteinen käytäntö tai toimintaohje ja vuonna 2012 kolmessa neljästä (72 %) oppilaitoksista.

Koulut myös seuraavat kiusaamista ja dokumentoivat siihen liittyviä toimia. Tilannetta kartoitetaan Terveiden ja hyvinvoinnin edistäminen peruskouluissa -tiedonkeruussa. Lukuvuonna 2014–2015 peruskouluista 85 prosentissa seurattiin oppilaiden terveyttä ja hyvinvointia kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki kiusaamistapaukset. Vuonna 2009 kouluista 69 prosentissa seurattiin koulukiusaamisen yleisyyttä kirjaamalla ja tilastoimalla kiusaamistapaukset.

Vuonna 2016 lukioista 61 prosentissa seurattiin opiskelijoiden terveyttä ja hyvinvointi kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki kiusaamistapaukset. Vuonna 2014 lukioista joka toisessa (50 %) seurattiin kiusaamisen yleisyyttä kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki kiusaamistapaukset vuonna 2014. Tilanne oli pysynyt samana vuodesta 2012. Vuonna 2016 ammatillista peruskoulutusta järjestävien oppilaitosten toimipisteistä 51 prosentissa seurattiin opiskelijoiden terveyttä ja hyvinvointia kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki kiusaamistapaukset. Ammatillisissa oppilaitoksissa 57 prosentissa seurattiin kiusaamisen yleisyyttä kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki kiusaamistapaukset vuonna 2014. Vastaava luku vuonna 2012 oli 51 prosenttia.

(Lähde: Terveiden ja hyvinvoinnin edistäminen peruskouluissa -tiedonkeruussa vastaajina ovat rehtorit yhteistyössä koulujen johtoryhmän ja/tai oppilashuoltoryhmän kanssa vastausprosentin ollessa vuoden 2015 aineistossa 80. Lukioihin ja ammatillisiin oppilaitoksiin tehtiin erilliset tiedonkeruut, joissa vastausprosentit vaihtelivat 82–92 välillä)

Opiskelijoiden osallistuminen kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn

Peruskoulujen ilmoitusten mukaan oppilaat olivat osallistuneet kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn ja toimintatavoista sopimiseen 72 prosentissa peruskouluista lukuvuonna 2014–2015. Osallistumisessa ei ollut tapahtunut suuria muutoksia. Neljä vuotta aiemmin oppilaat osallistuivat kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn 79 prosentissa kouluista. Kysymystapa täsmentyi hieman vuosien kuluessa, mutta ilmiö pysyi ennallaan ja voidaan ajatella, että tilanne on myös pääpiirteissään pysynyt samana. Samalla neljän vuoden aikajaksolla huoltajat osallistuivat kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn ja toimintatavoista sopimiseen alla puolessa (40–49 %) peruskouluista.

Lukuvuonna 2015–2016 lukioista 41 prosentissa opiskelijat olivat osallistuneet kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn ja sovitteluun. Lukuvuonna 2013–2014 vastaava luku oli 48 prosenttia ja lukuvuonna 2011–2012 38 prosenttia.

Lukuvuonna 2015–2016 ammatillista peruskoulutusta järjestävien oppilaitosten toimipisteistä 67 prosentissa opiskelijat osallistuivat kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn ja sovitteluun. Lukuvuonna 2013–2014 ammatillisissa oppilaitoksista 70 prosentissa ja lukuvuonna 2011–2012 oppilaitoksista 61 prosentissa opiskelijat olivat osallistuneet kiusaamisen ja väkivallan ehkäisyyn ja sovitteluun.

(Lähde: Terveiden ja hyvinvoinnin edistäminen peruskouluissa -tiedonkeruussa vastaajina ovat rehtorit yhteistyössä koulujen johtoryhmän ja/tai oppilashuoltoryhmän kanssa vastausprosentin ollessa vuoden 2015 aineistossa 80. Lukioihin ja ammatillisiin oppilaitoksiin tehtiin erilliset tiedonkeruut, joissa vastausprosentit vaihtelivat 82-92 välillä)

Koulu- ja opiskelu ympäristön terveellisyden ja turvallisuuden sekä yhteisön hyvinvoinnin tarkastus yhteisöllisen opiskelu huollon tehtävänä

Oppilaitoskohtaiseen opiskelu huolto suunnitelman laatimiseen tarvitaan riittävästi tietoa yhteisön hyvinvoinnin ja oppilaitos ympäristön tilasta. Terveystieteiden lain (1326/2010) mukaan opiskelu ympäristön terveellisyys ja turvallisuus sekä yhteisön hyvinvointi tulee tarkastaa kolmen vuoden välein. Tarkastuksista saadaan tietoa opiskelu ympäristön terveellisydestä ja turvallisuudesta sekä yhteisön hyvinvoinnin tilasta. Tietopohjan perusteella tehdään johtopäätökset, joiden mukaisesti asetetaan seuraavien vuosien tavoitteet ja suunnitellaan tarvittavat toimintatavat ja -mallit. (THL 2015.)

Vuosina 2011 ja 2013 koulut ilmoittivat, että koulun ilmapiirin (esimerkiksi kiusaamisen yleisyys, psykososiaalinen hyvinvointi) arviointi oli sisällynyt noin joka toisen (52–55 %) peruskoulun viimeisimpään koulu ympäristön terveellisyden ja turvallisuuden sekä yhteisön hyvinvoinnin tarkastukseen. Vuonna 2015 kouluista puolet (51 prosenttia) ilmoitti, että kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäisy ja niihin puuttuminen oli arvioitu ko. tarkastuksen yhteydessä.

Vuonna 2016 lukioista 44 prosenttia ilmoitti, että kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän yleisyyden arviointi oli sisällynyt lukion viimeisimpään oppilaitos ympäristön terveellisyden ja turvallisuuden sekä yhteisön hyvinvoinnin tarkastukseen. Vuonna 2014 vastaava prosenttiosuus oli 51 prosenttia. Vuonna 2012 lukioista 46 prosenttia ilmoitti, että oppilaitoksen ilmapiiri (esim. kiusaamisen yleisyys, psykososiaalinen hyvinvointi) oli arvioitu viimeisimmässä tarkastuksessa.

Vuonna 2016 ammatillista peruskoulutusta järjestävien oppilaitosten toimipisteistä 48 prosenttia ilmoitti, että viimeisimmässä ko. tarkastuksessa oli arvioitu kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän yleisyyttä.

4.5.3 Yksilökohtainen opiskeluhoito

Yksilökohtaisella opiskeluhoollolla tarkoitetaan yksittäisille opiskelijoille annettavia koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluja, opiskeluhoollon kuraattori- ja psykologipalveluja sekä monialaista yksilökohtaista opiskeluhoitoa. Yksilökohtaisen opiskeluhoitotyön käytänteet on kirjattu oppilaitoskohtaiseen opiskeluhoitosuunnitelmaan. Työskentelyä ohjaavat useat tietosuoja koskevat lait.

Kouluterveydenhuollon yksilökohtaisiin tehtäviin sisältyvät opiskelijan terveyden ja hyvinvoinnin sekä kasvun ja kehityksen seuraaminen ja edistäminen, jotka toteutetaan vuosittaisten terveystarkastusten sekä terveysneuvonnan ja ohjauksen keinoin. Erityisen tuen tarve pyritään tunnistamaan varhain ja tarvittavaa tukea tarjoamaan tai järjestämään nopeasti sekä tarvittaessa ohjaamaa jatkotutkimuksiin tai hoitoon Vanhempien kasvatustehtävän tukeminen on yksi kouluterveydenhuollon päätehtävistä. Lisäksi tehtäviin sisältyvät opiskelijan terveydentilan selvittämistä varten tarpeelliset erikoislääkärin tekemät tutkimukset. (Terveydenhuoltolaki 1326/2010, 16 §)

Opiskeluterveydenhuollon yksilökohtaisiin tehtäviin sisältyvät vastaavasti opiskelijan terveyden ja hyvinvoinnin sekä opiskelukyvyn seuraaminen ja edistäminen sekä erityisen tuen tarpeen tunnistaminen sekä tuen tarjoaminen ja järjestäminen sekä tarvittaessa jatkotutkimuksiin tai hoitoon ohjaaminen. Lisäksi opiskeluterveydenhuoltoon sisältyvät terveyden- ja sairaanhoitopalvelujen järjestäminen mukaan lukien mielenterveys- ja päihdetyö, seksuaaliterveyden edistäminen sekä suun terveydenhuolto. (Terveydenhuoltolaki 1326/2010, 17 §.)

Asetus (338/2011) velvoittaa kuntia järjestämään kaikille opiskelijoille määräaikaiset terveystarkastukset. Osa perusopetuksen oppilaille tehtävistä tarkastuksista järjestetään laajoina terveystarkastuksina. Laajat terveystarkastukset tehdään perusopetuksen 1., 5. ja 8. luokan oppilaille. Näihin laajoihin tarkastuksiin sisältyy arvio opiskelijan ja hänen perheensä hyvinvoinnista sekä opettajan arvio opiskelijan selviytymisestä ja hyvinvoinnista. Laajaan terveystarkastukseen kutsutaan mukaan molemmat vanhemmat. Laajoista terveystarkastuksista tehtävää yhteenvetoa on käytettävä arvioitaessa oppilashuollon yhteistyönä luokka- ja kouluyhteisön tilaa ja mahdollisten lisätoimenpiteiden tarvetta.

Sekä koulu- että opiskeluterveydenhuollossa järjestetään lisäksi terveystarkastuksia opiskelijan yksilöllisen tuen tarpeen mukaisesti myös muina ajankohtina. Terveystarkastusten ohella turvataan myös yksilöllisen tarpeen mukaiset tapaamiset. Opiskelijalle ja hänen huoltajalleen tarjotaan mahdollisuus varata joustavasti lisääaikoja yksilöllisen tarpeen ja elämäntilanteensa mukaan. (VNA 338/2011, 5 §, STM 2009.)

Kouluterveydenhoitajan ja lääkärin yhteistyönä toteuttamissa laajoissa terveystarkastuksissa opiskelijan mielenterveysongelmien tunnistamiseen on hyvät edellytykset. Laajat

terveystarkastukset on koettu hyödylliseksi opiskelijoiden hyvinvoinnin kartoittamiseksi, koska niissä käydään läpi oppilaiden ja vanhempien esittäytämät lomakkeet. Lomakkeisiin tukeutuva keskustelu on hyvä työkalu mahdollisten ongelmien esille tuomisessa ja tunnistamisessa. Oppilaan mieltä painavat kouluun liittyvät asiat voivat ilmetä somaattisina oireina, kuten vatsakipuna tai päänsärkynä. Ongelmien havaitseminen on vaikeampaa, jos oppilas on hiljainen tai syrjään vetäytyvä. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 3/2017.) Oppilaat tuovat runsaasti ongelmia esiin nk avoimilla vastaanotoilla.

Oppilaan ja opiskelijan terveysneuvonnan on tuettava ja edistettävä itsenäistymistä, opiskelukykyä, terveellisiä elämäntapoja sekä hyvää fyysistä toimintakykyä ja mielenterveyttä sekä ehkäistävä koulukiusaamista (VNA 338/2011, 15§).

Opiskeluhoillon kuraattorin ja psykologin yksilökohtaisilla palveluilla tarkoitetaan opiskelun ja koulunkäynnin tukea ja ohjausta, joilla edistetään opiskelijoiden oppimista, hyvinvointia sekä sosiaalisia ja psyykkisiä valmiuksia.

Opiskeluhoillon kuraattori tarjoaa ohjausta ja tukea erityisesti perhetilanteeseen, vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvissä asioissa. Kuraattorin asiakastyössä ensimmäisenä tehtävänä on opiskelijan tilanteen ja tuen tarpeen arviointi. Psykologin yksilökohtaisen opiskeluhoillon tehtävät liittyvät muun muassa opiskelijan yksilölliseen oppimiseen, mielenterveyden edistämiseen ja tukemiseen sekä psykologiseen arviointiin. Asiakastyöhön sisältyy yksilöllinen tuki ja ohjaus tunne-elämän kehitykseen, sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja oppimiseen liittyvissä pulmissa. Yhteistyötä tehdään opiskelijoiden perheiden ja muiden läheisten kanssa. (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013, 7§, Perälä ym. 2014.)

Opiskeluhoillon psykologi on lapsen ja nuoren psykologisen kehityksen, psyykkisen hyvinvoinnin ja oppimisen psykologian asiantuntija. Oppilaitoksessa psykologi tarkastelee ilmiöitä yksilön, perheen, ryhmän, yhteisön ja organisaation näkökulmista. Oppilaitoksessa psykologin tehtäviin kuuluu mielenterveyden ja hyvinvoinnin sekä oppimisen ja opiskelun edistäminen. Psykologin asiakastyö sisältää lapsen ja nuoren kehitykseen tai oppimiseen liittyvien kysymysten selvittelyä ja arviointia. Työhön kuuluu myös opiskelijoiden yksilöllinen tuki ja ohjaus tunne-elämän kehitykseen, sosiaaliseen vuorovaikutukseen tai oppimiseen liittyvissä pulmissa. Psykologi tarjoaa myös konsultaatiota oppilaitoksen muulle henkilöstölle ja tekee yhteistyötä kotien kanssa.

Psykologi osallistuu osaltaan yhteisön toimintakulttuurin kehittämiseen ja ennalta ehkäisevä, yhteisöllinen työ (ml. oppilaitoksen kriisityö) on tärkeä osa psykologin tehtävänkuvaa. Psykologi on erityisalansa asiantuntijana oppilaitoksen opiskelijahuoltoryhmän jäsen ja osallistuu muuhun tarvittavaan moniammatilliseen opiskeluhoillon yhteistyöhön niin oppilaitoksen sisällä kuin oppilaitoksen ulkopuolisten tahojen kanssa.

Kouluterveydenhuollon ammattilaisille sekä opiskeluhoollon kuraattoreille ja -psykologeille suunnatun kyselyn mukaan oppilas ohjataan kuraattori- ja psykologipalveluiden piiriin silloin kun on ilmennyt ongelmia koulunkäynnissä tai koulun muut aikuiset tai kouluterveydenhuollon toimijat ovat havainneet tuen tarvetta (Valtiontalouden tarkastusvirasto 3/2017). Oppilaat tuovat runsaasti ongelmia esiin myös nk. avoimilla vastaanotoilla.

Opiskelijalla on lakisääteinen oikeus psykologi- tai kuraattoripalveluihin määräajassa. Palvelut on järjestettävä siten, että opiskelijalle tarjotaan mahdollisuus henkilökohtaiseen keskusteluun joko psykologin tai kuraattorin kanssa viimeistään seitsemäntenä oppilaitoksen työpäivänä ja asian ollessa kiireellinen, samana tai seuraavana työpäivänä. Asian kiireellisyyden arvioi psykologi tai kuraattori. Opiskelijalla on oikeus myös koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluihin, jotka järjestetään terveydenhuoltolain (1326/2010) ja asetuksen (338/2011) mukaisesti.

Monialainen yksilökohtainen opiskeluhoolto voi olla tarpeellista opiskelijan tuen tarpeen selvittämiseksi ja opiskeluhoollon tuen järjestämiseksi. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain mukaan opiskelijan tuen tarpeen selvittäminen käsitellään tapauskohtaisesti tilanteen ja tarpeen mukaisesti koottavassa asiantuntijaryhmässä. Opiskelijan tilanteen selvittäminen edellyttää usein opiskelijan, hänen huoltajansa sekä opiskeluhoollon ammattilaisten tapaamista yhdessä, jotta mahdollinen tuki voidaan järjestää. (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013, 14§.) Monialainen asiantuntijaryhmä saattaa olla tarpeen koota esimerkiksi kiusaamiseen liittyvien ongelmien selvittämiseksi. Yhteistyö opiskeluhooltohenkilöstön sekä opetushenkilökunnan kanssa on tärkeää koulukiusaamisen ehkäisemiseksi sekä varhaiseen puuttumiseen liittyvien yksilöllisten menettelytapojen toteuttamiseksi.

Opiskelijalla tai huoltajalla on oikeus kieltäytyä asiantuntijaryhmän kokoamisesta ja opiskeluhoollon tarjotusta tuesta. Silloin on tärkeää, että joku opiskeluhoollon toimijoista jatkaa omaa työskentelyään opiskelijan ja tarvittaessa perheen kanssa ja seuraa tilannetta. Jos yhteys opiskelijaan ja perheeseen on katkeamassa kokonaan ja huoli on suuri, ryhdytään alaikäisten opiskelijoiden kohdalla tarpeellisiin toimiin lastensuojelun mukaan saamiseksi työskentelyyn. Opiskeluhoollon palveluissa saatetaan myös tunnistaa lapsen tai nuoren iänmukaista normaalia kehitystä uhkaavia tekijöitä (ml. kiusaaminen ja väkivalta), jolloin yhteistyö lastensuojelun tai poliisi kanssa on tarpeen. Oppilaitoksissa tapahtuva kiusaaminen tai väkivalta saattaa edellyttää ilmoittamista koulun ulkopuolisille viranomaisille.

Opiskelijoiden kokemuksia saamistaan opiskeluhoollon palveluista on selvitetty Kouluterveyskyselyssä (2017). Perusopetuksen 8. ja 9. vuosiluokan oppilaista 88,8 prosenttia koki saaneensa apua ja tukea hyvinvointiin kouluterveydenhoitajalta, koulupsykologilta apua koki saaneensa 69,5 prosenttia ja kuraattorilta apua koki saaneensa 74,8 prosenttia. Opettajaltaan apua ja tukea hyvinvointiinsa koki saaneensa 80,8 prosenttia. Vastaavasti 11,2 prosenttia opiskelijoista koki, ettei ollut saanut kouluterveydenhoitajalta apua, vaikka olisi

tarvinnut. Kolmannes (30,5 %) 8. ja 9. luokan oppilaista koki, ettei saanut apua psykologilta, vaikka olisi tarvinnut ja kuraattorilta ei saanut apua, vaikka olisi tarvinnut 25,2 prosenttia vastaajista. (THL 2017.)

Yksilökohtaisessa opiskeluhuoltotyössä opiskelijan kokema koulussa tapahtuva kiusaaminen näyttäytyy usein psyykkisinä ja psykosomaattisina oireina. Tutkimusten mukaan koulukiusaamisella on todettu yhteys nuoren psyykkiseen oireiluun. (Kaltiala-Heino ym. 2010, Rivers & Noret 2010.) On havaittu, että koulukiusatuilla pojilla on muita poikia heikompi mielenterveys (McMahon y. 2010). Psyykkisten oireiden lisäksi yksilökohtaisen opiskeluhuollon palveluun hakeutumisen syynä saattaa olla käytökseen liittyvät ongelmat. Tosin syy-seuraussuhteen osoittaminen vaikeaa (Kaltiala-Heino 2011).

Opiskelijoiden ongelmiin puuttuminen on keskeinen osa yksilökohtaista opiskeluhuoltoa. Opiskeluhuollon ammattilaiset toimivat lähellä lapsen ja nuoren kouluarkea. Tarvittaessa opiskelija ohjataan koulun ulkopuoliseen arvioon ja hoitoon.

Suurin osa peruskoulun 8.–9. vuosiluokkalaisista (81–88 %) palveluja käyttäneistä oppilaista koki, että opiskeluhuoltopalvelujen vastaanotoille oli helppo päästä (THL 2017). Pojat (85–89 %) kokivat palveluihin pääsyn hieman helpommaksi kuin tytöt (75–88 %). Ne oppilaat, joiden perheen taloudellinen tilanne oli huono, kokivat palveluihin pääsyn keskimäärin vaikeammaksi kuin muut. Kun kaikista 8.–9. vuosiluokkaisista 87 prosenttia koki terveydenhoitajalle pääsyn helpoksi, vastaava luku perheen talousvaikeuksia ilmoittaneilla oppilaille oli 78 prosenttia.

Taulukko 3. Kouluterveyskysely 2017, terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Palveluihin pääsyn helppous	
Kouluaste	%
Perusopetus 8. ja 9. lk (N=26118)	80,6
Lukio 1. ja 2. vuosi (N=12072)	84,0
Ammatillinen oppilaitos 1. ja 2. vuosi (N=10072)	85,1
Kouluaste	%
Perusopetus 8. ja 9. lk (N=14985)	73,7
Lukio 1. ja 2. vuosi (N=6918)	74,3
Ammatillinen oppilaitos 1. ja 2. vuosi (N=5940)	76,6
Helppo päästä koulukuraattorin vastaanotolle lukuvuoden aikana	
Kouluaste	%
Perusopetus 8. ja 9. lk (N=7550)	78,9
Lukio 1. ja 2. vuosi (N=2136)	85,3
Ammatillinen oppilaitos 1. ja 2. vuosi (N=2628)	82,9
Helppo päästä koulupsykologin vastaanotolle lukuvuoden aikana	
Kouluaste	%
Perusopetus 8. ja 9. lk (N=5687)	72,5
Lukio 1. ja 2. vuosi (N=2684)	81,0
Ammatillinen oppilaitos 1. ja 2. vuosi (N=1937)	77,6
Indikaattori	

4.6 Huoltajien ja vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö

Kiusaamisen vastainen työ tehostuu sitouttamalla siihen lasten ja nuorten vanhemmat (Axford ym., 2015; Farrington & Ttofi, 2009). Vanhempien arvot vaikuttavat sekä suoraan että välillisesti luokan tai ryhmän toimintakulttuuriin. Vanhemmat voivat esimerkiksi ehkäistä poissulkevan kulttuurin syntymistä tukemalla lasten vertaissuhteita. Vanhempien toiminta vaikuttaa koko yhteisön hyvinvointiin.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 edellyttävät, että opetuksen järjestäjät kuvaavat kodin ja koulun yhteistyön tältä osin suunnitelmassaan oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa myös huoltajien osallisuus sekä mahdollisuus olla mukana varhaiskasvatuksessa ja koulutyössä ja sen kehittämisessä on keskeinen osa koulun ja varhaiskasvatuksen toimintakulttuuria. Lisäksi yhteisöllisessä oppilashuollossa painotetaan oppilaiden ja huoltajien osallisuutta kouluhyvinvoinnin vahvistamisessa ja sen toimintatapojen suunnittelussa ja kehittämisessä.

Suomen Vanhempainliitto kartoittaa joka toinen vuosi peruskoululaisten vanhempien näkemyksiä kouluhyvinvoinnista. Vanhempien Barometri -kyselyjen tulokset osoittavat, että kiusaamiseen liittyvässä kodin ja koulun yhteistyössä on kehitettävää. Vanhempien Barometri 2015 -kyselyn mukaan 19 prosenttia alakoululaisten vanhemmista ja 23 prosenttia yläkoululaisten vanhemmista kertoi koulun tarjonneen vanhemmille mahdollisuuden osallistua kiusaamisen ehkäisyyn ja puuttumiseen liittyvien toimintatapojen suunnitteluun ja kehittämiseen. Oppilashuollossa ja sen kehittämisessä vanhemmilla oli kyselyn mukaan vielä harvemmin mahdollisuus olla osallisena (14 % alakoululaisten vanhemmista ja 12 % yläkoululaisten vanhemmista). Kyselyyn vastanneista vanhemmista 68 prosenttia kertoi tietävänsä, miten koulussa toimitaan kiusaamistilanteessa. Alakoululaisten vanhemmista 75 prosenttia ja yläkoululaisten vanhemmista 69 prosenttia oli sitä mieltä, että koulussa ennaltaehkäistään kiusaamista. Alakoululaisten vanhemmista 68 prosenttia ja yläkoululaisten vanhemmista 61 prosenttia katsoi, että kiusaamiseen puututaan koulussa nopeasti. Myönteistä on se, että vanhemmat pitävät kouluhyvinvoinnin vahvistamista tärkeänä ja ovat valmiita toimimaan koulujen tukena. Suomen Vanhempainliiton jäsenyhdistyksilleen tekemän kyselyn mukaan yhteisöllisyyden tukeminen, lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistäminen ja turvallisen kasvuympäristön takaaminen ovat kodin ja koulun yhteistyön kehittämisen lisäksi vanhempainyhdistysten tärkeimmiksi kokemia toimintamuotoja tulevaisuuden koulussa.

Vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö on tärkeä osa kiusaamisen ennaltaehkäisyä ja siihen puuttumista. Lasten kaverisuhteet ja ryhmään kuuluminen ovat tärkeitä asioita vanhemmille. Vanhemmat ovat usein huolissaan siitä, kiusataanko omaa lasta koulussa tai päiväkodissa tai kiusaako hän muita. Kiusaamista ilmiönä on tärkeä avata myös vanhemmille. Vanhempainliiton kanssa on hyvä pohtia, miten kotona voidaan tukea luokan/ryhmän lasten kaverisuhteita ja miten vanhemmat voivat tukea lasten kaveritaitoja.

Vanhempien tutustuminen opettajaan, toisiin vanhempiin ja lapsiin tekee luokasta ja päiväkotiryhmästä yhteisön, joka yhdessä ehkäisee ulkopuolelle jäämistä ja kiusaamista. Vanhempainliiton näkyminen koulun ja päiväkodin arjessa viestii lapsille siitä, että koulu ja vanhemmat toimivat yhdessä. Lasten ja vanhempien osallistuminen yhteisten pelisääntöjen laatimiseen sitouttaa yhteisiin tavoitteisiin ja ehkäisee osaltaan kiusaamista.

Kouluissa ja päiväkodeissa tulee olla yhteiset, selkeät toimintatavat kiusaamiseen puuttumiseen ja sen lopettamiseen, ja ne tulee olla myös vanhempien tiedossa. Kiusaamisesta tulee viestiä herkästi ja nopeasti koulun ja kodin välillä. Vanhempia tulee kuulla kiusaamistilanteissa ja heidät tulee ottaa mukaan etsimään siihen ratkaisuja, toimimaan opettajan ja lasten tukena ja seuraamaan toimenpiteiden vaikutusta. Kiusaaminen on herkkä ja tunteita herättävä asia niin kiusatun kuin kiusaajien vanhemmille. Tilanteen käsittely vaatii opettajalta hienotunteisuutta ja kykyä kohdata vanhemmat. Lasten lisäksi myös vanhemmat tarvitsevat tukea: miten toimia vanhempana rakentavasti tilanteessa, jossa oma lapsi on

ollut mukana kiusaamistilanteessa. Kiusaamistilanteiden ratkaisumallit ovat usein edelleen yksilölähtöisiä. Kiusaamistilanteessa osapuolten lisäksi koko luokkayhteisö tarvitsee tukea. Luokan vanhemmat kannattaa ottaa mukaan vahvistamaan kiusaamisen vastaista kulttuuria ja rakentamaan hyvää luokkahenkeä. Vanhempien aktiivinen toiminta lasten hyvinvoinnin vahvistamisessa ehkäisee tehokkaasti kiusaamista.

Erityisen haastavia kotien näkökulmasta ovat tilanteet, joissa kiusaaminen jatkuu koulun toimenpiteistä huolimatta. Pitkittyneissä ja kriisiytyneissä tilanteissa tarvitaan ulkopuolista apua ja tukea. Myös niiden varalle kouluissa tulee olla selkeät toimintamallit. Kouluissa tulee olla rohkeutta kohdata myös niitä tilanteita, joissa koulun aikuinen kiusaa/käyttäytyy epäasiallisesti lasta kohtaan. Myös näitä tilanteita varten kouluissa tulee olla ratkaisumallit.

Perusopetuslain 29 §:n mukaan koulun opettajan tai rehtorin tulee ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllystyneen ja niiden kohteena olevat oppilaan huoltajille.

Perusopetuslain (1998/628, 35 §) ja lukiolain (1998/629, 25 §) mukaan oppilaan ja opiskelijan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Työrauha kuuluu siten koko koulu- tai oppilaitosyhteisölle, myös oppilaille ja opiskelijoille. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 mukaan oppimista ja hyvinvointia edistävä koulutyön järjestäminen edellyttää kodin ja koulun yhteistyötä. Huoltajien osallisuus ja mahdollisuus olla mukana koulutyössä ja sen kehittämässä muokkaavat toimintakulttuuria. Ensisijainen vastuu lapsensa kasvatuksesta on huoltajalla, ja hänen on myös huolehdittava siitä, että oppivelvollisuus tulee suoritettua.

Huoltajien toiminta on merkittävä koulun tai oppilaitoksen työrauhan näkökulmasta. Tulosten mukaan rehtorit kokevat, että huoltajien kanssa tehtävällä yhteistyöllä ja huoltajien sitoutumisella oman lapsensa koulunkäynnin tukemiseen on merkittävä vaikutus koulun tai oppilaitoksen työrauhaan ja siten koko yhteisön hyvinvointiin. Molemminpuolinen kunnioitus ja oppilaiden tai opiskelijoiden ohjaaminen yhteistyössä edistävät työrauhaa. (Suomen Rehtorit 2018).

4.7 Toimenpideohjelmat kiusaamisen ehkäisyssä ja kiusaamistilanteissa

Tutkimusten mukaan suuri osa kiusaamisesta jää aikuisilta piiloon. Se tapahtuu joko tilanteissa joissa aikuiset eivät ole läsnä tai tavoilla, joita aikuiset eivät tunnista kiusaamiseksi. MLL:n kyselyn mukaan etenkin netissä tapahtuvasta kiusaamisesta kertomiseen pitäisi kiinnittää huomiota. Kyselyyn vastanneista oppilaista vain noin puolet koki, että heillä on

koulussa joku aikuinen, jonka puoleen he voivat kääntyä, mikäli heitä kohdellaan huonosti netissä. Muun kiusaamisen osalta luotettava aikuinen löytyi 70 prosentilla oppilaista (Markkanen & Repo 2016). Kouluterveyskyselyssä on kuitenkin nähtävissä selkeä trendi, jonka mukaan oppilaat arvioivat kiusaamiseen puuttumisen yleistyneen vuodesta 2010 vuoteen 2015. Tytöt arvioivat poikia useammin, ettei kiusaamiseen puututa.

Kiusaaminen on myös subjektiivinen kokemus, jonka vuoksi tilanteen vakavuutta ei voi täysin määritellä lapsen tai nuoren puolesta. Lisäksi lapset ja nuoret voivat jättää eri syistä kertomatta tapahtuneesta kiusaamisesta aikuisille (Petrosina et al. 2010). Lasten kasvaessa alttius kertoa kiusaamisesta aikuiselle vähenee. Kiusaaminen voi tuntua häpeälliseltä, sillä vertaisten hyväksyntä on heille tärkeää. Myös pelko kiusaamisen pahentumisesta voi estää lasta ja nuorta puhumasta. Voi myös olla, että näkyvään kiusaamiseen puuttumisen jälkeen kiusaaminen jatkuu tavoilla, joita aikuisten on vaikeampi havaita ja saada loppumaan. Kiusaamisen tunnistamiseksi on tärkeää, että asiasta käydään vuoropuhelua lasten ja nuorten kanssa (ks. esim. Markkanen 2016).

Kiusaamiseen puuttumisen esteenä on usein se, että kouluissa ja oppilaitoksissa tai varhaiskasvatuksessa ei ole yhtenäisiä kiusaamiseen puuttumisen käytäntöjä, niihin varattuja resursseja ja johdon tukea (esim. Mishna et al., 2005; Swearer, Espelage & Napolitano, 2009; Twemlow & Sacco, 2010). Puuttumiseen vaikuttaa merkittävästi se, missä määrin henkilöstöllä on tietoa ja keinoja tunnistaa kiusaaminen ja puuttua siihen. Lisäksi on tyyppillistä, että fyysiseen väkivaltaan puututaan, mutta epäsuoraan kiusaamiseen tai verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen puututaan harvemmin, koska yhteisiä käytäntöjä näihin ei ole tai ne koetaan tehottomiksi (ks. esim. Mishna et al. 2005).

Tutkimuksissa on todettu, että opettajien toimintaan kiusaamistilanteissa vaikuttaa myös erilaiset lapsiin ja nuoriin liittyvät yksilölliset tekijät, kuten sukupuoli, nuoren sosiaalinen status ja kehitykseen ja persoonallisuuteen liittyvät tekijät (e.g., Mishna et al., 2005; Nesdale & Pickering, 2006). Samoin opettajien puuttumiseen vaikuttavat heidän uskomuksensa siitä, mitä kiusaaminen on ja mikä sen aiheuttaa (Kochenderfer-Ladd & Pelletier, 2008). Puuttumiskäyttäytymiseen vaikuttaa myös se, kokeeko työntekijä, että koulu- tai päiväkotiyhteisössä osataan kollektiivisesti puuttua kiusaamiseen ja saada se loppumaan. Nämä tulokset korostavat yhteisten käytäntöjen ja johtamisen merkitystä kiusaamiseen puuttumisessa.

Yhteiset käytännöt sisältävät myös keinovalikoiman tilanteen seurauksista. Tutkimuksissa on todettu, että pääosin rangaistuksiin keskittyvä kiusaamistilanteisiin puuttuminen on osoittautunut vaikutuksiltaan tehottomaksi (Repo 2015). Koska kiusaaminen saattaa jatkua ensimmäisen puhuttelun tai muun puuttumisen jälkeen, on tärkeää, että tilanteiden seurantaan on olemassa systemaattiset käytännöt. Kouluterveyskyselyn (2015) mukaan nuorista, jotka kokivat, että kiusaamiseen on puututtu, vain 59 prosenttia koki myös, että kiusaaminen loppui puuttumisen jälkeen.

Kiusaamisen ehkäisemistä ja siihen puuttumista ei voida lasten ja nuorten arjessa irrottaa toisistaan. Kiusaamiseen puuttuminen toimii samalla ennaltaehkäisevästi. Ehkäisevää on myös se, että lapset ja nuoret voivat luottaa siihen, että epäasialliseen kohteluun puututaan. Koetuilla aikuisten asenteilla on myös merkittävästi vaikutusta siihen, kuinka aktiivisesti lapset ja nuoret itse toimivat kiusaamistilanteissa (Saarento et al., 2015). Näistä syistä on tärkeää, että toimintatapoja tuodaan aktiivisesti oppilaitosten ja varhaiskasvatusyhteisöjen tietoon, ja ne antavat oppilaille selkeän viestin siitä, että kiusaamista ei sallita. Toimintatavoista ja tuen muodoista tiedottaminen on tärkeä osa luottamuksen rakentamista ja siihen voi myös osallistaa lapsia ja nuoria (Markkanen & Repo, 2016).

Kiusaamiseen ehkäisy, siihen puuttuminen ja tilanteiden jälkihoito vaativat toimivat rakenteet, joita johdetaan määrätietoisesti ja systemaattisesti. Kouluterveyskyselyn tulosten perusteella lapset ja nuoret kokevat, että koulun aikuiset eivät puutu kiusaamiseen. Toimintarakenteiden lisäksi oppilaitoksissa pitää myös miettiä, mitä rakenteellisia ”aukkopaikkoja” kiusaamiselle on, esimerkiksi välitunnit, tuntien alut ja loput sekä siirtymiset.

Lainsäädännössä on pitkään ollut vaatimus laatia suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Suunnitelma puuttuu edelleen TEA-viisaritiedon 2017 mukaan kahdelta prosentilta kouluja ja oppilaitoksia.

Kouluilla on myös lakisääteinen velvoite tehdä suunnitelmallista tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä.

Useilla kouluilla on käytössään jokin kiusaamisen vastainen suunnitelma tai toimintamalli. Osa näistä keinoista on koulujen arjessa syntyneitä ja vakiintuneita käytäntöjä, osa nimenomaan tähän tarkoitukseen kehitettyjä toimenpideohjelmia. Edellisten ongelma on, että niiden vaikuttavuudesta on yleensä hyvin vähän tai ei lainkaan näyttöä. Tällaisen näytön kerääminen olisi erittäin tärkeää.

Tutkijoiden mukaan tehokkaan kiusaamisohjelman piirteitä ovat intensiivisyys, pitkäkestoisuus, systemaattisuus kiusaamiseen puuttumisessa sekä vanhempiin vaikuttamisen mukanaolo (Ttofi & Farrington, 2011, meta-analyysissä mukana lähes 50 ohjelmaa). Uusimmissa tutkimuksissa ja katsauksissa on todettu, että hyviin tuloksiin johtaa kaikkien oppilaitten vastuuttaminen koko ryhmän hyvinvoinnista sekä rakentavan toimintatavan opettelu kiusaamistilanteisiin. (Kärnä ym. 2011; Menesini ym. 2017; Palladino ym. 2015). Kiusaamiseen puuttumisessa toimii alakoulussa sekä tiukempi, kiusaamisen selvästi tuomitseva menettelytapa että pehmeämpi, empatian herättämiseen perustuva menetelmä. Yläkouluissa tiukempi tapa saa hieman empatian herättämistä todennäköisemmin kiusaamisen loppumaan (Garandeau ym., 2014). Tärkeää on, että jokaisessa tapauksen selvittämisen jälkeen tavataan siihen osalliset oppilaat uudelleen jonkin ajan kuluttua ja varmistetaan siitä, että kiusaaminen on loppunut.

Tutkimukset osoittavat, että kiusaamisen vastaisten toimenpideohjelmien toteuttaminen kannattaa. Ohjelmat vähentävät kiusatuksi joutuvien ja/tai muita kiusaavien oppilaiden osuutta tilastollisesti merkitsevästi verrattuna kontrollikouluihin, joissa jatketaan toimimista tavalliseen tapaan (tavanomaiset, jo käytössä olevat keinot kiusaamisen vähentämiseksi) (Langford ym. 2015; Ttofi & Farrington, 2011). Suomessa kehitetty KiVa-koulu on todettu useissa kansainvälisissä meta-analyyseissa yhdeksi kaikkein vaikuttavimmista kiusaamisen vastaisista ohjelmista (mm. Cantone et al., 2015; Ttofi & Farrington, 2011).

KiVa Koulu -ohjelma on Turun yliopistossa kehitetty ja OKM:n vuosina 2006–2011 rahoittama koko perusopetuksen kattava kiusaamisen vastainen toimenpideohjelma, jonka vaikuttavuudesta on laajasti kansallista ja kansainvälistä tutkimusnäyttöä. Vuosina 2009–2011 peräti 90 prosenttia suomen- ja ruotsinkielisistä kouluista otti käyttöönsä laajan ohjelmakokonaisuuden, joka sisälsi sekä painettua että sähköistä materiaalia. KiVa Koulu -ohjelma sisältää konkreettisia, helposti käyttöön otettavia välineitä, kuten opettajien manuaalit tuntisuunnitelmiseen ja vanhemmille suunnattu opas. Ohjelmaan kuuluvat koko kouluyhteisöä koskevat ennaltaehkäisevät yleiset toimenpiteet sekä kohdennetut toimenpiteet kiusaamistapausten selvittelyyn.

Kiusaamisen ehkäisemisessä ja puuttumisessa suurin haaste on tehokkaiksi osoittautuneiden toimien systemaattinen ja kestävä toteuttaminen. Toimenpiteet nivotaan osaksi koulun tai oppilaitoksen rakenteita ja resursseja, jolloin ne ovat luonteva osa jokaista koulupäivää ja koulun tai oppilaitoksen toimintakulttuuria. Rehtorit ovat tässä avainasemassa.

Kirjallisuudessa suositellaan yleisesti, että kiusaamista pyritään vähentämään toimimalla samanaikaisesti usealla tasolla. Näitä ovat esimerkiksi koko koulu, koululuokka, perhe, yksittäinen oppilas. Toiminnassa tulee huomioida toisaalta ennaltaehkäisevä työ, toisaalta esille tulevaan kiusaamiseen puuttuminen ja kiusaamistapausten jälkihoito. Kouluikäisten parissa tehokas ennaltaehkäisy ei ole pelkästään yleistä vuorovaikutustaitojen opettelamista, vaan kiusaamista ilmiönä on syytä käsitellä oppilaiden kanssa ja pohtia, miten kiusaamiseen tulee suhtautua sitä havaitessaan. On paljon kiusaamista, joka ei tule aikuisten tietoon; siksi jokaisessa koulussa tulisi myös miettiä, miten kiusaamisesta kertominen tehdään helpoksi ja turvalliseksi.

Kiusaamista ehkäistään osaltaan myös yhteisöllistä toimintakulttuuria vahvistavilla ohjelmilla ja konfliktinratkaisutaitojen harjoittelulla.

Päiväkodeissa, kouluissa ja oppilaitoksissa erilaiset toimenpideohjelmat ovat osa toimintakulttuuria. Ne ovat joko olemassa olevien ohjelmien toimeenpanoa, käytännön arjessa kehitettyjä ja sovittuja käytänteitä, tai näiden yhdistelmiä. Usein käytössä olevat ohjelmat myös muuntuvat arjessa tilanteiden, henkilöstön ja olosuhteiden muutosten seurauksena. Kiusaamisen ehkäisemiseen ja työrauhan edistämiseen on jokaisessa koulussa järjestys-

sääntöjä, sopimuksia ja käytänteitä, jotka ohjaavat kouluyhteisön toimintaa. Olennaista on yhteisten sääntöjen sopiminen sekä niihin sitoutuminen. Hyväkään käytänte ei toimi, ellei sitä sovelleta käytännön tilanteissa.

Liite 1. Esimerkkejä kiusaamisen ehkäisyn, sosiaalisten- ja vuorovaikutustaitojen kehittämiseen ja toimintakulttuuriin vaikuttavista menetelmistä lisälinkkeineen

Työryhmän tehtävänä oli koota varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa käytettäviä hyväksi koettuja kiusaamisen vastaisia toimintatapoja. Työryhmässä todettiin, että erilaisista kiusaamisen ehkäisyyn ja toimintakulttuuriin vaikuttavista menetelmistä on tietoa runsaasti kentällä.

Työryhmä päätti koota esimerkinomaisesti luettelon kansallisesti tunnetuista malleista linkkeineen, jotka ohjaavat tarvittaessa lisätietoon.

Työryhmän mielestä on tärkeää tietää, mitkä ovat ne syyt menetelmien käyttämättömyyteen. Toisaalta mitkä seikat vaikuttavat siihen, että ne eivät ole aina johtaneet hyviin tuloksiin. Työryhmä totesi, että pienille lapsille suunnattuja menetelmiä ja keinoja on vähän. Työryhmän näkemyksiä jatkotyöskentelyä varten on koottu osioon pohdintaa.

Osaan menetelmiä liittyy tunne-, vuorovaikutus- ja sosiaalisten taitojen kehittämiseen. Ne eivät kohdistu suoraan kiusaamiseen.

Varhaiskasvatus

PIKI -toimintamalli Pienten lasten kiusaamisen ehkäisyhanke (PIKI) on toimintamalli, jolla tunnustetaan ja ehkäistään kiusaamista varhaiskasvatusryhmissä. Tavoitteena on vahvistaa erityisesti lasten vuorovaikutus- ja tunnetaitoja. PIKI-materiaali koostuu Piki kuvakirjasta ja siihen tarkoitettusta **Mun ja sun juttu! Lasten sosiaalisten taitojen vahvistaminen kiusaamisen ehkäisyssä** –oppaasta. Opas on suunnattu ammattilaisille sekä vanhemmille. Lisäksi materiaaliin kuuluu verkkomateriaali ja pöytäteatterinuket. Kustantaja Lasten Keskus. <http://www.pikitoimintamalli.fi/category/toimintamalli/>

KAVERITAITOJA– Tietoa ja harjoituksia turvallisen ryhmän rakentamiseksi varhaiskasvatukseen. Tutkimusperusteinen harjoituskirja kiusaamisen ehkäisemiseksi ja turvallisen ryhmän rakentamiseksi. Julkaistaan 15.3.2017 [RL19] sekä suomen- että ruotsinkielellä, julkaisijana Folkhälsan.

KOMPISVÄSKAN. Käytännön materiaalipaketti kiusaamisen vastaiseen työhön varhaiskasvatuksessa. Materiaaliin liittyy koulutus. Saatavilla vain ruotsinkielellä. Julkaisija Folkhälsan. Lisätietoa: <http://www.folkhalsan.fi/kompisvaskan>

Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelmat. Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelma on lakisääteinen työkalu esiopetuksessa, mutta ei varhaiskasvatuksessa. Kuitenkin hyvin monet kunnat ovat liittäneet sen osaksi paikallista varhaiskasvatussuunnitelmaansa, joten suunnitelma löytyy monista päiväkodeista. Suunnitelman laatimista ohjeistetaan MLL vuonna 2010 julkaisemassa kirjassa Kiusaamisen ehkäiseminen varhaiskasvatuksessa – Kiusaamisen ehkäisemisen ja puuttumisen suunnitelman laatiminen. www.mll.fi/kasvattajille/kiusaamisen-ehkaisuaineistot

Mielenlukutaitoa! Opas turvallisen päiväkotiryhmän rakentamiseen. Varhaiskasvattajille tarkoitettu opas mentalisaatioon perustuvasta työtavasta. Varhaiskasvatuksessa mentalisaatio, jota oppaassa kutsutaan myös mielenlukutaidoksi, tarkoittaa kasvattajan kykyä havaita ja pohtia lapsen mielen tiloja erilaisissa leikki- tai vuorovaikutustilanteissa toisten lasten tai ryhmän aikuisten kanssa. Oppaassa työtapaa sovelletaan turvallisen lapsiryhmän rakentamisessa sekä kiusaamisen ehkäisemisessä. Opas sisältää tietoa ja työvälineitä ryhmän myönteisen ilmapiirin edistämiseen sekä omien toimintatapojen kehittämiseen. Julkaisijana Mannerheimin Lastensuojeluliitto, saatavilla 15.3.2017. www.mll.fi.

Päiväkotirauha, lapsia ja vanhempia osallistava toimintatapa päiväkodin kiusaamisen vastaiseen työhön. Päiväkotirauhan tavoitteena on vahvistaa lasten, vanhempien ja kasvattajien yhteistyötä ja osallisuutta hyvän kasvuympäristön luomisessa. Tarkoitus on, että toimintaa suunnitellaan, toteutetaan ja arvioidaan yhdessä lasten ja vanhempien kanssa. MLL:n päiväkotirauha-aineistot kuten suunnittelulomakkeet, Päiväkotirauhapeli lapsille sekä vanhempainiltamalli auttavat suunnittelemaan ja toteuttamaan päiväkodin kiusaamisen vastaista työtä yhdessä. Päiväkotirauha pohjautuu valtakunnalliseen Koulu- rauha-ohjelmaan. Saatavilla 15.3.2017. www.mll.fi/paivakotirauha

Askeleittain –ohjelma. Askeleittain -ohjelmaa käytetään 4–8-vuotiaiden lasten empatia- ja ongelmanratkaisutaitojen harjoitteluksi sekä tunteiden säätelyn oppimiseksi. Ohjelmasta on tehty myös alle nelivuotiaalle tarkoitettu ohjelma **Pienin askelin**. Pienin Askelin -opetusohjelman jaksot ovat: oppimistaidot, empatia, tunteiden säätely ja kaveritaidot, ongelmanratkaisu ja esiopetukseen siirtyminen. <http://www.hogrefe.fi/testit/askeleittain/>

Friends –ohjelma. Friends on lasten ja nuorten mielen hyvinvointia edistävä ja masennusta ennaltaehkäisevä ohjelma. Se opettaa lapsia ja nuoria tunnistamaan ja käsittelemään tunteita, kannustaa myönteisiin ajattelumalleihin, vahvistaa itsetuntoa ja tarjoaa selviytymiskeinoja vastoinkäymisten kohtaamiseen. Friends-ohjelma vahvistaa lasten ja nuorten minäkuvaa ja itsetuntoa sekä lisää uskoa omaan pärjäävyyteen. Ohjelma on suunniteltu käytettäväksi erilaisissa ryhmissä mutta soveltuu myös yksilötyöhön. Friends ohjelmasta on kolme eri ikähaarukkaan suunnattua versiota: Fun Friends 4–8-vuotiaat, Friends 9–12-vuotiaat ja Nuorten Friends 13–16-vuotiaat. Suomessa ohjelmaa kouluttaa Aseman Lapset ry. www.asemanlapset.fi/sv/organisation/friends

Lions Quest-ohjelma. Lions Quest Elämisentaitoja on toiminnallinen ohjelma, jonka tavoitteena on luoda hyvää luokkahenkeä ja tukea itseluottamuksen kehittymistä sekä väkivalloisesti vähentää kiusaamista. LQ-elämisentaitoja -ohjelma antaa kouluille ja kasvattajille käytännön työkaluja oppilasryhmien ryhmäyttämiseen ja elämäntaitojen harjoitteluun. Vahvistetaan lasten ja nuorten itseluottamusta, tunne-, vuorovaikutus- ja päätöksentekotaitoja, hyvinvointiosaamista ja samalla edistetään oppimista.

www.lions.fi/toiminta/lions_quest_-_elamisentaitoja/

Papilio-ohjelman tavoitteena on vahvistaa lapsen tunnetaitoja ja tukea sosiaalisesti vastuullisen käyttäytymisen oppimista. Tutkimusperustainen ohjelma, jota tutkitaan parhailaan Jyväskylän yliopistossa. http://www.papilio.de/fn_suomen.php

MiniVerso on yksinkertainen, sovittelun pelisääntöihin pohjautuva arjen työkalu varhaiskasvatuksen maailmaan. Se on selkeä toimintamalli, jonka avulla sovittelukoulutuksen saanut henkilökunta auttaa lapsia harjoittelemaan sovittelua ja itse löytämään ratkaisuja ristiriita- ja kiusaamistilanteisiin. MiniVerson tavoite on luoda edellytykset lasta osallistavalle, kunnioittavalle, kuuntelevalle ja koko yhteisön hyvinvointia tukevalle toiminnalle. MiniVerso on osa Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskuksen (STEA) varoin tukemaa VERSO-ohjelmaa. www.sovittelu.com/vertaissovittelu/index.php?id=MINIVERSO

Hyveet elämässä on Suomessa kehitetty työkalu päiväkotien ja koulujen hyvekasvatukseen. Sen avulla vahvistetaan lasten hyvinvointia, ehkäistään sosiaalisia ongelmia ja rakennetaan lasten tulevaisuutta yhteiskunnassa ja maailmassa. Vanhemmille ja ammattikasvatustajille se antaa toimivan työkalun kasvatustyöhön ja välineen kodin ja päiväkodin/koulun yhteistyön syventämiseen. *Hyveet elämässä* -konseptin käyttö on vapaata ja ilmaista. www.hyveetelamassa.fi

Lasten sosioemotionaalisten taitojen ja kehityksen tukeminen varhaiskasvatuksessa –tilannekartoitus, Opetushallitus kartoittaa niitä keväällä 2017. Tilannekartoituksen kautta pyritään saamaan selville millaisia tutkimuksellisia, koulutuksellisia tai menetelmällisiä painotuksia nykyisin on olemassa ja toisaalta millaisia aihealueita on jäänyt katveeseen tai millä niistä on vielä erilaisia kehittämistarpeita ja voimavarojen keskittämisen tarpeita.

Perusopetus

KiVa Koulu –ohjelma on näyttöön perustuva, koko perusopetuksen kattava, joka käsittelee sekä kiusaamisen ennaltaehkäisyä että siihen puuttumista <http://www.kivakoulu.fi/>

Koulurauha –ohjelma. Koulurauha on Mannerheimin Lastensuojeluliiton, Poliisihallituksen, Opetushallituksen, Folkhälsanin ja Suomen Vanhempainliiton yhteisohjelma, jonka tavoitteena on kouluuyhteisön osallisuuden, hyvinvoinnin ja turvallisuuden edistäminen.

Keskeistä on oppilaiden osallisuus koulurauhan rakentamiseen sekä moniammatillinen yhteistyö. Koulurauhan valtakunnallinen julistustapahtuma kulkee viestikapulan lailla paikkakunnalta toiselle. www.koulurauha.fi

Kummioppilastoiminta Kummioppilastoiminta tukee alakoulun oppilaiden osallisuutta ja kouluviihtyvyyttä. Kummioppilaat ovat yleensä 5.–6. luokkalaisia, jotka auttavat ensimmäisen luokan oppilaita tutustumaan koulun ja luokkatovereihin. Tavoitteena on yhteisöllisyyden luominen ja koulun aloitusvaiheen turvaaminen. Mannerheimin lastensuojeluliitto (MLL) toimii kummioppilastoiminnan koordinoijana, kehittäjänä ja kouluttajana. www.mll.fi/kummioppilastoiminta/

Tukioppilastoiminta Tukioppilastoiminnassa vahvistetaan koulun yhteisöllistä toimintakulttuuria. Tukioppilaat ovat koulutuksen saaneita vertaistukijoita, useimmiten 8.–9. luokkalaisia oppilaita. Toiminta perustuu oppilaiden osallisuuteen ja nuoret itse suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat toimintaansa. Tukioppilastoimintaa on lähes kaikissa yläkouluissa ja yhtenäiskouluissa. Mannerheimin lastensuojeluliitto (MLL) toimii tukioppilastoiminnan koordinoijana, kehittäjänä ja kouluttajana. www.mll.fi/tukioppilastoiminta

VERSO-ohjelma tuo kasvatuskentälle restoratiivisia kohtaamisen menetelmiä arjen toimintaan. Restoratiivinen sovittelu tarjoaa vaihtoehdoisen tavan ratkaista oppilaiden keskinäisiä sekä opettajien tai muun henkilökunnan ja oppilaiden välisiä ristiriitoja koulun arkipäivässä. Sovittelu on selkeä toimintamalli, jonka avulla sovittelijoiksi koulutetut koulun henkilökunnan jäsenet ja/tai oppilaat auttavat osapuolia itse löytämään ratkaisun ristiriitaja kiusaamistilanteisiin. Koulujen oma sovittelutoiminta tuottaa tietotaitoa, joka tarvittaessa ohjaa hyödyntämään valtion tukemaa alueellista rikos- ja riita-asioiden sovittelupalvelua. <http://www.sovittelu.com/vertaissovittelu>

Rikos- ja riita-asioiden sovittelu on puolueeton, vapaaehtoinen ja maksuton palvelu. Siinä rikoksen tai riidan osapuolet voivat käsitellä uhrille aiheutuneita henkisiä ja aineellisia haittoja sekä sopia niiden hyvittämisestä puolueettoman sovittelijan välityksellä. Lakisääteistä sovittelupalvelua johtaa, ohjaa ja valvoo valtakunnallisesti sosiaali- ja terveysministeriö ja toimintaa koordinoi ja kehittää THL. Alueelliset sovittelutoimistot auttavat selvittämään myös koulujen kiusaamis- ja väkivaltatilanteita. www.thl.fi/fi/palvelut-ja-asiointi/valuation-sosiaali- ja-terveydenhuollon-erityispalvelut/rikos-ja-riita-asioiden-sovittelu

Yhteispeli. Opetus- ja kulttuuriministeriön, Ylöjärven kaupungin ja THL:n Yhteispeli on esi- ja alakoulujen käyttöön suunnattu työmenetelmä, jonka tavoitteena on vahvistaa lasten sosioemotionaalista kehitystä. <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/yhteispeli>

Vastuunportaat, Vastuuntunnon kehittämistä edistävä tapa puuttua lasten ja nuorten tekemiin vääryyksiin. <http://www.kidsskills.org/fin/vastuunportaat/>

Toinen aste

Opintokamu (Kaikki Mukaan). Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama ja Turun yliopiston kehittämä toimenpideohjelma on suunnattu toiselle asteelle psykososiaalisen hyvinvoinnin ja elämönhallintataitojen edistämiseksi ja kiusaamisen vähentämiseksi. Ohjelma kehitetään vuosina 2013–2018. <https://opintokamu.fi/fi/>

Tutortoiminta. Tutortoiminta on vertaistukea, jolla edistetään toisen asteen opiskelijoiden yhteishenkeä ja hyvinvointia. Tutorit opastavat ja auttavat uusia opiskelijoita tutustumaan toisiinsa sekä oppilaitoksen toimintaan sekä tuovat opiskelija-näkökulmaa koulun sisäisiin ja ulkoisiin verkostoihin. Toisen asteen oppilaitosten tutortoimintaa kehittävät MLL, SAKKI ry, SAKU ry ja Suomen Lukiolaisten Liitto. www.mll.fi/tutortoiminta, sakury.net, sakkinet.fi, lukio.fi

Tutortoiminta on vertaistukea, jolla edistetään toisen asteen opiskelijoiden yhteishenkeä ja hyvinvointia. Tutorit opastavat ja auttavat uusia opiskelijoita tutustumaan toisiinsa sekä oppilaitoksen toimintaan sekä tuovat opiskelija-näkökulmaa koulun sisäisiin ja ulkoisiin verkostoihin. Toisen asteen oppilaitosten tutortoimintaa kehittävät MLL, SAKKI ry ja SAKU ry. www.mll.fi/kasvattajille/tutortoiminta

Kutsumua-kampanja. Suomen Lukiolaisten Liitto ideoi ja lanseerasi someajan kampanjan syyskuun lopussa parissa päivässä. Lukiolaiset haastoivat luomaan sellaista ilmapiiriä, jossa kukin tulee nähdäksi omana itsenään.

Nuorten oman toiminnan palvelumalli NOT. NOTin eli Nuorten oman toiminnan palvelumallin lähtökohtana ovat opiskelijoiden tarpeet: millaista tukea ja apua he tarvitsevat, jotta he voisivat käynnistää ja pitää yllä omaehtoista toimintaa amiksissa. Malli on kehitetty ESR-hankerahoituksella yhteistyökumppaneiden kanssa Nuorten akatemian johdolla. <http://mahis.info/fi/paattyneet-hankkeet/nuorten-oman-toiminnan-palvelumalli>

Ryhmäilmiö. EHYT ry:n ryhmäilmiö-toimintamalli on tuotettu AMIS – Arjen Ammattilaiset (2011–2015) -hankkeessa ryhmänohjaajien käyttöön. Ryhmäilmiössä on tavoitteena perehdyttää oppilaitoksen ryhmänohjaajia ja muuta henkilöstöä keinoihin luoda toimivia nuorten ryhmiä www.ehyt.fi/sites/default/files/Ryhmailmio_verkko.pdf

#Kutsumua –kampanja. Suomen lukiolaisten liitto aloitti vuonna 2014 #Kutsumua –kampanjan, jossa kiusatut pystyvät sosiaalisen median kautta ilmaisemaan tunteensa ja kehottamaan nuoria kiusaamisen vastaiseen työhön.

VERSO-ohjelma on käytössä myös useissa toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa. Kts. lisätiedot kohdasta Perusopetus.

Rikos- ja riita-asioiden sovittelu on puolueeton, vapaaehtoinen ja maksuton palvelu. Siinä rikoksen tai riidan osapuolet voivat käsitellä uhrille aiheutuneita henkisiä ja aineellisia haittoja sekä sopia niiden hyvittämisestä puolueettoman sovittelijan välityksellä. <https://www.thl.fi/fi/palvelut-ja-asiointi/valtion-sosiaali-ja-terveydenhuollon-erityispalvelut/rikos-ja-riita-asioiden-sovittelu>

Liite 2. Lainsäädäntökatsaus kiusaamiseen puuttumiseksi

Sisällysluettelo

1. Johdanto
2. Perus- ja ihmisoikeudet toiminnan lähtökohtana
3. Varhaiskasvatus
  - 3.1 Lapsikohtainen varhaiskasvatussuunnitelma
  - 3.2 Monialainen yhteistyö varhaiskasvatuksessa
4. Esi- ja perusopetus
  - 4.1 Esi- ja perusopetusta koskeva opiskeluhoolto
  - 4.2 Ennaltaehkäisevät suunnitelmat
  - 4.3 Opetuksen järjestäjän toimivalta puuttua
  - 4.4 Kurinpidolliset ja kasvatukselliset keinot
  - 4.5 Turvaamistoimet
  - 4.6 Opetuksen järjestäjän riittävä puuttuminen
5. Lukiokoulutus ja ammatillinen koulutus
6. Tietojen julkisuus ja ilmoitusvelvollisuudet
  - 6.1 Tietojen julkisuus ja säilyttäminen
  - 6.2 Ilmoitusvelvollisuudet toisille viranomaisille
7. Kiusaajan rikosoikeudellinen vastuu ja vahingonkorvausvastuu
  - 7.1 Kiusaajan rikosoikeudellinen vastuu
  - 7.2 Mobiililaitteilla tapahtuva kiusaaminen
  - 7.3 Kurinpitomenettelyn suhde syytteen vireilläoloon ja tuomioistuimen ratkaisuun
  - 7.4 Kiusaajan vahingonkorvausvastuu

1. Johdanto

Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmä tuotti työskentelynsä tueksi lainsäädäntökatsauksen varhaiskasvatuksen, perusopetuksessa ja toisen asteen koulutuksessa esiintyvän kiusaamiseen puuttumiseksi. Tässä lainsäädäntökatsauksessa pyritään tarkastelemaan ilmiötä voimassa olevan lainsäädännön, oikeuskäytännön ja viranomaisohjeiden näkökulmasta. Keväällä 2018 työryhmän työskentelyn ollessa käynnissä annettiin lausunnoille useita asiaan liittyviä hallituksen esityksiä, jotka on pyritty huomioimaan alaviitein tässä lainsäädäntökatsauksessa. Tarkastelu on kuitenkin ulotettu koskemaan vain voimassa olevan lainsäädäntöä.

Käsillä oleva lainsäädäntökatsaus on tarkoitettu yleiskuvaukseksi ilmiötä ohjaavista oikeudellisista normeista. Kiusaamiseen, häirintään ja työrauhaan liittyvät tapaukset ovat kouluissa ja oppilaitoksissa ovat aina tapauskohtaisia, eikä työryhmän lainsäädäntökatsausta ole tarkoitettu kattamaan kaikkia opetuksen tai koulutuksen järjestäjän toimintaan liittyviä tapauksia.

Varhaiskasvatuksen, opetuksen ja koulutuksen järjestäjä on viime kädessä vastuussa siitä, että toiminnassa noudatetaan voimassa olevia säännöksiä.

2. Perus- ja ihmisoikeudet toiminnan lähtökohtana

Kiusaamisessa on aina kysymys perus- ja ihmisoikeuksien loukkaamisesta.

Suomen perustuslain (731/1999) 22 § asettaa julkiselle vallalle velvollisuuden perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumisen turvaamiseen. Perustuslain 7 §:ssä säädetään jokaisen oikeudesta elämään, turvallisuuteen, vapauteen ja koskemattomuuteen. Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, joten turvallisuuteen liittyvät perusoikeudet koskevat yhtäläisesti myös lapsia. Lapsella on oikeus yksityiselämän (PL 10 §) ja omaisuuden suojaan (POL 15 §). Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Perusoikeusudistuksen mukaisesti alaikäisten sulkeminen kokonaan perusoikeussäännöksen soveltamisalan ulkopuolelle ei ole sallittua ja perusoikeudet kuuluvat lähtökohtaisesti myös lapsille (HE 309/1993 vp, s. 23-24, 44).

Yhdenvertaisuuslain (21/2004) 8 §:n mukaan ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansallisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Lain 6 §:n mukaan koulutuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän oppilaitoksen on arvioitava yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Edistämistoimenpiteiden on oltava oppilaitoksen toimintaympäris-

tö, voimavarat ja muut olosuhteet huomioon ottaen tehokkaita, tarkoituksenmukaisia ja oikeasuhtaisia.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986) 6 c §:n mukaan koulutuksen järjestäjien ja muiden koulutusta tai opetusta järjestävien yhteisöjen tulee ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Tasa-arvolain ja yhdenvertaisuuslaki velvoittavat opetuksen ja koulutuksen järjestäjiä laatimaan suunnitelmat yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa (ks. kohta Muut suunnitelmat).

Suomi on sitoutunut kansainvälisten sopimusten perusteella kehittämään suomalaista koulujärjestelmää ja opetusta. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18-19/1990) 3 artikla kieltää halventavan ja epäinhimillisen kohtelun. Myös 8 artiklan yksityiselämän suoja voi tulla tarkasteluun koulujen ja oppilaitosten kiusaamistilanteissa.

Yhdistyneiden kansakuntien Lapsen oikeuksien sopimuksen (Sops 59-60/1991) 3 (2) artiklan mukaan lapsella on oikeus hänen hyvinvoinnilleen välttämättömään suojeluun ja huolenpitoon. Päävastuu huolenpidosta on vanhemmilla, mutta sopimusvaltioiden on varmistettava tavoitteen toteutuminen lainsäädännössä ja hallinnossa. Suojelulla tarkoitetaan lapsen suojaamista kaikenlaiselta häntä vahingoittavalta toiminnalta. Fyysisen turvallisuuden lisäksi lapsen ja nuoren psyykkisestä ja sosiaalisesta turvallisuudesta huolehtiminen on varhaiskasvatus- ja koulu yhteisössä tärkeää. Lapsen oikeuksien sopimuksen 28 artiklassa sopimusvaltiot veloitetaan takaamaan, että kurinpito kouluissa ja varhaiskasvatuksessa tapahtuu lapsen ihmisarvon mukaisesti ja on sopusoinnussa lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa. Sopimuksen 37 artiklan a kohdassa kielletään lasten julma, epäinhimillinen ja halventava kohtelu. Sopimusvaltion on aktiivisin toimin varmistuttava siitä, ettei lapsi joudu kokemaan sopimuksen vastaista menettelyä henkilökunnan tai toisen lapsen taholta. Sopimuksen 19 artikla suojaa lasta väkivallalta, vahingoittamiselta, pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä, välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Artiklan perusteella mm. kiusaaminen on kiellettyä ja siihen on velvollisuus aktiivisesti ja tehokkaasti puuttua.

Sopimuksen 3 (2) artiklan mukainen oikeus suojeluun ja huolenpitoon korostaa opetustoimen veloituksia. Koulutyön eräänä lähtökohtana on oltava lasten asema erityistä suojelua ja huolenpitoa vaativana ryhmänä. Oikeus suojeluun velvoittaa koulun huolehtimaan oppilaiden turvallisuudesta.

Sopimuksen 19 artikla kieltää kaikenlaisen huonon kohtelun, kuten halventamisen, nolauksen, mitätöinnin myös koulussa ja on alaltaan huomattavasti laajempi kuin monet muut väkivallan kieltävät säännökset, mikä on otettava huomioon, kun määritellään kiellettyä toimintaa. Kaikenlainen kiusaaminen ja oppilaan muu huono kohtelu niin opetustoimen

henkilökunnan kuin muiden oppilaidenkin taholta on artiklan perusteella kiellettyä ja siihen on puututtava vakavasti ja välittömästi. Julma ja halventava kohtelu koulussa on usein psyykkistä ja sosiaalista kaltoinkohtelua, jonka olemassaolon tunnustaminen ja tunnistaminen voi olla koulumaailman vakiintuneessa toimintaympäristössä haasteellista.

Oppilaan edun näkökulmasta koulun toiminnalle voidaan asettaa varsin korkeat huolellisuuskriteerit, sillä kysymys on lasten turvallisuuden suojaamisesta. Oppilas on riippuvainen opetustoimen henkilökunnan asianmukaisesta toiminnasta oppivelvollisuutta suorittaessaan. Tällaisen pakottavan elementin sisältävässä oikeussuhteessa oppilaalla on erityisen perusteltu syy odottaa toiminnalta asianmukaisuutta, jotta hänen ihmisoikeutensa opetukseen toteutuu.

Kiusaamista ei sen vaihtelevan muodon ja määritelmällisyyden vaikeuden takia kuitenkaan ole määritelty säädöstekstissä. Opetustoimen eri normilähteessä kuitenkin taataan lapselle turvallinen fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen kasvatus- ja oppimisympäristö sekä kasvatus- ja opetushenkilökunnalle toimivaltuuksia edellä mainitun ympäristön turvaamiseksi. Seuraavaksi näitä normilähteitä esitellään.

3. Varhaiskasvatus

Kiusaamiseen puuttumisen velvoittavuus varhaiskasvatuksessa juontuu, vastaavalla tavalla kuin esi- ja perusopetuksessa, oikeudesta turvalliseen varhaiskasvatusympäristöön. Varhaiskasvatuslain¹ (36/1973) 6 §:n (muutettu lailla 580/2015) mukaan varhaiskasvatusympäristön on oltava kehittävä, oppimista edistävä sekä terveellinen ja turvallinen lapsen ikä ja kehitys huomioon ottaen. Lain perusteluiden (HE 341/2014 vp, s. 17) mukaan varhaiskasvatusympäristö kattaa fyysisen toimintaympäristön lisäksi myös psyykkisen ja sosiaalisen ympäristön, jolloin kiusaamisen ehkäiseminen ja siihen puuttuminen kuuluvat kehittävästä, oppimista edistävästä sekä terveellisestä ja turvallisesta toimintaympäristöstä huolehtimiseen.

Varhaiskasvatuksen tavoitteena (varhaiskasvatuslaki 2 a §) on mm. edistää jokaisen lapsen iän ja kehityksen mukaista kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia. Tavoitteena on myös tukea lapsen oppimisen edellytyksiä ja edistää elinikäistä oppimista ja koulutuksellisen tasa-arvon toteuttamista sekä varmistaa kehittävä, oppimista edistävä, terveellinen ja turvallinen varhaiskasvatusympäristö. Varhaiskasvatuksen tavoitteena on myös kehittää lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja, edistää lapsen toimimista vertaisryhmässä sekä ohjata eettisesti vastuulliseen ja kestävään toimintaan, toisten ihmisten kunnioittamiseen ja yhteiskunnan jäsenyyteen. Toimintaa suunniteltaessa ja toteuttaessa on otettava huomioon em. tavoitteiden saavuttaminen sekä lasten iän ja kehityksen asettamat vaatimukset. Kiusaa-

¹ Työryhmän työskentelyn aikana, keväällä 2018 annettiin lausunnoille hallituksen esitys uudeksi varhaiskasvatuslaiksi.

misen ehkäiseminen ja siihen puuttuminen auttavat varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2016) mukaan toteuttamaan lain 2 a §:n mukaisia tavoitteita.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden arvoperustan yleisperiaatteina ovat lapsen edun ensisijaisuus, lapsen oikeus hyvinvointiin, huolenpitoon ja suojeluun, lapsen mielipiteen huomioon ottaminen sekä yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen kohtelun vaatimus ja lapsen syrjäntäkielto YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksen, varhaiskasvatustlain ja YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaisesti. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden mukaan varhaiskasvatuksessa ei sallita kiusaamista, väkivaltaa eikä häirintää. Kiusaaminen tunnistetaan, siihen puututaan ja sitä ehkäistään tietoisesti ja suunnitelmallisesti. Lasten kanssa opetellaan tunnistamaan ja ratkaisemaan ristiriitoja rakentavasti. Häirintä-, kiusaamis- tai väkivaltilanteista keskustellaan lasten huoltajien kanssa ja etsitään yhdessä ratkaisuja. Ennaltaehkäisevällä työllä ja kasvatuksellisilla menetelmillä on varhaiskasvatuksessa suuri merkitys, sillä varhaiskasvatustlaki ei sisällä kurin- pito- tai muita puuttumiskeinoja. On varhaiskasvatuksen henkilöstön vastuulla selvittää kiusaamistilanteet.

3.1 Lapsikohtainen varhaiskasvatussuunnitelma

Lapsikohtainen varhaiskasvatussuunnitelma on keskeinen työkalu kiusaamiseen puuttumisessa. Varhaiskasvatustlain 7 a §:n mukaan päiväkodissa tai perhepäivähoidossa olevalle lapselle on laadittava henkilökohtainen varhaiskasvatussuunnitelma lapsen kasvatuksen, opetuksen ja hoidon toteuttamiseksi. Lapsen varhaiskasvatussuunnitelmaan on kirjattava tavoitteet lapsen varhaiskasvatuksen toteuttamiseksi lapsen kehitystä, oppimista ja hyvinvointia tukevalla tavalla sekä toimenpiteet tavoitteiden toteuttamiseksi. Lisäksi suunnitelmaan kirjataan lapsen tarvitseman tuen tarve, tukitoimenpiteet ja niiden toteuttaminen.

Lapsen varhaiskasvatussuunnitelma laaditaan yhteistyössä henkilöstön ja lapsen vanhempien tai muiden huoltajien kanssa. Päiväkodeissa sen laatimisesta vastaa lastentarhanopettajan kelpoisuuden omaava henkilö. Lapsen mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon varhaiskasvatussuunnitelmaa laadittaessa. Lapsen varhaiskasvatussuunnitelman laatimiseen voivat osallistua lapsen kehitystä ja oppimista tukevat muut viranomaiset, asiantuntijat ja muut tarvittavat tahot. Lapsen varhaiskasvatussuunnitelman toteutumista on arvioitava ja suunnitelma on tarkistettava vähintään kerran vuodessa. Tätä useammin se on tarkistettava, jos lapsen tarpeet sitä edellyttävät.

Lapsen varhaiskasvatussuunnitelmaan kirjataan lapsen vahvuudet, mielenkiinnon kohteet ja tuen ja kehittämisen tarpeet. Jos lapsi on kiusannut, suunnitelmaan kirjataan varhaiskasvatuksen henkilökunnan toimenpiteet ja tukitoimet, jotta kiusaaminen saadaan loppumaan. Lasta tuetaan uudenlaisten käytösmallien omaksumisessa. Jos lapsi on ollut kiusaamisen kohteena, merkitään lapsen varhaiskasvatussuunnitelmaan kiusaamisen käsittele-

miseksi ja esimerkiksi lapsen itsetunnon vahvistamiseksi tarvittavat varhaiskasvatuksen henkilökunnan toteuttamat tukitoimet. Varhaiskasvatuksen henkilökunta tekee kiusaamisen ehkäisyssä ja siihen puuttumisessa yhteistyötä huoltajien ja tarvittaessa monialaisesti muiden viranomaisten kanssa.

3.2 Monialainen yhteistyö varhaiskasvatuksessa

Monialainen yhteistyö on kirjattu varhaiskasvatuslain 11 e §:ään, jonka mukaan kunnan on varhaiskasvatusta järjestäessään toimittava yhteistyössä opetuksesta, liikunnasta ja kulttuurista, sosiaalihuollosta, lastensuojelusta, neuvolatoiminnasta ja muusta terveydenhuollosta vastaavien sekä muiden tarvittavien tahojen kanssa.

Varhaiskasvatuksen yhteistyökumppaneita ovat ennen kaikkea terveyden- ja sosiaalihuollon ammattilaiset, etenkin lastenneuvolan ja lastensuojelun työntekijät. Terveydenhuollon viranomaiset osallistuvat kunnassa ehkäisevän lastensuojelun toteuttamiseen. Yhteistyön merkitys korostuu, kun jollain näistä tahoista herää huoli lapsen kehityksestä tai hyvinvoinnista tai kun lapsen tukea suunnitellaan ja järjestetään.

Neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta annettu valtioneuvoston asetuksen (338/2011, myöhemmin terveydenhuoltoasetus) 13 §:n mukaan lapsen erityisen tuen tarve on selvitettävä, jos alle kouluikäisessä lapsessa, oppilaassa, opiskelijassa, perheessä tai ympäristössä on tekijöitä, jotka voivat vaarantaa tervettä kasvua ja kehitystä. Asetuksen perustelujen (STM 2009:20) mukaan kiusaaminen on esimerkki tilanteesta, jolloin lapsen, nuoren ja perheen tilannetta ja tuen tarvetta on arvioitava tarkemmin. Erityisen tuen tarpeen arvioimiseksi ja tuen järjestämiseksi on asetuksen mukaan tarvittaessa tehtävä yhteistyötä kunnan eri toimijoiden, kuten päivähoiton kanssa. Näin esimerkiksi neuvolapalvelujen henkilökunnan on kiinnitettävä huomiota varhaiskasvatuksessa tapahtuvaan kiusaamiseen. (ks. Lastensuojelulain (417/2007) 25 §:n mukaisesta ilmoitusvelvollisuudesta lisää kohdassa Ilmoitusvelvollisuudet.)

Lastensuojelulain 12 §:n mukaan kunnan tai useamman kunnan yhdessä on laadittava lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseksi ja lastensuojelun järjestämiseksi ja kehittämiseksi kunnan tai kuntien toimintaa koskeva suunnitelma, joka hyväksytään kunkin kunnan kunnanvaltuustossa ja tarkistetaan vähintään kerran neljässä vuodessa. Suunnitelma on otettava huomioon kuntalain (410/2015) 110 §:n mukaista talousarviota ja -suunnitelmaa laadittaessa. Suunnitelman tulee sisältää suunnittelukaudelta tiedot muun muassa yhteistyön järjestämisestä eri viranomaisten sekä lapsille ja nuorille palveluja tuottavien yhteisöjen ja laitosten välillä.

4. Esi- ja perusopetus

Työrauha edistäminen ja kiusaamisen ehkäiseminen on osa esi- ja perusopetuksen perustehtävää. Perustuslain 16 §:n mukaan jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin laissa tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykujensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Jokaisen oikeuden maksuttomaan perusopetukseen voidaan katsoa sisältävän myös oikeuden häiriöttömään opiskeluun, mikä edellyttää puuttumista muiden oppilaiden häiritsevään käyttäytymiseen.

Perusopetuslain (628/1998) 2 §:n mukaan perusopetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Tavoitteita tarkennetaan valtioneuvoston asetuksessa perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (422/2012). Asetuksen 5 §:n mukaan esiopetuksen erityisenä tavoitteena on edistää yhteistyössä kotien ja huoltajien kanssa lapsen kehitys- ja oppimisedellytyksiä sekä vahvistaa lapsen sosiaalisia taitoja ja tervettä itsetuntoa leikin ja myönteisten oppimiskokemusten avulla. Opetuksella ja kasvatuksella edistetään elämän, ihmisarvon loukkaamattomuuden, ihmisoikeuksien, luonnon ja toisten ihmisten kunnioittamista sekä tuetaan oppilaiden kasvua tasapainoisiksi ja terveen itsetunnon omaaviksi ihmisiksi. Tavoitteena on myös oppilaiden terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen sekä kasvu hyviin tapoihin. Opetus ja kasvatustukevat oppilaiden kasvua erilaisuuden kunnioittamiseen sekä vastuullisuuteen, yhteistyöhön ja toimintaan, joka edistää ihmisryhmien, kansojen, aatteiden, uskontojen ja kulttuurien välistä kunnioittamista ja luottamusta.

Perusopetuslain 29 §:n mukaan oppilaalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Hallituksen esityksen (HE 86/1997 vp, s. 64) perustelujen mukaan tämä opetuksen järjestäjiä velvoittava työturvallisuussäännöksiä vastaava säännös tarkoittaa ensinnäkin opetukseen tarkoitettujen tilojen ja välineiden turvallisuutta. Lisäksi säännös velvoittaa opetuksen järjestäjän huolehtimaan siitä, että oppilaat eivät joudu väkivallan tai muun kiusaamisen kohteeksi esiopetuksessa, koulussa tai muussa koulun toiminnassa.

Hallintolain (434/2003) 6 §:n mukaan viranomaisten toimien on suojattava oikeusjärjestyksen perusteella oikeutettuja odotuksia. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on katsonut, että perustuslain 16 §:n toteutuminen edellyttää, että jokaiselle opetukseen osallistuvalla voidaan turvata turvallinen oppimisympäristö (dnro 3131/4/09 ja 4760/4/09). Aluehallintovirasto on päätöksessään (ESAVI/4015/06.06.01/2016) katsonut, että opetuksen järjestäjällä on hallinnollisesti varsin ankarana pidettävä vastuu siitä, että oppilaan oikeus turvalliseen oppimisympäristöön toteutuu perusopetuslain 29 §:n mukaisena. Henkilökohtaisella loukkaamattomuudella on kiinteä yhteys oppilaan perus- ja ihmisoikeuksiin, jotka julkisen vallalla on velvollisuus turvata.

Perusopetuslain 35 §:n mukaan oppilaan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyvä asiallisesti, mikä sisältää muun muassa kiellon kohdistaa häirintää ja muuta epäasiallista kohtelua muihin oppilaisiin tai koulun henkilökuntaan, joka aiheuttaa heidän turvallisuudelleen tai terveydelleen haittaa tai vaaraa. Asiallisen käyttäytymisen vaatimusta voidaan täsmentää koulun järjestyssäännöissä. ja vaatia esimerkiksi kohteliasta käytöstä. Opettajilla ja rehtorilla on kunnallisesta viranhaltijasta annetun lain (304/2003) 17 §:n mukaan vastaavat vaatimukset asianmukaisesta työn hoitamisesta, tasapuolisesta toiminnasta ja asemansa mukaisesta käyttäytymisestä.

Oppilaan oikeutta turvalliseen opiskeluympäristöön voivat uhata turvallisuutta ja hyvinvointia vaarantava kohtelu niin toisten oppilaiden, koulun henkilökunnan kuin koulun ulkopuolisten tekijöiden toimesta. Koulujen velvollisuus on turvata oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Kiusaamistapauksiin on koulussa suhtauduttava asianmukaisesti, selvitettävä ne viipymättä ja ryhdyttävä kulloisenkin tilanteen vaatimiin riittäviin toimenpiteisiin.

Esiopetus

Perusopetuslaki koskee soveltuvin osin esiopetusta. Hallituksen esityksen (HE 86/1997 vp, s. 53) mukaan esiopetukseen sovelletaan lähtökohtaisesti kaikkia perusopetuslain ja sen nojalla annetun asetuksen säännöksiä, jollei säännöksessä erikseen todeta, että sitä sovelletaan vain perusopetukseen. On huomioitava, että kunta tai esiopetuksen järjestämiseen luvan saanut muu opetuksen järjestäjä voi hankkia esiopetuspalvelut julkiselta tai yksityiseltä palveluiden tuottajalta. Opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että sen hankkimat palvelut järjestetään esiopetusta koskevien säädösten, järjestämisluvan sekä esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti. Kiusaamiseen puuttuminen ei saa riippua esiopetuksen järjestämispaikasta.

Varhaiskasvatuksessa järjestettyyn esiopetukseen sovelletaan perusopetuslakia vain esiopetusta järjestäessä. Varhaiskasvatukseen sovelletaan varhaiskasvatustilain.

Aamu- ja iltapäivätoiminta

Aamu- ja iltapäivätoimintaan osallistuvalla lapsella on oikeus turvalliseen toimintaympäristöön. Tämä mahdollistaa aamu- ja iltapäivätoiminnan henkilökunnalle jonkinlaisia puuttumisoikeuksia turvallisen toimintaympäristön turvaamiseksi, mutta varsinaiset perusopetuslain mukaiset kurinpitotoimia ei sovelleta toimintaan. Toiminnassa huolehditaan, etteivät lapset joudu kiusaamisen, häirinnän tai väkivallan kohteiksi (Aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet 2011). Toiminnan tavoitteena on tukea kodin ja koulun kasvatustyötä sekä lapsen tunne-elämän kehitystä ja eettistä kasvua. Lisäksi aamu- ja iltapäivätoiminnan

tulee edistää lasten hyvinvointia ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä ennaltaehkäistä syrjäytymistä ja lisätä osallisuutta.

4.1 Esi- ja perusopetusta koskeva opiskeluhoolto

Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) mukaisella termillä opiskeluhoolto tarkoitetaan lain 3 §:n mukaan opiskelijan hyvän oppimisen, hyvän psyykkisen ja fyysisen terveyden sekä sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä ja ylläpitämistä sekä niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa oppilaitosyhteisössä. Opiskeluhoolto on sekä perusopetuslaissa tarkoitettu oppilashuolto että lukiolaissa (629/1998) ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa (531/2017) tarkoitettu opiskelijahuolto. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa opiskeluhoollosta käytetään termiä esiopetuksen oppilashuolto. Mitä oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa säädetään opiskelijasta, koulutuksen järjestäjästä ja oppilaitoksesta, koskee myös perusopetuslaissa tarkoitettua oppilasta, opetuksen järjestäjää ja koulua. Lakiviittauksen vuoksi myös tässä tekstissä on käytetty termejä vastaavalla tavalla. Oppilas- ja opiskelijahuoltolakia sovelletaan siis esi- ja perusopetuksesta toiselle asteelle. Lakia ei sovelleta varhaiskasvatukseen. Lakia ei sovelleta myöskään perusopetuslaissa tarkoitettuun aamu- ja iltapäivätoimintaan eikä perusopetuslain 46 §:n 2 momentissa tarkoitettuun ns. aineopiskelijaan, jonka tarkoituksena on ainoastaan yhden tai useamman perusopetuksen oppimäärään kuuluvan oppiaineen suorittaminen.

Opiskeluhoollolla on sekä ennaltaehkäisevä että korjaava rooli. Opiskeluhoolto järjestetään monialaisessa yhteistyössä opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa siten, että siitä muodostuu toimiva ja yhtenäinen kokonaisuus. Opiskeluhoolto toteutetaan yhteistyössä opiskelijan ja hänen huoltajansa kanssa ottaen huomioon opiskelijan ikä ja edellytykset. Kiusaamiseen liittyvät toimenpiteet ja tuki kohdistetaan kiusaamistilanteissa sekä kiusaajaan että kiusattuun oppilaaseen tai opiskelijaan.

Opiskeluhoollon valvonta

Koulutuksen järjestäjä vastaa oppilas- ja opiskelijahuoltolain 26 §:n mukaan yhteistyössä oppilaitoksen sijaintikunnan opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa opiskeluhoollon kokonaisuuden omavalvonnan toteutumisesta. Aluehallintovirastolla on oikeus oma-aloitteisesti ottaa tutkittavaksi, onko koulutuksen järjestäjä järjestänyt lain 6 §:ssä säädetyn opetussuunnitelman mukaisen opiskeluhoollon oppilas- ja opiskelijahuoltolain mukaisesti.

Koulu- ja opiskeluterveydenhuollon tehtäviin kuuluu terveydenhuoltolain (1326/2010) 16 §:n ja terveydenhuoltoasetuksen (338/2011) 12 §:n mukaan kouluyhteisön ja opiskeluympäristön terveellisyden ja turvallisuuden sekä yhteisön hyvinvoinnin edistäminen ja tarkastaminen kolmen vuoden välein. THL:n Terveellisyden, turvallisuuden ja hyvinvoin-

nin tarkastus oppilaitoksessa -ohjeen mukaan kaikki koulu- ja opiskeluterveydenhuollon piirissä olevat oppilaitokset on tarkastettava. Myös esiopetusyksiköt on tarkoituksenmukaista tarkastaa monialaisesti. Tarkastukset ovat osa oppilaitoksen yhteisöllistä työtä ja ne toteutetaan laajassa yhteistyössä eri toimijoiden sekä opiskelijoiden ja huoltajien kanssa. Kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ennaltaehkäisyyn liittyvien työtapojen ja ohjelmien selvittäminen kuuluu tarkastuksen sisältöön. Tarkastuksessa selvitetään myös, onko yhteisö laatinut muut vaadittavat suunnitelmat, kuten tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman sekä pelastussuunnitelman. Tarkastusten tueksi on laadittu yhteinen tarkastusmalli (THL Ohjaus 7/2015).

Opiskeluhooltosuunnitelma

Koulutuksen ja opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että opiskeluhoollon toteuttamista, arviointia ja kehittämistä varten valmistellaan oppilas- ja opiskelijahuoltolain 13 §:n mukainen opiskeluhooltosuunnitelma, joka on oppilaitoskohtainen. Suunnitelma laaditaan yhteistyössä henkilöstön, oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa. Suunnitelma voi olla myös kahden tai useamman oppilaitoksen yhteinen.

Opiskeluhooltosuunnitelmaan on kirjattava:

1. arvio opiskeluhoollon kokonaistarpeesta ja käytettävissä olevista opiskeluhooltopalveluista;
2. oppilaitosyhteisön toimenpiteet yhteisöllisen opiskeluhoollon edistämiseksi ja tarvittavien tukitoimien järjestämiseksi;
3. yhteistyön järjestäminen opiskelijoiden ja heidän perheidensä sekä oppilaitoksessa työskentelevien ja muiden opiskelijoiden hyvinvointia tukevien tahojen kanssa;
4. suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä;
5. toimenpiteet opiskeluhooltosuunnitelman toteuttamiseksi ja seuraamiseksi (omavalvonta).

Kiusaamisen ja työrauhan näkökulmasta erityisen tärkeitä ovat suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä ja toiminta äkillisissä kriiseissä ja uhka- ja vaaratilanteissa. (ks. suunnitelman sisällöstä tarkemmin kohdassa Ennaltaehkäisevät suunnitelmat.)

Lain 9 §:n mukaan opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että opetussuunnitelman mukainen opiskeluhooltosuunnitelma toteutuu. Opetuksen järjestäjän on järjestettävä opiskeluhoollto yhteistyössä opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen opiskeluhooltopalveluista vas-

tuussa olevien viranomaisten kanssa siten, että opiskeluhollosta muodostuu toimiva ja yhtenäinen kokonaisuus.

Yhteisöllinen opiskeluhoito

Opiskeluhoitoa toteutetaan lain 3 §:n mukaan ensisijaisesti ennaltaehkäisevänä koko oppilaitosyhteisöä tukevana yhteisöllisenä opiskeluhoitona. Yhteisöllisellä opiskeluhoitolla tarkoitetaan lain 4 §:n mukaan toimintakulttuuria ja toimia, joilla koko oppilaitosyhteisössä edistetään oppilaiden oppimista, hyvinvointia, terveyttä, sosiaalista vastuullisuutta, vuorovaikutusta ja osallisuutta sekä opiskelu ympäristön terveellisyyttä, turvallisuutta ja esteettömyyttä. (Toimintakulttuurista on kerrottu enemmän työryhmän väliraportissa (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:12.).)

Kaikkien oppilaitoksessa ja esiopetuksessa oppilaiden kanssa työskentelevien sekä opiskeluhoitopalveluista vastaavien viranomaisten ja työntekijöiden on lain 4 §:n mukaan tehtävissään edistettävä opiskelijoiden ja oppilaitosyhteisön hyvinvointia sekä kotien ja oppilaitoksen välistä yhteistyötä. Oppilaitoksen henkilökunnalla on ensisijainen vastuu oppilaitosyhteisön hyvinvoinnista.

Yksilökohtainen opiskeluhoito

Oppilaalla on lakisääteinen oikeus psykologi- tai kuraattoripalveluihin määräajassa. Palvelut on järjestettävä oppilas- ja opiskelijahuoltolain 15 §:n mukaan siten, että oppilaalle tarjotaan mahdollisuus henkilökohtaiseen keskusteluun joko psykologin tai kuraattorin kanssa viimeistään seitsemäntenä oppilaitoksen työpäivänä ja asian ollessa kiireellinen, samana tai seuraavana työpäivänä. Asian kiireellisyyden arvioi psykologi tai kuraattori.

Oppilaalla on oikeus myös koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluihin, jotka järjestetään terveydenhuoltolain ja asetuksen mukaisesti. Oppilaalle on lain 17 §:n mukaan järjestettävä mahdollisuus saada arkipäivisin virka-aikana välittömästi yhteys opiskeluterveydenhuoltoon. Kouluterveydenhuollossa oppilaan terveyttä ja hyvinvointia seurataan terveydenhuoltoasetuksen (338/2011) mukaisesti vuosittain ja terveystarkastuksissa kiinnitetään huomiota kiusaamisen ehkäisyyn. Terveystoimen tulee asetuksen 6, 9, 13 §:n nojalla terveystarkastusten yhteydessä kiinnittää huomiota siihen, onko oppilas kokenut tai havainnut väkivaltaa, kiusaamista ja häirintää (STM 2009:20). Esiopetuksen osalta kouluterveydenhuoltoa vastaava toiminta toteutuu neuvolapalveluina.

Terveydenhuoltoasetuksen 7 §:n mukaan huoltajan kirjallisella suostumuksella oppilaan laajaan terveystarkastukseen vuosiluokilla 1, 5 ja 8 sisällytetään opettajan arvio oppilaan selviytymisestä ja hyvinvoinnista koulussa. Arviossa on oltava tiedot, jotka ovat tarpeellisia terveyden- ja sairaanhoidon tai tuen tarpeen arvioimiseksi sekä niiden järjestämiseksi

ja toteuttamiseksi. Oppilaan koulussa selviytymiseen luetaan mukaan kaverisuhteet (STM 2009:20). Asetuksen 15 §:n mukaan oppilaan ja opiskelijan terveysneuvonnan on tuettava ja edistettävä itsenäistymistä, opiskelukykyä, terveellisiä elämäntapoja sekä hyvää fyysistä toimintakykyä ja mielenterveyttä sekä ehkäistävä koulukiusaamista. Kiusaaminen ja opetusryhmän henkinen ilmapiiri arvioidaan aina lasta tai nuorta tavattaessa, mutta erityisesti laaja-alaisten terveystarkastusten ja terveystapaamisten yhteydessä (Kouluterveydenhuollon opas 2002, Stakes oppaita 51).

Oppilaan yksilökohtaisen opiskeluhuollon järjestämiseen ja toteuttamiseen osallistuvilla on oppilas- ja opiskelijahuoltolain 23 §:n mukaan salassapitovelvollisuuden estämättä oikeus saada toisiltaan ja luovuttaa toisilleen sekä opiskeluhuollosta vastaavalle viranomaiselle sellaiset tiedot, jotka ovat välttämättömiä yksilökohtaisen opiskeluhuollon järjestämiseksi ja toteuttamiseksi. Oppilashuoltolain mukaisella henkilöstöllä on velvollisuus ilmoittaa poliisille lapsen kohdistuneen pahoinpitely- tai seksuaalirikoksen epäilystä lastensuojelulain 25 § 3 momentin mukaisesti.

Oppilaat ja huoltajat ovat vahvasti osallisina yksilökohtaisessa opiskeluhuoltotyössä. Yksilökohtainen opiskeluhuolto perustuu aina vapaaehtoisuuteen ja sen toteuttaminen edellyttää oppilaan tai tarvittaessa huoltajan suostumusta. Suostumus tarvitaan myös monialaisen asiantuntijaryhmän kokoamiseen. Oppilaan omat toivomukset ja mielipiteet on otettava huomioon häntä koskevista toimenpiteistä ja ratkaisuisista hänen ikänsä, kehitystasonsa ja muiden henkilökohtaisten edellytystensä mukaisesti. Oppilaalla ei ole velvollisuutta ottaa vastaan opiskeluhuollon palveluita. (ks. kohta Ilmoitusvelvollisuudet.)

4.2 Ennaltaehkäisevät suunnitelmat

Järjestyssäännöt

Perusopetuslain 29 §:ssä säädetään, että opetuksen järjestäjän tulee hyväksyä järjestyssäännöt tai antaa muut koulussa tai muussa opetuksen järjestämispaikassa sovellettavat järjestysmääräykset, joilla edistetään koulun sisäistä järjestystä, opiskelun esteetöntä sujumista sekä koulu yhteisön turvallisuutta ja viihtyisyyttä. Järjestyssäännöillä ei voida poiketa perusoikeuksista tai muusta voimassa olevasta lainsäädännöstä. Oppilaille tulee järjestää mahdollisuus osallistua opetussuunnitelman ja siihen liittyvien suunnitelmien sekä koulun järjestyssäännön valmisteluun. Opetushallitus on laatinut ohjeen (Määräykset ja ohjeet 2016:2) tukemaan koulujen järjestyssääntöjen laatimista. Järjestyssäännöissä voidaan ennakoida ja ennaltaehkäistä erilaisia kiusaamiseen liittyviä tilanteita. Esimerkiksi valokuvaaminen liittyy turvalliseen opiskelu ympäristöön. Järjestyssäännöissä voidaan esimerkiksi todeta, ettei toisesta henkilöstä otettua valokuvaa tai videota saa julkaista ilman tämän lupaa internetissä, sosiaalisessa mediassa tai muussa julkisessa paikassa. (ks. lisää kuvaamiseen liittyvistä oikeuskysymyksistä kohdassa Rikosoikeudellinen vastuu.)

Suunnitelma kurinpitokeinojen ja kasvatustieteiden käytäntöjen käyttämisestä ja niihin liittyvistä menettelytavoista

Edelleen perusopetuslain 29 §:ssä säädetään opetuksen järjestäjän velvollisuudesta laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma kurinpitokeinojen ja kasvatustieteiden käytäntöjen käyttämisestä ja niihin liittyvistä menettelytavoista. Opetushallituksen tulee opetussuunnitelman perusteissa antaa määräykset suunnitelman laatimisesta. Suunnitelma on tullut ottaa käyttöön 1. päivänä elokuuta 2016. Opetuksen järjestäjä huolehtii siitä, että jokaisella sen alaisella koululla ja esiopetuksen järjestäjällä on käytössään kasvatustieteiden ja kurinpitomenettelyjen toteuttamista koskeva suunnitelma.

Kouluissa tulee pyrkiä varmistamaan, että käytetyt menetelmät ja seuraamukset ovat lainmukaisia, oikeassa suhteessa tekoon tai laiminlyöntiin ja tarkoitussidonnaisia ja niiden käyttöä seurataan myös yhdenvertaisuuden toteuttamiseksi. Suunnitelma voidaan laatia osana opetussuunnitelmaa tai erillisenä. Suunnittelun tarkoituksena on varmistaa toimintatapojen laillisuus ja yhdenmukaisuus sekä oppilaiden yhdenvertainen kohtelu. Suunnittelu tukee myös koulun järjestyssääntöjen toteutumista. Opetuksen järjestäjä huolehtii siitä, että jokaisella sen alaisella koululla on käytössään kasvatustieteiden ja kurinpitomenettelyjen toteuttamista koskeva suunnitelma. Suunnitelma voidaan laatia osana opetussuunnitelmaa tai erillisenä. Se voidaan laatia kokonaisuudessaan koulujen yhteisenä tai siten, että suunnitelman rakenne ja keskeiset toimintatapalinjaukset ovat yhteisiä ja suunnitelma täsmennetään koulukohtaisesti. (ks. Kurinpitokeinoista jäljempänä.)

Suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä

Oppilas- ja opiskelijahuoltolain 13 §:n mukaan opiskeluhuoltosuunnitelmaan on kirjattava suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Opetushallitus antaa opetussuunnitelman perusteissa tai muussa määräyksessä määräykset opiskeluhuoltosuunnitelman laatimisesta. Siinä otetaan huomioon sekä oppilaiden keskinäiset että oppilaiden ja aikuisten väliset vuorovaikutussuhteet koulussa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) mukaan suunnitelmassa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä kuvataan:

- kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen
- edellä mainittujen asioiden käsittely yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla
- yksilöllinen tuki, tarvittava hoito, muut toimenpiteet ja jälkiseuranta sekä teon tekijän että sen kohteena olevan osalta
- yhteistyö huoltajien kanssa
- yhteistyö tarvittavien viranomaisten kanssa
- suunnitelmaan perehdyttäminen ja siitä tiedottaminen henkilöstölle, oppilaille, huoltajille ja yhteistyötahoille
- suunnitelman päivittäminen, seuranta ja arviointi.

Opetuksen järjestäjän tulee suunnitelman laatimisen lisäksi toimeenpanna suunnitelma ja valvoa sen noudattamista ja toteutumista. Suunnitelmasta ilmenevien viranhaltijan toimintavelvoitteiden on oltava aluehallintoviraston ratkaisukäytännön (ESA-VI/4015/06.06.01/2016) mukaan selvästi ja yksiselitteisesti ilmaistu, jottei oppilasturvallisuuden toteutuminen vaarannu. Huoltajalla on oikeus saada suunnitelma sekä tieto siitä, kuinka se on toimeenpantu. Suunnitelman laadinnassa on kuultava oppilaskuntaa ja oppilaille on muutenkin annettava mahdollisuus osallistua kyseisen suunnitelman valmisteluun. On tärkeää, että myös huoltajat voivat osallistua esiopetusyksikön ja koulun toiminnan suunnitteluun myös kyseisen suunnitelman osalta.

Muut suunnitelmat

Yhdenvertaisuuslain 6 §:n mukaan koulutuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että oppilaitoksella on suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Koulutuksen järjestäjällä tarkoitetaan myös perusopetuslaissa tarkoitettua opetuksen järjestäjää. Yhdenvertaisuussuunnitelma voidaan tehdä erillisenä tai osana jotain muuta suunnitelmaa, kuten tasa-arvo tai opetussuunnitelmaa. Hallituksen esityksessä on kannatettu (HE 19/2014 vp, s. 63), että suunnitelman tulisi olla oppilaitoskohtainen, jotta oppilaitosten yksilölliset tarpeet ja olosuhteet pystytään ottamaan huomioon. Viimekätinen vastuu suunnitelman laatimisesta olisi kuitenkin koulutuksen järjestäjällä. Yhdenvertaisuuden toteutumista voidaan arvioida muun muassa perusopetuslaissa ja lukiolaissa säädetyn koulutuksen arvioinnin yhteydessä tai erillisessä menettelyssä.

Tasa-arvolain 5 a §:n mukaan koulutuksen järjestäjä vastaa siitä, että vuosittain laaditaan oppilaitoskohtaisesti tasa-arvosuunnitelma yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden tai opiskelijoiden kanssa. Viranomaisilla ja koulutuksen järjestäjällä sekä muiden koulutusta tai opetusta järjestäville yhteisöillä on velvoite huolehtia, että tytöillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen sekä että opetus, tutkimus ja oppiaineisto tukevat tämän lain tarkoituksen toteutumista. Suunnitelma voidaan sisällyttää osaksi opetussuunnitelmaa tai muuta oppilaitoksen suunnitelmaa. Erityistä huomiota tulee kiinnittää opetuksen järjestämiseen sekä seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. Vuosittaisen tarkastelun sijasta suunnitelma voidaan laatia enintään kolmeksi vuodeksi kerralla.

Esi- ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) mukaisessa oppilashuoltosuunnitelmassa määritellään toiminta äkillisissä kriiseissä, uhka- ja vaaratilanteissa. Tämä nk. kriisisuunnitelma valmistellaan yhteistyössä tarvittavien viranomaisten kanssa ottaen huomioon muut uhka-, vaara ja kriisitilanteita koskevat ohjeistukset kuten pelastussuunnitelma.

Lisäksi opetuksen ja esiopetuksen järjestäjiltä edellytetään monia muitakin turvallisuutta koskevia suunnitelmia, kuten työturvallisuuslain (738/2002) mukaista työsuojelun toimintaohjelmaa, pelastustoimesta annetun valtioneuvoston asetuksen (407/2011) mukaista pelastussuunnitelmaa, lastensuojelulain (417/2007) mukaista suunnitelmaa sekä erilaisia ohjeita uhka- ja vaaratilanteisiin.

4.3 Opetuksen järjestäjän toimivalta puuttua

Ajallinen ja alueellinen toimivalta

Perusopetuslain 29 §:ssä säädetyt oikeudet ja velvollisuudet ovat voimassa ajan, jolloin oppilas osallistuu opetussuunnitelman tai opetuksen järjestäjän hyväksymän muun tämän lain tai sen nojalla annettujen säädösten nojalla laaditun suunnitelman mukaiseen opetukseen tai toimintaan. Tämä tarkoittaa sitä, että järjestyssäännöt ovat voimassa oppilaan ollessa koulussa tai osallistuessa koulun toimintaan koulun ulkopuolella. Järjestyssääntöjä on noudatettava esimerkiksi koulun retkillä tai muussa koulun ulkopuolisessa opetustilanteessa. Opetuksen järjestäjällä on siis toimivalta puuttua kiusaamiseen opetukseen tai siihen liittyvän toiminnan aikana.

Perusopetuslain 32 §:n mukaisesti kuljetusta odottavalle oppilaalle on järjestettävä mahdollisuus ohjattuun toimintaan. Perusopetuslain 29 §:n 1 momentin mukaisesti opetukseen osallistuvalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Pykälän 6 momentin mukaisesti pykälässä säädetyt velvollisuudet ovat voimassa ajan, jolloin oppilas osallistuu opetussuunnitelman tai opetuksen järjestäjän hyväksymän muun perusopetuslain tai sen nojalla annettujen säädösten nojalla laadittuun suunnitelman mukaiseen opetukseen tai toimintaan. Opetushallituksen linjauksen (Ohje 1/012/2016) mukaan järjestyssäännöt eivät koske oppilaan oleskelua koulun alueella muuna aikana, eikä koulumatkoja. Koulun tiloissa ja alueella voi olla muuna aikana voimassa muita sääntöjä ja määräyksiä, joita koulun tiloissa ja alueella oleskelevien tulee noudattaa. Oppilaat saapuvat kouluun eri aikoina riippuen siitä mistä ja miten oppilas kulkee kouluun. Järjestyssääntöjen piiriin kuuluvaan opetukselliseen aikaan voidaan Opetushallituksen tulkinnan mukaan katsoa kuitenkin sisältyvän myös kohtuullinen, esimerkiksi välitunnin mittainen, aika ennen oppilaan opetuksen tai muun toiminnan alkua ja vastaavasti oppilaan viimeisen oppitunnin tai muun toiminnan päättyttyä.

Järjestyssäännöt sisältävät yleisiä koulussa noudatettavia sääntöjä. Rehtorin ja opettajan tulee puuttua lainsäädännön vastaiseen käyttäytymiseen, vaikkei järjestyssäännöissä asiasta määrättäisi.

Vaikka koulun toimivaltaan ei kuulu oppilaiden käyttäytymisen kontrollointi koulumatkoilla tai oppilaan vapaa-ajalla oppilaskoteja ja -asuntoloita lukuun ottamatta, lainsäädäntö

edellyttää, että perusopetuksen rehtori tai opettaja ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena oleva oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle

Oppilaan koulupäivän päättyessä oppilaan yhteys kouluun on ajallisesti ja alueellisesti päättynyt eikä koulu voi enää kohdistaa koulumatkan tapahtuneista toimista rangaistuksia.

Samoin on todennut apulaisoikeuskansleri ratkaisussa OKV/427/1/2011. Apulaisoikeuskansleri on perustellut ratkaisuaan perustuslakivaliokunnan (70/2002) kannalla, jonka mukaan ”järjestyssäännöllä ei voida ilman laissa olevaa riittävän täsmällistä ja perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset muutoinkin täyttävää säännöstä antaa määräystä esimerkiksi jonkin perusoikeuden rajoittamisesta. Ilman lain riittävän täsmällisten säännösten tukea järjestyssäännöllä ei voida määrätä myöskään yksilön oikeuksista tai velvollisuuksista.” Siten järjestyssäännöissä ei apulaisoikeuskanslerin mukaan voida määrätä kurinpitoseuraamusta koulumatkalla tapahtuneesta rikkomuksesta.

Koulun opettajan tai rehtorin tulee perusopetuslain 29 §:n mukaan ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle. Ilmoitusvelvollisuuden tavoitteena on tuoda esiin koulumatkalla tapahtuvat kiusaamis- ja häirintätapaukset, mikä edesauttaa kokonaistilanteen selvittämistä ja tehostaa kodin ja koulun välistä yhteistyötä. Koulun henkilökunta voi hallituksen esityksen (HE 66/2013 vp, s. 43) mukaisesti tarvittaessa tukea huoltajaa asian kokonaisvaltaisessa selvittämisessä ja siihen puuttumisessa koulun kasvatuksellisin ja oppilashuollollisin keinoin yhteistyössä huoltajien kanssa myös koulumatkojen osalta. Opetushallituksen mukaan koulun kasvatus-tehtävään kuuluu lisäksi yleisesti oppilaiden ohjaaminen hyvään käytökseen ja vastuullisuuteen koulumatkalla.

Koulumatkalla tapahtuneen tapaturman hoito on perusopetuslain 34 §:n nojalla oppilaalle maksuton.

Asuntolat

Oppilaan oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön katsotaan koskevan myös aikaa, jonka oppilas on opetuksen järjestäjän osoittamassa maksuttomassa majoituksessa. Perusopetuksessa majoitetut oppilaat ovat velvollisia suorittamaan majoituspaikassa kohtuullisen määrän heille soveltuvia tehtäviä. Järjestyksen rikkominen oppilaskodissa tai asuntolassa voi johtaa lainsäädännön mukaiseen kurinpitorangeistukseen. Kun oppilaita koskeva sääntely ulottuu mainituilla tavoin myös oppilaskoteihin ja asuntoloihin, voidaan pitää perusteltuna, että oppilaskoteja ja asuntoloita varten voidaan laatia omat järjestyssäännöt. Oppilaan oleskellessa oppilaskodissa tai asuntolassa kysymys on pääosin oppilaan va-

paa-ajasta, eivätkä rajoitukset voi olla kuitenkaan yhtä pitkälle meneviä kuin opetuksessa tai siihen liittyvässä muussa toiminnassa.

Sähköiset oppimisympäristöt ja mobiililaitteiden käyttö

Perusopetuslaki ei tunne etäopetusta. Lainsäädännön näkökulmasta etäopetuksesi ei tulkita sitä, että oppilas on valvotusti koulussa luokassa ja siellä on opettaja mukana ja opetus välittyy videolla tai muulla teknisellä laitteella. Varsinaisia etäyhteysjärjestelyitä käytetään lähinnä opetuksen tukena silloin kun oppilas ei esimerkiksi koulunkäyntiä estävän sairauden vuoksi pysty osallistumaan opetukseen käymällä koulua. Lain on tulkittu mahdollistavan kuitenkin se, että osa opetuksesta annetaan esimerkiksi videovälitteisesti eri koulujen välillä, kun oppilaat seuraavat valvonnan alaisina opetusta, jota kelpoisuusvaatimukset täyttävä opettaja antaa.

Lainsäädäntö ei siis estä etäyhteyksiä hyödyntävää opetusta oppivelvollisten perusopetuksessa. Oppimisympäristön turvallisuudesta sekä oppilaiden valvonnasta ja ohjauksesta kuitenkin huolehditaan samojen periaatteiden mukaisesti kuin muissakin opetustilanteissa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että myös etäyhteyttä käytettäessä opetustoimen henkilöstöön kuuluvan henkilö on oltava turvaamassa oppilaan opiskelu.

Tieto- ja viestintäteknologia on osa koulujen arkipäivää. Teknologiaa käytetään sekä koulun omistamalla että oppilaan omilla mobiililaitteilla (kännyköillä, tietokoneilla yms.). Lähtökohtana on, että opetuksessa käytetään koulun laitteita, mutta myös oppilaan omaa laitetta voidaan käyttää osana opetusta. Alle 15-vuotiaan osalta huoltaja päättää, tuoko lapsi oman mobiililaitteensa kouluun ja käyttääkö sitä opetuksessa. Viisitoista vuotta täyttänyt päättää lähtökohtaisesti itse, ottaako oman mobiililaitteensa kouluun ja käyttääkö sitä opetuksessa. Oppilaan oman laitteen käyttämisestä opetuksessa on tarpeellista sopia huoltajien kanssa etukäteen. Opetuskäytöstä oppitunnilla päättää opettaja.

Mobiililaitteiden käytössä ja verkkomaailmassa toimimisessa on kyse tasapainottelusta kahden keskeisen lapsen oikeuksien periaatteen, osallisuuden ja suojelun, välillä. Perusoikeutena säädetyn jokaisen oikeuden maksuttomaan perusopetukseen voidaan katsoa sisältävän myös oikeuden häiriöttömään opiskeluun, mikä edellyttää puuttumista muiden oppilaiden häiritsevään käyttäytymiseen, myös silloin kun se tapahtuu mobiililaitteita käytettäessä.

Myös välitunneilla mobiililaitteen häiritsevään tai muuhun epäasialliseen käyttöön koulun tulee puuttua. Koulussa ja muussa opetukseen liittyvässä toiminnassa tapahtuva mobiililaitteiden käyttö on myös osa turvallista opiskeluympäristöä riippumatta siitä, käytetäänkö sitä koulun vai oppilaan laitteilla. Koulussa tapahtuvalla mobiililaitteiden käytöllä on sellainen välitön yhteys kouluun, että koululla on toimivalta puuttua asiattomaan mobiili-

laitteiden käyttöön koulupäivän aikana. Kotona mobiililaitteiden käytön valvontavastuu on vanhemmilla. Perusopetuslaki sisältää säännökset, joilla pyritään puuttumaan oppilaiden häiritsevään käyttäytymiseen, myös silloin kun se tapahtuu mobiililaitteita käytettäessä. Rehtorilla ja koulun opettajalla on esimerkiksi perusopetuslain 36 d §:n nojalla oikeus ottaa haltuun esineitä. Opettajan tai rehtorin on ilmoitettava vanhemmille mobiililaitteen poisottamisesta.

Opetushallitus julkaisi keväällä 2016 järjestyssääntöohjeen, jossa käsitellään muun muassa tietokoneen, matkapuhelinten ja muiden mobiililaitteiden käyttöä. Järjestyssäännöissä voidaan määrätä koulun tietokoneiden, matkapuhelinten ja muiden mobiililaitteiden, internetin ja koulun tietoverkon käytöstä sekä oppilaan omien laitteiden käytöstä oppituntien tai muun opetussuunnitelman mukaisen opetuksen aikana. Opetuksen järjestäjälle jää asiassa siis harkintavalta päättää, kuinka koulussa ohjeistetaan ja käytetään mobiililaitteita, esimerkiksi kännyköitä. Käytännöt mobiililaitteiden käytöstä vaihtelevat opetuksen järjestäjästä ja koulusta riippuen. Opetushallitus on ohjeistanut opetuksen järjestäjiä järjestyssääntöjen laatimisesta, jossa ohjeistettiin myös mobiililaitteiden käytöstä. Lisäksi Opetushallitus on vuonna 2017 laatinut oppaan tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa.

Henkilöllinen toimivalta

Erikseen on syytä kiinnittää huomiota siihen, keillä on toimivalta perusopetuslain mukaisiin ojentamis- ja kurinpitokeinoihin. Rehtorin ja opettajan päätösvallassa jälki-istunnon määräämisessä sekä perusopetuslain 36 §:n 2–4 momentissa tarkoitettua asiasta säädetään tarkemmin perusopetusasetuksessa (852/1998). Avustajapalvelutehtäviin palkattu tai muu henkilöstö ei voi kohdistaa oppilaaseen ojentamis- ja kurinpitokeinoja. (ks. Henkilöllinen toimivalta on eritelty kunkin puuttumiskeinon kohdalla seuraavassa luvussa.)

4.4 Kurinpidolliset ja kasvatukselliset keinot

Huoltajalle ilmoittaminen

Kiusaamisesta ilmoittaminen kiusaajan ja kiusatun huoltajalle ovat ensimmäisiä keinoja puuttua kiusaamiseen. Koska kiusaaminen ylittää usein koulun toimivallan rajat, on yhteistyö huoltajien kanssa ensiarvoisen tärkeää ja auttaa tilanteen kokonaisvaltaisessa selvittämisessä. Perusopetuslain 3 §:n mukaan opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa. Opetuksen järjestäjät päättävät yhteistyön tavoista ja muodoista. Kodin ja koulun yhteistyöstä on ensisijassa vastuussa koulu.

Koulun opettajan tai rehtorin tulee perusopetuslain 29 §:n mukaan ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallas-

ta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle. Ilmoitusvelvollisuuden tavoitteena on tuoda esiin koulussa tapahtuvan kiusaamisen ja häirinnän lisäksi myös koulumatkalla esiin tulevat kiusaamis- ja häirintätapaukset, mikä edesauttaa kokonaistilanteen selvittämistä ja tehostaa kodin ja koulun välistä yhteistyötä. Myös oppilaan aiheuttamasta aineellisesta vahingoista tulee perusopetuslain 35 §:n mukaan ilmoittaa oppilaan huoltajalle tai tämän muulle lailliselle edustajalle.

Koulun käyttämistä ojentamis- ja kurinpitotoimista tulee perusopetuslain 36 a §:n mukaisesti ilmoittaa oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle. Ennen oppilaan määräämistä jälki-istuntoon, kirjallisen varoituksen antamista oppilaalle ja oppilaan määräaikaista erottamista on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja varattava oppilaan huoltajalle tilaisuus tulla kuulluksi sekä hankittava muu tarpeellinen selvitys.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983)² 5 §:n mukaan lapsen huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty tai määrätty. Jos joku huoltajista ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen ja ratkaisun viivästyttämisestä aiheutuisi haittaa, ei hänen suostumuksensa asiassa ole tarpeen. Asiasta, jolla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta, voivat huoltajat kuitenkin päättää vain yhdessä, jollei lapsen etu ilmeisesti muuta vaadi. Näin ollen on suositeltavaa, että opetuksen järjestäjä on yhteydessä aina molempiin yhteishuoltajiin. Opetuksen järjestäjän tulee välittää tieto toiselle yhteishuoltajalle asioista, joista toisen yhteishuoltajan kanssa on päättämässä.

Mikäli lapsella on vain yksi huoltaja, hän päättää yksin lapsen asioista, eikä sillä vanhemmalla, jolla ei ole huoltajuutta, ole oikeutta saada esimerkiksi opettajalta tietoja, jotka ovat salassa pidettäviä. Jos lapsen huoltaja haluaa lapsensa koulunkäyntiä koskeviin palaveri-ihin mukaan ulkopuolisia henkilöitä, kuten avopuolisonsa, joka ei ole lapsen huoltaja, olisi suositeltavaa esittää asiakirja, josta käy ilmi, että lapsen molemmat huoltajat ovat antaneet suostumuksen tämän ulkopuolisen henkilön läsnäoloon. Asiakirjasta on hyvä käydä ilmi, missä roolissa ulkopuolinen esiintyy ja että hänellä on oikeus kuulla ja saada tietoja myös salassa pidettävistä asioista.

Koululla tulee olla yhteydenpitoa varten ajantasaiset yhteystiedot oppilaan huoltajiin. Epäselvissä tilanteissa koululla on velvollisuus varmistaa väestötiedoista oppilaan huoltajaa koskevat tiedot.

² Työryhmän työskentelyn ollessa käynnissä keväällä 2018, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia uudistettiin hallitusohjelman mukaisesti. Maaliskuussa 2018 tavoitteena on oli antaa hallituksen esitys eduskunnalle vuoden 2018 aikana.

Ojentamis- ja kurinpitotoimista yleisesti

Kiusaamiseen voidaan puuttua vain laissa säädetyillä ojentamistoimilla ja kurinpitorangeistuksilla. Esi- ja perusopetuksessa ei ole lupa käyttää oppilaaseen muita ojentamis- ja kurinpitotoimia kuin mitä lakiin on kirjoitettu. Perusopetuslain mukaisia ojentamiskeinoja lievimmästä ankarimpaan ovat kasvatuskeskustelu, oppilaan määrääminen poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi sekä jälki-istunto. Kirjallinen varoitus ja erottaminen määrääjäksi ovat kurinpitorangeistuksia, joista tulee antaa päätökset. Opetuksen epääminen jäljellä olevan päivän ajaksi on turvaamistoimenpide. Esiopetuksessa käytetään tarvittaessa perusopetuslain mukaista kasvatuskeskustelua ja kurinpidollisia keinoja esiopetukseen soveltuvalla tavalla.

Kurinpidolliset toimet tulee porrastaa ottaen huomioon epäasiallisen käyttäytymisen laatu ja mahdollinen toistuminen. Opetuksen järjestäjällä on harkintavaltaa ojentamis- ja kurinpitotoimien käytössä. Puuttumistoimien päättäjän täytyy voida perustella ratkaisunsa ja osoittaa sen olevan linjassa koulun käytäntöjen kanssa. Puuttumistoimien asiallisuus on osa oppilaan oikeusturvaa. Opetustoimessa on noudatettava perusoikeutena turvattua hyvää hallintoa, jonka osatekijöitä ovat muun muassa selvittämismvöllisyys, asiallinen kielenkäyttö ja neuvontavelvollisuus. Päätösten täytyy noudattaa myös muita yleisiä hallinnon oikeusperiaatteita, joita ovat yhdenvertaisuusperiaate, suhteellisuusperiaate, objektiviteettiperiaate ja tarkoitussidonnaisuudenperiaate.

Yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, että opettaja kohtelee oppilaitaan tasapuolisesti ja johdonmukaisesti puuttumiskeinoja käyttäessään. Käytännöt eivät saisi vaihdella myöskään eri koulujen välillä. Suhteellisuusperiaatteesta taas seuraa, että puuttumistoimia on käytettävä ainoastaan silloin, kun se on välttämätöntä. Kurinpidolliset toimet tulee olla oikeassa suhteessa oppilaan tekoon tai laiminlyöntiin sekä ikä ja kehitystaso huomioon ottaen oppilaalle sopivia. Puuttumiskeinon tulee olla järkevä ja kohtuullinen suhteessa oppilaan käyttäytymiseen ja puuttumistoimella tavoiteltuihin päämääriin.

Objektiviteettiperiaatteen mukaan puuttumiskeinon käyttämiselle on oltava objektiiviset perusteet. Asiaankuulumattomat seikat eivät saa vaikuttaa puuttumiskeinon käyttämiseen. Perusteet on kerrottava oppilaalle itselleen. Tarkoitussidonnaisuuden periaate tarkoittaa sitä, että puuttumiskeinoja on käytettävä ainoastaan siinä tarkoituksessa, mihin niitä on säädetty käytettävän.

Myös lapsen etu ja lapsen oikeuksien sopimuksen lapselle takaamat oikeudet tulee huomioida. Lapsen oikeuksien sopimuksen 28 artiklassa sopimusvaltiot velvoitetaan takaamaan, että kurinpito kouluissa ja varhaiskasvatuksessa tapahtuu lapsen ihmisarvon mukaisesti ja on sopusoinnussa lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa. Sopimuksen 37 artiklan a kohdassa kielletään lasten julma, epäinhimillinen ja halventava kohtelu.

Perusopetuslain 36 a §:n mukaan ennen oppilaan määräämistä jälki-istuntoon, kirjallisen varoituksen antamista oppilaalle ja oppilaan määräämisaikaista erottamista on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Ennen kurinpitorangaistuksen antamista on oppilaan huoltajalle varattava tilaisuus tulla kuulluksi.

Oppilaan oikeus valvontaan, opetukseen ja oppilashuoltoon tulee toteuttaa myös kurinpitomenettelyiden aikana. Kurinpitoon liittyen menettelyistä on joko tehtävä kirjallinen päätös tai ne on kirjattava. Perusopetuslain 36 i §:n mukaan opetuksen järjestäjän tulee seurata ojentamis- ja kurinpitotoimien käyttöä ja niiden kehittymistä.

Kirjallinen varoitus ja erottaminen määrääjäksi ovat kurinpitorangaistuksia, joista tulee antaa päätökset. Tieto siitä, kenelle kurinpitorangaistus annettiin ja mikä se oli, on julkinen, mutta päätöksenteon perustelut ja tausta-aineisto voivat sisältää salassa pidettäviä tietoja, kuten henkilökohtaiset olot ja taloudellinen asema. Ojentamiskeinoista on tehtävä tarpeelliset kirjaukset.

Kasvatuskeskustelu

Perusopetuslain 35 a §:n mukaan *oppilas, joka häiritsee opetusta tai muutoin rikkoo koulun järjestystä, menettelee vilpillisesti tai kohtelee muita oppilaita tai koulun henkilökuntaa epäkunnioittavasti tai heidän ihmisarvoaan loukkaavasti, voidaan ensisijaisena toimenpiteenä määrätä osallistumaan yhteensä enintään kaksi tuntia kestävään kasvatuskeskusteluun. Kasvatuskeskustelu voidaan järjestää kerralla tai useammassa osassa koulupäivän aikana tai sen ulkopuolella.*

Kasvatuskeskustelussa yksilöidään toimenpiteeseen johtanut teko tai laiminlyönti yhdessä oppilaan kanssa ja tarvittaessa selvitetään laajemmin käyttäytymisen syyt ja seuraukset sekä keinot koulussa käyttäytymisen ja oppilaan hyvinvoinnin parantamiseksi.

Kasvatuskeskusteluun määrää koulun opettaja tai rehtori. Kasvatuskeskustelu tulee kirjata ja siitä tulee ilmoittaa oppilaan huoltajille. Huoltajalle tulee varata mahdollisuus osallistua kasvatuskeskusteluun tai osaan siitä, jos se 2 momentissa esitetty huomioon ottaen katsotaan tarpeelliseksi.

Kasvatuskeskustelu on hallituksen esityksen (HE 66/2013 vp, s. 45) mukaan ensisijainen keino puuttua oppilaan häiritsevään ja epäasialliseen käyttäytymiseen. Se on puuttumiskeinoista lievin. Kasvatuskeskustelu ilmentää varhaisen puuttumisen periaatetta ja sen tarkoitus on opettaa, mikä oppilaan käytöksessään oli virheellistä ja miksi. Menettelyn tarkoituksena on löytää positiivisia keinoja oppilaan käyttäytymisen parantamiseksi. Kasvatuskeskustelu on tavanomaista puhuttelua laajempi ja mahdollistaa keskittyneen ja tavoit-

teellisen keskustelun oppilaan kanssa. Kasvatuskeskustelu ei ole keino vakavien tekojen yhteydessä.

Kasvatuskeskustelun järjestäminen ja siihen liittyvät menettelyt tulee ennakolta suunnitella ja siihen osallistuvat tahot määrittellä. Kasvatuskeskusteluun voivat oppilaan lisäksi osallistua ne koulun henkilökuntaan kuuluvat, jotka osallistuvat oppilaan opetukseen tai oppilashuoltoon, kuten esimerkiksi oppilaan oma opettaja, koulukuraattori, koulupsykologi ja rehtori. Kasvatuskeskustelu voidaan aloittaa välittömästi oppilaan luokasta poistamisen yhteydessä ja sitä voidaan jatkaa työpäivän jälkeen esimerkiksi oppilaan huoltajan läsnäolon mahdollistamiseksi.

Jos oppilas jatkaa edellä tarkoitettua epäasiallista käyttäytymistään kasvatuskeskusteluun osallistuttuaan, voidaan oppilas määrätä uudelleen kasvatuskeskusteluun, tai mikäli se katsotaan perustelluksi, jälki-istuntoon, ennen varsinaisten kurinpitorangaistusten antamista.

Oppilaan määrääminen poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi

Perusopetuslain 36 §:n mukaan *opetusta häiritsevä oppilas voidaan määrätä poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi luokahuoneesta tai muusta tilasta, jossa opetusta annetaan, taikka koulun järjestämästä tilaisuudesta.*

Oppilaan määrääminen poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi on toiseksi lievin ojentamiskeino perusopetuksessa. Oppilaan määräämisestä poistumaan luokahuoneesta tai muusta tilasta, jossa opetusta annetaan taikka koulun järjestämästä tilaisuudesta päättää rehtori tai opettaja. Häiritsevän oppilaan poistamisella pyritään turvaamaan muiden oppilaiden oikeuden opetukseen. Opettaja ja rehtori määrittelevät sen, mikä on sellaista häirintää, että muiden oppilaiden oikeus opetukseen ei toteudu. Oppilasta on lain 36 h §:n mukaan valvottava myös silloin, kun oppilas on poistettu opetustilasta. Oppilaan poistamisesta on lain 36 a §:n mukaan ilmoitettava oppilaan huoltajalle. Toimenpide tulee kirjata.

Poistumismääräystä tukee perusopetuslain 36 b §, jonka mukaan rehtorilla ja opettajalla on oikeus poistaa luokahuoneesta tai muusta opetustilasta taikka koulun tilaisuudesta oppilas, joka ei noudata poistumismääräystä. Jos poistettava oppilas koettaa vastarintaa tekemällä välttää poistamisen, rehtorilla ja opettajalla on oikeus käyttää sellaisia oppilaan poistamiseksi välttämättömiä voimakeinoja, joita voidaan pitää puolustettavina oppilaan ikä ja tilanteen uhkaavuus tai vastarinnan vakavuus sekä tilanteen kokonaisarviointi huomioon ottaen. Oppilaan poistamisessa ei saa käyttää voimankäyttövälineitä. Rehtori ja opettaja voivat em. tilanteissa toimia yhdessä tai kumpikin erikseen. Voimakeinojen käyttöön turvautuneen opettajan tai rehtorin tulee antaa kirjallinen selvitys tapahtuneesta opetuksen järjestäjälle. Voimakeinojen käytön liioittelusta säädetään rikoslain (39/1889) 4 luvun 6 §:n 3 momentissa ja 7 §:ssä.

Jälki-istunto

Perusopetuslain 36 §:n mukaan *oppilas, joka häiritsee opetusta tai muuten rikkoo koulun järjestystä taikka menettelee vilpillisesti, voidaan määrätä jälki-istuntoon enintään kahdeksi tunniksi tai hänelle voidaan antaa kirjallinen varoitus. ---*

Jälki-istunnossa voidaan teettää kirjallisia tai suullisia tehtäviä, harjoituksia ja tehtäviä, joiden tulee olla kasvatusta, opetusta ja kehitystä tukevia, oikeassa suhteessa oppilaan tekeen tai laiminlyöntiin sekä ikä ja kehitystaso huomioon ottaen oppilaalle sopivia. Oppilas voidaan myös velvoittaa istumaan hiljaa jälki-istunnon ajan.

Jälki-istuntoa ei voida järjestää siten, että oppilas joutuisi sen seurauksena jäämään pois opetussuunnitelman tai muun koulun toimintaa koskevan suunnitelman mukaisesta opetuksesta.

Jälki-istunnolle on siis annettu kolme vaihtoehtoista syytä: opetuksen häiritseminen, koulun järjestyssääntöjen rikkominen tai vilpillinen menettely. Perusopetuslain 36 a §:n mukaan ennen oppilaan määräämistä jälki-istuntoon on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Jälki-istunnosta on ilmoitettava oppilaan huoltajalle ja toimenpide tulee kirjata. Toimivalta jälki-istunnon määräämiseen on perusopetusasetuksen 18 §:n mukaan oppilaan opettajalla.

Jälki-istunnossa voidaan teettää kirjallisia tai suullisia tehtäviä, harjoituksia ja tehtäviä, joiden tulee olla kasvatusta, opetusta ja kehitystä tukevia, oikeassa suhteessa oppilaan tekeen tai laiminlyöntiin sekä ikä ja kehitystaso huomioon ottaen oppilaalle sopivia. Oppilas voidaan myös velvoittaa istumaan hiljaa jälki-istunnon ajan. Sivistysvaliokunta on mietinnössään (SiVM 10/2013 vp) todennut, että tällöin kyse voi olla esimerkiksi yhteisöllisyyttä tai osallisuutta edistävästä toiminnasta, kuten avustamisesta yhteisen toiminnan järjestämisessä. Valiokunnan mielestä tämän tyyppisessä tehtävässä kasvatukselliset keskustelut voivat joissakin tapauksissa korostua myönteisemmässä hengessä ja siten onnistuneemmin kuin esimerkiksi hiljaa istumalla. Valiokunta painottaa, että jälki-istunnon tehtävien tulee olla oikeassa suhteessa oppilaan tekeen tai laiminlyöntiin sekä ikä ja kehitystaso huomioon ottaen oppilaalle sopivia. Jälki-istunto ei kuitenkaan missään tapauksessa saa olla työrankaistus.

Kirjallinen varoitus

Perusopetuslain 36 §:n mukaan *oppilas, joka häiritsee opetusta tai muuten rikkoo koulun järjestystä taikka menettelee vilpillisesti, voidaan määrätä jälki-istuntoon enintään kahdeksi tunniksi tai hänelle voidaan antaa kirjallinen varoitus.*

Kirjallinen varoitus on kurinpitorangaistus. Perusopetuslain 36 a §:n mukaan ennen oppilaan määräämistä kirjallisen varoituksen antamista oppilaalle on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Ennen kurinpitorangaistuksen antamista on oppilaan huoltajalle varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Kirjallisesta varoituksesta on tehtävä kirjallinen valituskelpoinen hallintopäätös.

Päätöksen tekijästä ei ole perusopetuslaissa tai perusopetusasetuksessa nimenomaisesti säädetty, joten toimivalta kirjallisen varoituksen antamiseen määritellään koulun johtosäännössä tai vastaavassa. Opetuksen järjestäjä päättää, kenellä on toimivalta varoituksen antamiseen. Kirjallisen varoituksen antamisesta voi perusopetuslain 36 a §:n mukaan opetuksen järjestäjän niin päättäessä päättää myös koulun rehtori. Oppilaalle on lain 36 h §:n mukaan lisäksi järjestettävä tarvittava oppilashuolto.

Määräaikainen erottaminen

Perusopetuslain 36 §:n mukaan *jos rikkomus on vakava tai jos oppilas jatkaa edellä tarkoitettua epäasiallista käyttäytymistä jälki-istunnon tai kirjallisen varoituksen saatuaan, oppilas voidaan erottaa enintään kolmeksi kuukaudeksi.*

Määräaikainen erottaminen on kurinpitorangaistus ja vakavin kurinpidollinen seuraamus. Erottaminen on mahdollista, jos rikkomus on vakava tai jos oppilas jatkaa epäasiallista käyttäytymistä jälki-istunnon tai kirjallisen varoituksen saatuaan. Perusopetuslain 36 a §:n mukaan ennen oppilaan määräaikaista erottamista on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Ennen kurinpitorangaistuksen antamista on oppilaan huoltajalle varattava tilaisuus tulla kuulluksi.

Määräaikaisesta erottamisesta on tehtävä kirjallinen valituskelpoinen hallintopäätös. Määräaikaisesta erottamisesta päättää opetuksen järjestäjän asianomainen monijäseninen toimielin. Hallituksen esityksen (HE 66/2013 vp, s. 46) mukaan valtion ja yksityisen toimissa opetuksen järjestäjänä olisi monijäseninen toimielin käytännössä koulun johtokunta. Kunnan ollessa opetuksen järjestäjä päätöksen tekisi koulun johtokunta tai mahdollisesti esimerkiksi asianomainen lautakunta. Lastensuojelulain 24.2 §:n mukaan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulee olla edustettuna käsiteltäessä oppivelvollisen lapsen koulusta erottamista koskevaa asiaa opetustoimesta vastaavassa toimielimessä, jollei sosiaalihuollosta vastaava toimielin arvioi läsnäolon olevan ilmeisen tarpeetonta. Oppilaalle on lain 36 h §:n mukaan järjestettävä tarvittava oppilashuolto. Erotetulle oppilaalle laaditaan opetussuunnitelmaan perustuva henkilökohtainen suunnitelma, jonka mukaan opetus toteutetaan ja oppimista seurataan. Käytännössä erotetun oppilaan opetus järjestetään erottamisen aikana muualla kuin hänen omassa koulussaan.

Mikäli oppilas on käyttäytynyt niin väkivaltaisesti tai uhkaavasti, että toisen oppilaan tai koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus on kärsinyt tai vakavasti vaarantunut ja on olemassa ilmeinen vaara, että väkivaltainen tai uhkaava käyttäytyminen toistuu, voidaan määräaikainen erottaminen perusopetuslain 36 a §:n mukaan panna täytäntöön sen estämättä, ettei päätös ole lainvoimainen. Oppilaan täytyy siis poistua koulusta heti. Kun päätetään oppilaan erottamisesta määräajaksi odottamatta valitusajan kulumista ja mahdolliseen valitukseen annettavaa päätöstä, on erottamispäätöksen perustelun ohella perusteltava erottamispäätöksen täytäntöönpano lainvoimaa vailla olevana. (Ks. määräaikaisen erottamisen ja poliisitutkinnan suhteesta kohdassa rikosoikeudellinen vastuu.)

Opetuksen järjestämipaikan ja opetusryhmän vaihtaminen

Opetuksen järjestämipaikan vaihtaminen ei ole ojentamis- eikä kurinpitotoimi. Perusopetuslain 6 §:n 2 momentin mukaan kunta voi perustellusta opetuksen järjestämiseen liittyvästä syytä opetuskieltä muuttamatta vaihtaa opetuksen järjestämipaikkaa. Säännöstä koskevan hallituksen esityksen (HE 86/1997 vp) mukaan kunnan päätös koulun vaihtamisesta edellyttää sellaista tosiasiallista syytä, joka estää mainitun koulun käymisen. Päätökseen voi hakea muutosta. On huomioitava, että muuttuvista opetusjärjestelyistä, kuten koulukuljetuksista, voi syntyä opetuksen järjestäjälle kustannuksia. Oppilaaseen liittyvistä syistä tehtävä koulun vaihtaminen edellyttää, mikäli mahdollista, yhteisymmärrystä huoltajien kanssa. Säännöksen soveltamisesta ei ole oikeuskäytäntöä. Aluehallintoviraston käytännön (LSSAVI-2010-00749/Op-13) mukaan oppilaiden koulun vaihto ei ole lähtökohtaisesti hyvä tapa koulun turvallisuusongelmien ratkaisemiseen.

Opetusryhmän vaihtaminen saman koulun sisällä on sen sijaan koulun päätösvallassa ilman hallinnollisen päätöksen tekemistä. Perusopetuslain 30.2 §:ssä todetaan, että opetusryhmät on muodostettava siten, että opetuksessa voidaan saavuttaa opetussuunnitelmassa asetetut tavoitteet. Opetushenkilökunnalla on luokkasijoitusten osalta laaja harkintavalta ja ryhmäsiirtoja voidaan käyttää työrauhan varmistamiseksi opetustilanteissa. Päätöksen opetusryhmien muodostamisesta tekee opetuksen järjestäjä tai koulu. Aluehallintoviraston päätöksestä LSAVI-2010-01461/Op-13 käy ilmi, että myös opetusryhmän vaihtamisen tulee olla perusteltua ja kaikkien osapuolten näkemykset tulee ottaa huomioon.

Em. tapauksessa oppilas oli tilanteen rauhoittamiseksi kotiopetuksessa. Perusopetuslain 26 §:n mukaan oppivelvollisen on osallistuttava perusopetuslain mukaisesti järjestettyyn perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot. Oppivelvollisuuden suorittaminen muulla tavoin ei edellytä lupaa viranomaisilta. Asiasta päättää huoltaja, joka sen jälkeen myös vastaa oppivelvollisen opintojen järjestelyistä ja siitä, että oppivelvollisuus tulee suoritettua. Kotiopetuksessa oleva oppilas eroaa koulus-

ta eikä ole oikeutettu koulun etuuksiin, kuten oppilashuoltoon. Lain 45 §:n mukaan jos oppilaan huoltaja laiminlyö velvollisuutensa valvoa oppivelvollisuuden täyttämistä, hänet on tuomittava oppivelvollisen valvonnan laiminlyönnistä sakkoon. Oppivelvollisen asuin-kunnan tulee valvoa oppilaan edistymistä, jos hän ei osallistu perusopetuslain mukaiseen opetukseen. Lainsäädäntö ei sisällä määräyksiä valvonnan käytännön järjestelyistä, vaan niistä päätetään kunnissa. Tapauksessa huoltajalle toimitettiin opetussuunnitelma ja oppilaalle määrättiin tutkiva opettaja, joka kävi kerran viikossa ohjeistamassa ja seuraamassa oppilaan edistymistä. Nämä järjestelyt katsottiin asianmukaisiksi.

Aluehallintoviraston ratkaisukäytännössä (ESAVI-2010-03675/Op-13) huomautetaan myös, että menettelyä, jossa huoltajille ehdotetaan kotiopetusta tilanteen rauhoittamiseksi, ei lähtökohtaisesti voida pitää perusopetuslain mukaisena. Opetukseen osallistuvalla on perusopetuslain 30 §:n mukaan oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta koulun työpäivinä sekä lain 31 a §:n mukaan maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämä tarvittava oppilashuolto. Siten oppilaalle ehdotettu ja tapauksessa toteutettu kotiopetus loukkasi oppilaan oikeusturvaa.

Aluehallintoviraston ratkaisukäytännön (LSSAVI/2010/1241/Op-13) mukaan mikäli perusopetuksen oppimäärä suoritetaan kotiopetuksena sekä opinnot että niiden arviointi on sidottu perusopetuksen yleisiin oppimääriin ja niiden tavoitteisiin. Kotiopetuksessa, jossa vanhemmat ottavat vastuun, opiskelijaa ei voida vapauttaa minkään aineen opiskelusta eikä oppimääriä voida yksilöllistää. Tämä johtaa siihen, että erityinen tuki, yksilöllistetyn oppimäärän opetus sekä henkilökohtaisen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma voivat toteutua vain opetuksen järjestäjän tarjoamassa perusopetuksessa. Tapauksessa (LSSAVI/2010/1241/Op-13) katsottiin, että on oppilaan edun mukaista määrätä kiusaamisen kohteena ollut oppilas suorittamaan oppivelvollisuus kotiopetuksen sijaan perusopetuksessa, sillä oppilas tarvitsi opetukseen erityistä tukea, jota ei voitu antaa kotona. Jotta opetus saataisiin koulussa toimimaan, kunnan oli vastattava siitä, että oppimisympäristö on turvallinen.

Kotiopetus on erotettava kotona järjestetystä opetuksesta, jonka järjestäjänä toimii koulu. Opetus voidaan vain poikkeuksellisesti järjestää kotiin esimerkiksi vaikean sairauden vuoksi, jolloin oppilas säilyy koulun kirjoilla ja on oikeutettu koulun etuihin, esimerkiksi oppilashuoltoon. Opetuksen järjestäjä järjestäessään opetuksen kotona vaatii, että opetusta on annettava perusopetuslain mukaisesti tuntijaon mukaan, ruokailu on järjestettävä ja oppilashuollonpalveluiden on oltava saatavilla.

4.5 Turvaamistoimet

Perusopetuslakiin on kirjattu turvaamistoimia, joilla pyritään turvaamaan turvallisen koulupäivän ja koulurauhan toteutumista. Kiusaaminen on usein oppimista häiritsevää toimintaa. Turvaamistoimet mahdollistavat tällaisen häirintätilanteen katkaisemisen.

Opetukseen osallistumisen epääminen jäljellä olevan työpäivän ajaksi

Perusopetuslain 36 §:n mukaan *oppilaan osallistuminen opetukseen voidaan evätä enintään jäljellä olevan työpäivän ajaksi, jos on olemassa vaara, että toisen oppilaan taikka koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus kärsii oppilaan väkivaltaisen tai uhkaavan käyttäytymisen vuoksi taikka opetus tai siihen liittyvä toiminta vaikeutuu kohtuuttomasti oppilaan häiritsevän käyttäytymisen vuoksi.*

Kyseessä on kaksi erilaista tilannetta. Epäämisen syynä voi olla ensinnäkin se, että oppilas aiheuttaa vaaran turvallisuuden heikkenemisestä. Vaaratekijänä voidaan aluehallintoviraston käsityksen (ESAVI/8518/06.06.01/2010) mukaan pitää oppilaan fyysistä turvallisuutta vaarantavien seikkojen ohella myös merkittäviä oppilaan henkistä hyvinvointia vaarantavia tekijöitä. Toisaalta tilanne voi olla sellainen, että oppilas käyttäytymisellään häiritsee opetusta ja opetus vaikeutuu kohtuuttomasti. Opetuksen epääminen on tarkoitettu poikkeuksellisia tilanteita varten. Kyseessä on ensisijaisesti turvaamistoimenpide eikä ole tarkoitus, että sitä käytettäisiin tavanomaisena ojentamiskeinona.

Perusopetuslain 36 a §:n mukaan opetuksen epäämisestä on ilmoitettava oppilaan huoltajalle sekä tarvittaessa koulun sijaintikunnan sosiaalihuollon toimeenpanoon kuuluvia tehtäviä hoitavalle viranomaiselle. Toimenpide tulee kirjata. Oppilasta on lain 36 h §:n mukaan opetuksen epäämisen jälkeen valvottava ja hänelle on järjestettävä tarvittava oppilashuolto.

Tavaroiden tarkistaminen ja haltuunotto

Perusopetuslain 29 §:n mukaan *kouluun ei saa tuoda eikä työpäivän aikana pitää hallussa sellaista esinettä tai ainetta, jonka hallussapito on muussa laissa kielletty tai jolla voidaan vaarantaa omaa tai toisen turvallisuutta taikka joka erityisesti soveltuu omaisuuden vahingoittamiseen ja jonka hallussapidolle ei ole hyväksyttävää syytä.* Näin ollen kiellettyä on mm. järjestyslain (612/2003) mukaisten vaarallisten esineiden ja toisen vahingoittamiseen soveltuvien esineiden tai aineiden kouluun tuominen. Järjestyssäännöissä voidaan antaa tarkempia ohjeita em. esineistä tai aineista sekä niiden tarkemmasta käytöstä ja säilytyksestä koulun työpäivän aikana.

Perusopetuslakiin lisättiin 1.1.2014 alkaen opettajille ja rehtorille toimivalta tarkastaa oppilaan tavarat (36 e §) sekä ottaa oppilalta haltuun esineitä tai aineita (36 d §). Lisääntyneet

toimivaltuudet eivät hallituksen esityksen (HE 66/2013 vp, s. 48) mukaan aseta opettajille ja rehtoreille toimintavelvollisuutta vaan mahdollisuuden toimia, mikäli se arvioidaan välttämättömäksi sekä riittävän turvalliseksi. Toimivaltainen ryhtymään perusopetuslain 36 d §:ssä tarkoitettuihin toimiin on hallituksen esityksen mukaan oppilaan koulun opettaja tai rehtori sekä esimerkiksi välituntia valvova opettaja, joka havaitsee tarpeen ryhtyä pykälässä määriteltyihin toimenpiteisiin. Näin kiusaamiseen voidaan puuttua myös välitunnilla.

Perusopetuslain 36 f §:ssä säädetään haltuunoton ja tarkastamisen suorittamisen yleisistä periaatteista. Toimenpiteillä ei saa puuttua oppilaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityisyyteen enempää kuin on välttämätöntä opiskelurauhan ja turvallisuuden varmistamiseksi. Toimenpiteiden käyttö tulee kouluissa suunnitella ja ohjeistaa. Oppilaan tarkastaminen ja esineiden ja aineiden haltuun ottaminen tulee kirjata. Toimenpiteistä on ilmoitettava oppilaan huoltajille mahdollisimman pian. Jos toimiin on käytetty voimakeinoja, tulee opetuksen järjestäjälle antaa kirjallinen selvitys asiasta. Haltuun otettujen esineiden ja aineiden luovuttamisesta ja hävittämisestä säädetään lain 36 g §:ssä.

Muut turvaamistoimet

Muu turvaamistoimi voi olla esimerkiksi kiinnipito, esimerkiksi 36 b §:n nojalla. On koulun velvollisuus puuttua oppilaan väkivaltaiseen käyttäytymiseen (ESAVI/7375/06.06.01/2010). Aluehallintovirasto on kuitenkin korostanut koulun vastuuta kiinnipito- tai poistamistilanteissa, joissa oppilasta joudutaan fyysisesti rajoittamaan. AVI:n näkemyksen mukaan on tärkeää, että tilanteissa toimitaan aina psyykkisesti oppilaan puolella, eikä oppilasta vastaan. Tilanteiden läpikäynti jälkikäteen yhdessä oppilaan ja huoltajien kanssa on tarkoituksenmukaista.

Pääsääntöinen menettely uhkaavissa tilanteissa on hälyttää paikalle poliisi. Kouluissa ja oppilaitoksissa voi tulla eteen tilanteita, joissa joko oppilas tai henkilökunta joutuu ripeästi puolustautumaan uhkaavaa hyökkäystä vastaan. Rikoslain 4 luvun 4 § (13.6.2003/515) määrittelee, että uhkaavan hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustautuminen on hätävarjeluna sallittu. Tilanteessa on huomioitava muun muassa hyökkäyksen laatu ja voimakkuus sekä olosuhteet.

4.6 Opetuksen järjestäjän riittävä puuttuminen

Merkittävää on, mikä katsotaan kouluhenkilökunnan osalta riittäväksi puuttumiseksi. Velvoite selvittää kiusaamistapaukset johdetaan seuraavista lainkohdista:

- viranhaltijan asianmukainen tehtävien hoitaminen (sisältyy osaltaan myös seuraaviin kohtiin)
- ilmoitusvelvollisuudet

- yhteistyö huoltajien kanssa
- hallinto-oikeudellinen velvollisuus selvittää riittävästi
- turvallinen opiskeluympäristö
- velvollisuus tehdä, toimeenpanna ja valvoa suunnitelman opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä noudattamista ja toteutumista
- velvollisuus puuttua oppilaan epäasialliseen käytökseen
- koulun linjausten mukaisten seuraamusten määrääminen sekä seuranta
- oppilashuollon tarpeen sekä muun tuen tarpeen arviointi

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on todennut tapauksen Durdevic v. Kroatia 19.7.2011 yhteydessä, että valtioiden on ryhdyttävä toimiin, jotta yksityishenkilöt eivät kohtele kaltoin niiden tuomiovaltaan kuuluvia. Toimenpidevalikoiman tuli olla sellainen, että estettiin kaltoinkohtelu, josta viranomaiset tiesivät tai niiden piti tietää.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen (dnro 4760/4/09) mukaan turvallisen opiskeluympäristön turvaaminen tarkoittaa sitä, että kaikkiin kiusaamistapauksiin on koulussa suhtauduttava asianmukaisesti, selvitettävä ne viipymättä ja ryhdyttävä kulloisenkin tilanteen vaatimiin riittäviin toimenpiteisiin. Koulun toimia ei ole kanteluratkaisuissa pidetty riittävinä kiusaamiseen puuttumisen osalta esimerkiksi silloin, kun koulu ei ole laatinut perusopetuslain 29 §:n mukaista suunnitelmaa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä (dnro 3131/4/09). Näin ollen myös kiusaamisen ennaltaehkäiseminen katsotaan velvoittavaksi.

Kiusaaminen on häirintää ja sitä voi pitää yhtenä syrjinnän muotona. Oppilaitos tai yhteisö on velvollinen ryhtymään toimenpiteisiin häirinnän poistamiseksi.

Koulun on tehtävä huoltajien kanssa yhteistyötä. Viranhaltijoiden ei ole kuitenkaan katsottu menetelleen vastoin virkavelvollisuuksiaan yksinomaan sillä perusteella, että huoltajat eivät ole olleet tyytyväisiä lopputulokseen. Mikäli koulu on tehnyt kiusaamista koskevat suunnitelmat ja puuttunut kiusaamiseen, eikä kiusaaminen silti ole loppunut, ei virkavelvollisuuden rikkomista ole arvioitu lopputuloksen, vaan tehtyjen toimien perusteella. Huoltajilla ei kuitenkaan ole subjektiivista oikeutta vaatia tiettyjä puuttumiskeinoja. (ESA-VI/8518/06.06.01/2010)

Huoltajien näkemykset tulee ottaa huomioon, mutta niissä asioissa, joissa harkintavalta on viranhaltijalla, ei viranhaltijoilla ole erityistä velvollisuutta toimia huoltajien toivomalla tavalla, vaan päätökset tulee tehdä oppilaan edun mukaisesti (ESAVI/7375/06.06.01/2010). Viitatussa tapauksessa oppilasta ei siirretty erityisluokalle, koska huoltajat kielsivät tämän. Aluehallintoviraston mukaan opetuksen järjestäjän olisi tästä huolimatta tullut tehdä eri-

tyisopetus päätös, sillä se olisi ollut oppilaan opetuksen järjestämisen kannalta oppilaan edun mukainen menettely.

Aluehallintovirastojen käytännössä riittävän puuttumisen puolesta ovat puhuneet myös kiusaamisen selvittämiseen osoitetut resurssit esimerkiksi asiantuntija- ja avustajaresurssit, kiusaamista ehkäisevät suunnitelmat, kiusaamisen toimintaohjelmat, monipuoliset puuttumiskeinot, asiasta tiedottaminen opetushenkilökunnan sisällä sekä tehtyjen toimenpiteiden vaikuttavuuden seuraaminen. Mitä pidempään kiusaaminen jatkuu, sitä enemmän ja monipuolisemmin keinoin myös koulun edellytetään puuttuvan tapahtumiin.

Tieto kiusaamisesta

Riittävän puuttumisen kannalta on oleellista, milloin tieto kiusaamisesta on tullut opetushenkilökunnan tietoon. Ratkaisukäytännössä todetaan, että koulutuksen järjestäjän edustajat toimivat vastoin virkavelvollisuuksiaan, jos he eivät toimi tiedossaan olevan oppilaan tai opiskelijan turvallisuutta vaarantavan tekijän poistamiseksi (esim. EOA dnro 3131/4/09 ja ESAVI/8518/06.06.01/2010).

Koulun vastuuseen vaikuttaa myös se, onko kiusattu kertonut kiusaajien nimet ja näin vaikuttanut siihen, millä keinoin kiusaamiseen on kyetty puuttumaan (LSSAVI-2010-00453/Op-13). Kouluissa ei muutoin pystytä puuttumaan kiusaamiseen kuin yleisellä tasolla, kuten keskustelutilaisuuksina koko luokalle. Myös huoltajien tulee saattaa kiusaaminen koulun tietoon, jotta koulu voi siihen puuttua. Tapauksessa LSAVI-2010-660/Op-13 koulun toiminnassa ei voitu osoittaa lainvastaisuutta, koska kiusaamista ei oltu saatettu opettajien tietoon.

Mikä on se aktiivisuuden taso kiusaamisen havaitsemiseksi, mitä opetushenkilökunnalta voidaan vaatia? Hallituksen esityksessä (HE 66/2013 vp, s. 41) todetaan, kiusaamisen voidaan katsoa monissa tapauksissa olevan opetushenkilökunnan tunnistettavissa heidän saamansa koulutus ja työkokemus huomioon ottaen. Aluehallintovirastojen ratkaisukäytännössä (LSSAVI-2010-00749/Op-13) todetaan, että opettajan ammattitaitoon kuuluu opetustilanteen kokonaisvaltainen hallinta ja havainnointi, opetustyöhön tulee valmistautua ennakoimalla mahdollisia kiusaamistilanteita ja kiinnittämällä niihin erityistä huomiota. Valvontakäytäntö, jossa lapset vahtivat lapsia, ei ollut eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen (dnro 3131/4/09) mukaan sopusoinnussa perusopetuslain 2 §:n mukaisten opetuksen tavoitteiden kanssa. Lähtökohtana on apulaisoikeusasiamiehen mukaan, että luokanopettaja on aina vastuussa omista oppilaistaan koulupäivän aikana. Ennaltaehkäisevät suunnitelmat ja toimenpiteet eivät poista opettajan vastuuta havainnoida opetustilanteita.

Rikosoikeudellinen vastuu

Perustuslain 118 §:n mukaan virkamies vastaa virkatoimiensa lainmukaisuudesta. Jokaisella, joka on kärsinyt oikeudenloukkauksen tai vahinkoa virkamiehen tai muun julkista tehtävää hoitavan henkilön lainvastaisen toimenpiteen tai laiminlyönnin vuoksi, on oikeus vaatia tämän tuomitsemista rangaistukseen sekä vahingonkorvausta julkisyhteisöltä taikka virkamieheltä tai muulta julkista tehtävää hoitavalta sen mukaan kuin lailla säädetään. Perustuslaki asettaa virkamiehen lisäksi myös muun julkista tehtävää hoitavan henkilön vastuuseen omista toimenpiteistään ja siten toimintansa lainmukaisuudesta yleensä.

Rikosoikeudellisen vastuun tai vahingonkorvausvastuun kannalta henkilön palvelussuhdelajilla ei usein ole suoranaista merkitystä sillä virkarikossäännökset pääsääntöisesti koskevat kaikkia julkisyhteisöön palvelussuhteessa olevia sekä yksityisen koulutuksen järjestäjän julkista valtaa käyttäviä työntekijöitä. Virkarikoksista on säädetty rikoslain 40 luvussa. Julkista valtaa käyttäessään kunnan tai valtion työsuhteessa olevat sekä myös yksityisten koulujen opettajat ja rehtorit ovat virkamiehiä rikoslain mielessä. Rikoslain 40 luvun virkarikossäännöstö ulottaa rikosoikeudellisen virkavastuun koko laajuudessaan virkamiehen ohella julkista luottamustehtävää hoitaviin henkilöihin ja kaikkiin julkista valtaa rikoslain 40 luvun 11 §:n 5 kohdan tarkoittamalla tavalla käyttäviin henkilöihin (rikoslain 40 luvun 12 §:n 1 momentti).

Julkista valtaa käyttävällä henkilöllä tarkoitetaan sitä, jonka tehtäviin lain tai asetuksen nojalla kuuluu antaa toista velvoittava määräys tai päättää toisen edusta, oikeudesta tai velvollisuudesta taikka joka lain tai asetuksen nojalla tehtävässään tosiasiallisesti puuttuu toisen etuun tai oikeuteen. Luvanvaraisen opetuksen tai koulutuksen järjestämiseen liittyy vakiintuneen tulkinnan mukaisesti julkisen vallan käyttöä. Turvallisuuden takaamiseen liittyy julkisen vallan käyttöä. Hallintopäätösten lisäksi mm. ojentamis- ja turvaamiskeinojen käytön, ja näin ollen myös niiden käyttämättä jättämisen voidaan katsoa olevan julkisen vallan käyttöä.

Kiusaamiseen ja häirintään liittyviä viranhoidossa vaadittuja toimia voidaan katsoa olevan mm. turvallisen oppimisympäristön turvaaminen, kiusaamisesta ilmoittaminen huoltajille, muiden lainmukaisten ilmoitusvelvollisuuksien täyttäminen, asian selvittäminen ja muu opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä annetun suunnitelman mukainen toiminta, koulun linjausten mukaisten seuraamusten määrääminen. Lisäksi on arvioitava oppilashuollon tarve sekä muun tuen tarve. Näiden laiminlyöminen saattaa aiheuttaa rikosoikeudellisen virkavastuun syntymisen.

Tahallisuudesta virkavelvollisuuden rikkomisesta on säädetty rikoslain 40 luvun 9 §:ssä, tuottamuksellisesta virkavelvollisuuden rikkomisesta taas 10 §:ssä. Virkavelvollisuuksien rikkomista arvioidaan sitä kautta, onko virkatoiminnassa noudatettu toimintaa koskevia säännöksiä ja määräyksiä. Myös vakiintunut ja valvontaviranomaisen hyväksymä käytäntö voi

toimia mittapuuna. Vähäinen virkavelvollisuuksien rikkominen ei ole rangaistavaa. Rikossäännökset edellyttävät syy-yhteyttä teon ja seurauksen välillä. Virkavelvollisuuden rikkomisen ja sen tuottamuksellisen tekemuodon tunnusmerkistöt täyttyvät ainoastaan silloin, kun teko ei ole huomioon ottaen sen haitallisuus ja vahingollisuus ja muut tekoon liittyvät seikat kokonaisuutena arvostellen vähäinen.

Virkatoimintaan kuuluu harkintavallan käyttäminen liittyen sovellettavien säännösten ja määräysten sisältöön ja tulkintaan. Virkavelvollisuuksien rikkomista arvioidaan siis sitä kautta, onko virkatoiminnassa noudatettu toimintaa koskevia säännöksiä ja määräyksiä. Vähäisinä voidaan pitää rikkomuksia, joilla ei ole merkitystä yleisen edun eikä yksityisen suojan näkökulmasta. Virheiden toistuvuus, haitallisuus ja se, aiheutuuko virheestä vahinkoa, voivat puolestaan olla vähäisyyttä arvioitaessa oleellisia seikkoja.

On jossain määrin tulkinnanvaraista, miten laajasti virkavelvollisuuden laiminlyöntirikos soveltuu julkista valtaa käyttävään, ei virkasuhteessa olevaan henkilöön. On myös esitetty, että työsuhteinen ei voi syyllistyä virkavelvollisuuksien laiminlyöntiin, koska työsuhteinen ei toimi virkavelvollisuuden piirissä, vaan hänen tehtävistään on sovittu työ sopimuksella. Tästä huolimatta laiminlyönti tehtävien hoidossa saattaa aiheuttaa rikosoikeudellisen vastuun syntymisen. Rikoslain 3 luvun 3 §:ssä todetaan, että rikosoikeudellinen vastuu laiminlyönnissä voi perustua joko nimenomaiseen säännökseen tai siihen, että tekijä on jättänyt estämättä tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntymisen, vaikka hänellä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seurauksen syntymisen. Tällainen velvollisuus voi perustua muun muassa virkaan, toimeen tai asemaan.

Oikeustapauksia on niukasti. Turun hovioikeus hylkäsi tapauksessa R 10/527 15.12.2010 syytteet luokanopettajia, rehtoria ja opetustoimenjohtajaa vastaan koskien virkavelvollisuuksien rikkomista. Kiusatulle oppilaalle oli tuomioistuimen mukaan aiheutunut kiusaamisesta fyysisiä vaurioita ja trauma. Oikeuden mukaan opettajan mahdollisuus havaita kiusaaminen on rajoitettu. Vaikka kiusaamista on tapahtunut, ei se välttämättä ole tullut opettajan tietoon. Tapauksessa opetushenkilökunnan huolimattomuus katsottiin niin vähäiseksi, ettei rangaistusta annettu.

Vahingonkorvausvastuu

Perustuslain 118 §:n 3 momentissa säädetään paitsi rikosoikeudellisesta myös vahingonkorvausoikeudellisesta vastuusta julkista tehtävää hoidettaessa. Säännöksen mukaan jokaisella, joka on kärsinyt oikeudenloukkauksen tai vahinkoa virkamiehen tai muun julkista tehtävää hoitavan henkilön lainvastaisen toimenpiteen tai laiminlyönnin vuoksi, on oikeus vaatia tämän tuomitsemista rangaistukseen sekä vahingonkorvausta julkisyhteisöltä taikka virkamieheltä tai muulta julkista tehtävää hoitavalta sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään. Yksilön oikeus ei siis riipu siitä, onko tehtävää hoitanut virkamies tai viran-

omaiskoneiston ulkopuolinen. Käytännössä korvausvastuu kohdistuu opetuksen järjestäjään, vaikka korvausvaatimus kohdistettaisiinkin virkamieheen.

Kunnan vahingonkorvausvastuu voi perustua vahingonkorvauslain 3 luvun 2 §:ään, jonka mukaan julkisyhteisö on velvollinen korvaamaan julkista valtaa käytettäessä virheen tai laiminlyönnin johdosta aiheutuneen vahingon. Sama korvausvelvollisuus on muulla yhteisöllä, joka lain, asetuksen tai lakiin sisältyvän valtuutuksen perusteella hoitaa julkista tehtävää. Vastuu yhteisöllä on kuitenkin vain, milloin toimen tai tehtävän suorittamiselle sen laatu ja tarkoitus huomioon ottaen kohtuudella asetettavia vaatimuksia ei ole noudatettu. Vahingonkorvauslain 3 luvun 2 §:n mukaisessa vahingonkorvausvastuun realisoitumisessa tulee huomioida onko kyse julkisen vallan käyttämisestä vai viranomaisen tosiasiallisesta hallintotoiminnasta.

Kunnan ja yksityisen opetuksen järjestäjän vahingonkorvausvastuu voi tulla kyseeseen myös työnantajana (isännänvastuu). Vahingonkorvauslain 3 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan työnantaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka työntekijä virheellään tai laiminlyönnillään työssä aiheuttaa. Säännös koskee vastaavasti valtiota, kuntaa ja muuta julkista yhteisöä tai laitosta, kun vahinko on aiheutunut sellaisen julkisyhteisön työntekijän taikka yhteisöön virka- tai siihen verrattavassa palvelussuhteessa olevan henkilön virheestä tai laiminlyönnistä toiminnassa, jota ei ole pidettävä julkisen vallan käyttämisenä.

Oikeuskäytännön niukkuuden vuoksi on hankalaa kattavasti määritellä tilanteita, jolloin varhaiskasvatuksessa, opetuksessa ja koulutuksessa kiusaamisen ja häirinnän vuoksi syntynyt vahinko on seurausta julkista valtaa käytettäessä tapahtuneesta virheestä tai laiminlyönnistä ja milloin aiheutunut vahinko on syntynyt virheestä tai laiminlyönnistä tosiasiallisessa toiminnassa. Asia ratkaistaan tapauskohtaisten piirteiden ja tosiseikkojen perusteella.

Opetuksen järjestäjän oli tapauksessa Kokemäen kärjäoikeus (1196/15.11.1999) katsottu laiminlyöneen valvonta- ja toimimisvelvollisuutensa siten, että oppilaaseen kohdistunut kiusaaminen oli voinut jatkua vuodesta toiseen. Huittisten kaupunki joutui koulutoimen ylläpitäjänä vastaamaan oppilaille aiheutuneesta vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:n mukaan korvattavasta henkilövahingosta yhteensä 72 500 markkaa korkoineen. Näistä erilaisia kustannus- ja kulukorvauksia oli 22.500 mk ja korvaus muusta henkilövahingosta eli psyykkisestä sairaudesta oli 50.000 mk. Oikeus katsoi lääkärilausuntojen perusteella, että kiusaamisen ja kantajan sairauden välillä oli syy-yhteys. Näyttö osoitti kiusaamista tapahtuneen ja opettajien olleen tästä tietoisia. Tapauksessa ei pidetty riittävänä, että koulu vain puhutteli kiusaajia ja siirsi kiusatun toiseen luokkaan. Kunnan katsottiin laiminlyöneen valvonta- ja toimimisvelvollisuutensa, kun kiusaaminen oli voinut jatkua vuodesta toiseen. Turun hovioikeus (S 99/2345 1.3.2001) pysytti em. kärjäoikeuden ratkaisun.

Rovaniemen hovioikeuden ratkaisussa (27.6.2003 S 02/541) puolestaan koulun katsottiin ryhtyneen koulukiusaamisen laatu ja laajuus huomioon ottaen niihin toimenpiteisiin, joita siltä kohtuudella oli voitu odottaa. Ratkaisussa annettiin merkitystä sille, että koululaitoksella oli tehokkaat menetelmät ja periaatteet koulukiusaamisen vastustamiseksi eikä näiden noudattamisessa tehty laiminlyöntejä. Vahingonkorvausvastuu ei tule kyseeseen yksinomaan sillä perusteella, että kiusaamista ei saada loppumaan.

5. Lukiokoulutus ja ammatillinen koulutus

Uusi ammatillisesta koulutuksesta annettu laki (531/2017) tuli voimaan 1 päivänä tammi-kuuta 2018. Uudella ammatillisesta koulutuksesta annetulla lailla kumottiin ammatillisesta peruskoulutuksesta annettu laki (630/1998) ja ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annettu laki (631/1998). Uudistuksen myötä siirryttiin yhteen näyttöperusteiseen tapaan suorittaa ammatillinen tutkinto. Lukiokoulutukseen viitattaessa tässä tekstissä viitataan työryhmän työskentelyn aikana voimassa olevaan lukiolakiin (629/1998)³.

Lukiolaissa ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa säädetään turvallisesta opiskelu- ympäristöstä, opiskelijan velvollisuuksista, opiskelijahuollosta ja koulutuksen järjestäjän suunnitteluvastuuvelvollisuuksista lähes vastaavasti, kuin mitä perusopetuksen osalta säädetään. Turvallinen opiskelu-ympäristö taataan lukiolain 21 §:ssä ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 80 §:ssä. Myös lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelijan on lain mukaan suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti (lukiolain 25 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta 94 §). Oppilas- ja opiskelijahuoltolain 13 §:n mukaan myös lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten on laadittava suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpantava ja valvottava sen noudattamista ja toteutumista. Ammatillisen koulutuksen osalta suunnitelman laatiminen koskee vain perustutkintokoulutuksessa ja valmentavassa koulutuksessa olevia. Opetushallituksen tulee opetussuunnitelman ja tutkintojen perusteissa antaa määräykset suunnitelman laatimisesta.

Ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa muun muassa opiskelu-ympäristöä, opiskelu-oikeutta, huumausainetestausta, kurinpitoa, opiskelijan poistamista sekä tavaroiden tarkistamista ja haltuunottoa koskevat pykälät on jäsennetty luvuksi nimeltä ”turvallinen opiskelu-ympäristö”. Asiasisältö ei olennaisilta osiltaan muuttunut uuden lain astuttua voimaan.

Ammatillisen koulutuksesta annetun lain mukaan koulutuksen järjestäjällä ei ole enää lakisääteistä velvollisuutta laatia määrämuotoista opetussuunnitelmaa. Kaikessa koulutuk-

---

3 Työryhmän työskentelyn aikana, keväällä 2018 annettiin lausunnoille hallituksen esitys uudeksi lukiolakiiksi.

sessä otettiin käyttöön yhtenäinen henkilökohtaistamisprosessi ja sen myötä yksilölliset opintopolut. Oppilas- ja opiskelijahuoltolakia muutettiin 1.1.2018 alkaen siten, että ammatillisen koulutuksen osalta viittaukset poistettiin ja korvattiin viittauksella uuden lain 99 §:n 1 momentissa tarkoitettuun koulutuksen järjestäjän päättämään opiskelijahuoltoon. Opetushallituksen tulee valmistella yhdessä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kanssa määräys opiskeluhuollon keskeisistä periaatteista ja tavoitteista, joiden mukaisesti koulutuksen järjestäjä päättää opiskeluhuollon järjestämistavoista.

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki ei kuitenkaan koske aikuisten lukiokoulutukseen tarkoitettuja opetussuunnitelman perusteita eikä opetussuunnitelmia, eli lukioiden ei tarvitse tehdä aikuisopiskelijoille suunnitelmaa opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Aikuisten lukiokoulutusta varten ei myöskään tarvitse hyväksyä järjestyssääntöjä eikä muita määräyksiä.

Ammatillisessa koulutuksessa opiskelijoita ei enää uuden lain mukaan erotella iän perusteella. Ammatillista perustutkintoa suorittavat ja valmentavassa koulutuksessa olevat ovat oppilas- ja opiskelijahuoltolain piirissä iästä riippumatta. Heille koulutuksen järjestäjä tekee opetushallituksen määräysten mukaisesti suunnitelman opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Oppilas- ja opiskelijahuoltolakia 1.1.2018 muutettu siten, että oikeus oppilas- ja opiskelijahuoltolain mukaisiin psykologi- ja kuraattori-palveluihin laajennettaisiin koskemaan kaikkia ammatillista perustutkintoa suorittavia ja valmentavassa koulutuksessa olevia opiskelijoita. Muille kuin oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa tarkoitetuille opiskelijoille koulutuksen järjestäjän tulee antaa tietoa käytettävissä olevista opiskelijahuollon eduista ja palveluista sekä tarvittaessa ohjata opiskelijaa hakemaan näitä etuja ja palveluita. Muilla opiskelijoilla tarkoitetaan opiskelijoita, jotka ovat muussa ammatillisesta koulutuksesta annetun lain mukaisessa koulutuksessa kuin perustutkintokoulutuksessa tai valmentavassa koulutuksessa.

Lukioiden on laadittava järjestyssäännöt kuten peruskoulujenkin. Sen sijaan uuden ammatillista koulutuksesta lain 80 §:n mukaisen ammatillisen koulutuksen järjestäjän tulee hyväksyä joko järjestyssäännöt tai antaa muut oppilaitoksessa sovellettavat järjestysmääräykset, joilla edistetään sisäistä järjestystä, opiskelun esteetöntä sujumista sekä opiskeluympäristön turvallisuutta ja viihtyisyyttä. Aiemmin aikuiskoulutuksessa ei ole edellytetty järjestyssääntöjä tai muita järjestysmääräyksiä.

Lukion opetussuunnitelmien ja ammatillisen koulutuksen tutkintojen perusteisiin työrauha, hyvinvointi, kiusaamisen ennaltaehkäisy ja puuttuminen on sisäänrakennettu useisiin kohtiin. Opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa lähtökohtana on lapsen ja nuoren edun ensisijaisuus, elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus sekä ihmisarvon loukkaamattomuus. Varhaiskasvatuksesta lähtien opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa korostetaan toimintakulttuurin osalta pääsääntöisesti samoja asioita, mutta ikäkehitys huomioi-

daan muun muassa kasvavana mahdollisuutena olla itse vaikuttamassa yhteisön toimintatapojen muovautumiseen.

Ikäkehitys vaikuttaa monella eri tavalla kiusaamiseen puutumiseen. Ensinnäkin opiskelijan vastuu teoistaan kasvaa, sillä 15-vuotias on rikosoikeudellisesti vastuussa teoistaan. Kodin ja oppilaitoksen yhteistyössä otetaan huomioon aikuistuvan nuoren ja täysi-ikäisen opiskelijan itsenäisyys ja oma vastuullisuus (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015). Opiskelija ei ole enää oppivelvollinen, vaan hän suorittaa opintoja vapaaehtoisesti. 15-vuotiaalla on huoltajan ohella rinnakkainen puhevalta henkilöään koskevassa riita- ja rikosasiassa sekä hallintoasiassa ja hallintoprosessissa.

Puuttumiskeinot

Perusopetuksesta poiketen jälki-istunnon ja kasvatuskustelun määrääminen eivät ole toisen asteen koulutuksessa käytettävissä. Perusopetuksesta poikkeavaa on myös se, että toisen asteen koulutuksessa opiskelijalta voidaan evätä opetus jäljellä olevan työpäivän lisäksi yhteensä kolmen päivän ajaksi sekä erottaa opiskelija määräajaksi, enintään vuodeksi (lukiolain 26 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta 85 §). Toisen asteen opetuksen rehtorilla on toimivalta evätä opetus kolmeksi päiväksi. Korkeintaan kolmen kuukauden määräaikaisesta erottamisesta ja asuntolasta erottamisesta voi koulutuksen järjestäjän niin päätäessä päättää rehtori. Sitä pidemmästä erottamisesta päättää aina koulutuksen järjestäjän asettama monijäseninen toimielin.

Jos lukio-opiskelija on tutkimuksen alaisena rikoksesta, häneltä voidaan pidättää oikeus opiskeluun tutkimuksen ajaksi, jos se lukio-opiskelijan tekemäksi epäiltyyn rikokseen tai siihen liittyviin seikkoihin nähden on perusteltua (lukiolain 26 §). Näin esimerkiksi kiusaamistapauksen rikostutkinta voi toimia syynä pidättää kiusaajan oikeus opiskeluun tutkimuksen ajaksi. Ammatillisen koulutuksen osalta ei säädetä, että opiskelijalta voitaisiin rikostutkinnan ajaksi pidättää oikeus opiskeluun.

Toisen asteen koulutuksen kurinpitokeinot eroavat perusopetuslaista myös siten, että opiskelija voidaan erottaa koulun asuntolasta (lukiolain 26 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta 86 §). Uuden ammatillisesta koulutuksesta annetun lain myötä oppilaitoksessa ja asuntolassa tapahtuneen rikkomuksen seuraamukset on eriytetty. Lain 85 § koskee oppilaitoksessa tai muussa opiskeluympäristössä annettavia kurinpitorangaistuksia. Uuteen lakiin lisätty 86 § taas koskee kurinpitoa asuntolassa. Asuntolaa koskevan 86 §:n mukaan koulutuksen järjestäjän asuntolassa asuvalle opiskelijalle voidaan antaa kirjallinen varoitus, jos hän käyttäytyy väkivaltaisesti tai uhkaavasti asuntolan tiloissa taikka rikkoo asuntolan järjestystä. Jos teko tai laiminlyönti on vakava tai jos opiskelija jatkaa käyttäytymistä kirjallisen varoituksen saatuaan, hänet voidaan erottaa asuntolasta määräajaksi tai opintojen jäljellä olevaksi ajaksi. Uuden lain säännösten mukaan opiskelijaa ei voida erottaa oppilai-

toksesta asuntolassa tapahtuneen rikkomuksen vuoksi. Koulutuksen järjestäjän asuntolassa asuvan opiskelijan oikeus asuntolapaikkaan voi kuitenkin keskeytyä koulutuksen järjestäjän päätöksen mukaan vastaavaksi ajaksi kuin opiskelija on erotettuna oppilaitoksesta, kuten uuden lain 104 §:ssä säädetään.

Vakavimmillaan kiusaaminen voi ammatillisessa koulutuksessa johtaa myös opiskeluoikeuden peruuttamiseen, mikäli opiskelija opiskelee alaa, johon liittyy erityisiä turvallisuusvaatimuksia ja opiskelija on toistuvasti osoittautunut ilmeisen soveltumattomaksi alalle. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 81 §:n mukaan kun opintoihin tai ammatissa toimimiseen sisältyy alaikäisten turvallisuutta, potilas- tai asiakasturvallisuutta taikka liikenteen turvallisuutta koskevia vaatimuksia, koulutuksen järjestäjä voi peruuttaa opiskeluoikeuden esimerkiksi silloin, kun opiskelija on vaarantamalla toistuvasti tai vakavasti opinnoissaan toisen henkilön terveyden tai turvallisuuden osoittautunut ilmeisen soveltumattomaksi toimimaan opintoihin liittyvissä käytännön tehtävissä oppilaitoksessa, työpaikalla tai muussa oppimisympäristössä. Tutkinnoista, joihin tätä pykälää sovelletaan, säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella.

Ennen opiskelijan erottamista oppilaitoksesta, opiskelijan asuntolasta erottamista ja kirjallisen varoituksen antamista opiskelijalle on yksilöitävä kurinpitorangeistukseen syynä oleva teko tai laiminlyönti, hankittava tarpeellinen selvitys sekä varattava opiskelijalle tilaisuus tulla kuulluksi. Ennen opiskeluoikeuden peruuttamista koskevan päätöksen tekemistä on hankittava asiaa koskeva tarpeellinen asiantuntija- ja muu selvitys sekä varattava opiskelijalle ja hänen huoltajalleen tilaisuus tulla kuulluksi. Myös ennen opiskelijan erottamista oppilaitoksesta tai opiskelija-asuntolasta on kuultava opiskelijan huoltajaa. Muista kurinpitotoimenpiteistä on ilmoitettava opiskelijan huoltajalle.

6. Tietojen julkisuus ja ilmoitusvelvollisuudet

6.1 Tietojen julkisuus ja säilyttäminen

Opetustoimessa yleisesti

Muun muassa opetuksen järjestämisestä vastaavien toimielinten jäsenet, kouluterveydenhuollon edustajat ja opetusharjoittelua suorittavat eivät saa sivullisille ilmaista, mitä he ovat opetustoimien lakien mukaisia tehtäviä hoitaessaan saaneet tietää oppilaiden, opiskelijoiden taikka heidän perheenjäsentensä henkilökohtaisista oloista ja taloudellisesta asemasta (perusopetuslaki 40§, lukiolaki 32 §).

Laissa on kuitenkin taattu, että oppilaan tai opiskelijan opiskeluhuoltotyöhön osallistuvilla oikeus saada toisiltaan ja luovuttaa toisilleen sekä oppilaan opettajalle, rehtorille ja opetuksesta ja toiminnasta vastaavalle viranomaiselle oppilaan opetuksen asianmukaisen järjestämisen edellyttämät välttämättömät tiedot. Oppilaan tai opiskelijan huoltajan tai

muun laillisen edustajan yksilöidyllä kirjallisella suostumuksella voidaan opetuksen järjestämisen kannalta välttämättömiä salassa pidettäviä tietoja pyytää myös muilta tahoilta.

Opetustoimessa tietosuojaan sekä asiakirjojen salassapitoon ja julkisuuteen sovelletaan pääasiassa henkilötietolakia (523/1999) ja julkisuuslakia (621/1999), sillä omaa yleislait syrjäyttävää lainsäädäntöä opetustoimessa on vain vähän. Koulutuksen lainsäädännössä ei ole yksityiskohtaisia säännöksiä hallinnon, esimerkiksi puuttumistoimien kirjaamistapojen järjestämiseksi, vaan se jää suurelta osin paikallisesti päätettäväksi. Kunnan järjestämässä perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa rekisterinpidon lainmukaisuudesta vastaa kuntalain (410/2015) mukainen opetustoimen hallinnosta vastaava lautakunta.

Julkisuuslain mukaan viranomaisten asiakirjat ovat julkisia, jollei siinä tai muussa laissa erikseen toisin säädetä. Julkisuuslain 24 §:n 25 kohdan mukaan asiakirjat, jotka sisältävät tietoja henkilön terveydentilasta tai vammaisuudesta taikka hänen saamastaan terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelusta taikka tietoja henkilön seksuaalisesta käyttäytymisestä ja suuntautumisesta, ovat salassa pidettäviä. Saman pykälän 30 kohdan mukaan salassa pidettäviä asiakirjoja ovat oppilashuoltoa ja oppilaan opetuksesta vapauttamista koskevat asiakirjat sekä sellaiset oppilaitoksen antamat todistukset ja muut asiakirjat, jotka sisältävät oppilaan henkilökohtaisten ominaisuuksien sanallista arviointia koskevia tietoja.

Oppilaitoksessa käytetyt ohjantamiskeinot on kirjattava. Kurinpitovangastuksista eli kirjallisesta varoituksesta ja määräaikaisesta erottamisesta on tehtävä hallintopäätös. Perusteltu päätös valitusosoituksineen on annettava oppilaalle ja huoltajille tiedoksi. Opetushallituksen linjauksen mukaisesti (Julkisuus ja tietosuoja opetustoimessa (2013:7)) tiedot ovat lähtökohtaisesti julkisia, ellei niihin sisälly muista syistä salassa pidettäviä, kuten esimerkiksi terveydentilaa koskevia, tietoja.

Yleiset perusteet salassa pidettävän tiedon antamiseen ilmenevät julkisuuslain 26 §:stä. Salassa pidettävien tietojen osalta tietojen luovutukseen vaaditaan oppilaan ja huoltajan suostumus, jollei laissa ole erikseen säädetty, että tieto voidaan antaa sitä pyytäneelle taholle salassapitosäännösten estämättä ja ilman oppilaan ja huoltajan suostumusta. Salassa pidettävien tietojen luovutus opiskeluhollossa sekä opetuksen järjestämispaikan vaihtuessa on turvattu opetustoimen laeissa, kuten perusopetuslain 40 §:ssä. Kiusaamista koskevat tiedot voivat olla ainakin osittain pykälän mukaisia opetuksen asianmukaisen järjestämisen edellyttämiä välttämättömiä tietoja, jotka saa salassapidon estämättä luovuttaa.

Asiakirjojen säilyttämisajat määräytyvät arkistolainsäädännön (831/1994) mukaan. Arkistolaitos määrää pysyvästi säilytettävät asiakirjat ja arkistonmuodostaja päättää itse määräaikaisten asiakirjojen säilytysajat arkistolain 8 §:n mukaisesti. Asiakirjat voi hävittää vasta sitten, kun säilytysajat on virallisesti määriteltä ja hyväksytty arkistonmuodostussuunnitelmassa. Arkistonmuodostamissuunnitelmassa tulee määritellä, kuinka kauan lasten hen-

kilötietoja säilytetään arkistossa sen jälkeen, kun lapsi on päättänyt koulunkäynnin tai ei enää osallistu varhaiskasvatukseen. (Lisää tietoja esimerkiksi Opetushallituksen julkaisussa *Julkisuus ja tietosuoja opetustoimessa* (2013:7).)

Varhaiskasvatuksessa

Toisin kuin muihin opetustoimijoihin varhaiskasvatukseen sovelletaan vielä nykyisellään sosiaalihuollon erityislainsäädäntöä. Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (812/2000)⁴ mukaan sosiaalihuollon asiakirjat, jotka sisältävät tietoja asiakasta, ovat salaisia, eikä niitä tai niiden kopioita saa luovuttaa ilman asianosaisen lupaa sivullisille. Lapsen varhaiskasvatussuunnitelma, johon myös kiusaamiseen liittyvät henkilökunnan toimenpiteet ja tukitoimet kirjataan, sisältää henkilökohtaisia tietoja, joten se on salainen. Kiusaamista koskevien tietojen luovutukseen vaaditaan siis huoltajan suostumus, jollei laissa ole erikseen säädetty, että tieto voidaan antaa sitä pyytäneelle taholle salassapitosäännösten estämättä ja ilman huoltajan suostumusta.

6.2 Ilmoitusvelvollisuudet toisille viranomaisille

Kasvatuksen ja opetuksen järjestäjillä on ilmoitusvelvollisuuksia myös suhteessa toisiin viranomaisiin. Hallintolain (434/2003) 10 §:n mukaan viranomaisen on toimivaltansa rajoissa ja asian vaatimassa laajuudessa avustettava toista viranomaista tämän pyynnöstä hallinto-tehtävän hoitamisessa sekä muutoinkin pyrittävä edistämään viranomaisten välistä yhteistyötä.

Kiusaaminen voi johtaa esimerkiksi lastensuojelulain (417/2007) mukaisen ilmoituksen tekemiseen lastensuojeluviranomaisille. Lastensuojelulain 25 §:n mukaan opetuksen tai koulutuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjän palveluksessa olevat ovat velvollisia salassapitosäännösten estämättä viipymättä ilmoittamaan kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää mahdollista lastensuojelun tarpeen selvittämistä.

Sosiaalihuoltolain (1301/2014) 35 §:n mukaan jos opetustoimen palveluksessa oleva on tehtävässään saanut tietää henkilöstä, jonka sosiaalihuollon tarve on ilmeinen, hänen on ohjattava henkilö hakemaan sosiaalipalveluja tai henkilön antaessa suostumuksensa otettava yhteyttä kunnallisesta sosiaalihuollosta vastaavaan viranomaiseen, jotta tuen tarve arvioitaisiin. Jos suostumusta ei voida saada ja henkilö on ilmeisen kykenemätön vastaa-

4 Työryhmän työskentelyn aikana, keväällä 2018 annettiin lausunnoille hallituksen esitys varhaiskasvatustilain muuttamisesta. Lausunnoilla olevan hallituksen esityksen mukaan lakiluonnoksessa ehdotettiin varhaiskasvatustilaan uutta tietojen vaihtoa ja salassapitoa koskevaa lukua.

maan omasta huolenpidostaan, terveydestään tai turvallisuudestaan, tai lapsen etu sitä välttämättä vaatii, 1 momentissa tarkoitettujen henkilöiden on tehtävä ilmoitus sosiaalihuollon tarpeesta salassapitosäännösten estämättä viipymättä.

Perusopetuslain 36 a §:n mukaan opetuksen epäämisestä on ilmoitettava tarvittaessa koulun sijaintikunnan sosiaalihuollon toimeenpanoon kuuluvia tehtäviä hoitavalle viranomaiselle. Vastaava säännös on lukiolain 26 a §:ssä. Sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustuksesta käsiteltäessä oppivelvollisen lapsen koulusta erottamista koskevaa asiaa säädetään niin ikään lastensuojelulain 24 §:n 2 momentissa.

Opetuksen tai koulutuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjän palveluksessa olevilla on myös velvollisuus tehdä salassapitosäännösten estämättä ilmoitus poliisille, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä, että lapseen on kohdistettu rikoslain (39/1889) 20. luvussa seksuaalirikoksena rangaistavaksi säädetty teko; tai sellainen rikoslain 21. luvussa henkeen ja terveyteen kohdistuvana rikoksena rangaistavaksi säädetty teko, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään kaksi vuotta vankeutta.

Opetushenkilöstöllä on salassapitovelvollisuuden estämättä oikeus ilmoittaa poliisille henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot, jos hän tehtäviä hoitaessaan on saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi (perusopetuslaki 40 §). Tämä uusi säännös on lisätty kaikkiin opetusta koskeviin lakeihin. Vastaavaa säännöstä ei ole nykyisessä varhaiskasvatuslaissa. Kuitenkin lastensuojelulain 25 §:n mukaan lastensuojeluilmoituksen tekemiseen velvoitetuilla henkilöillä on velvollisuus salassapitosäännösten estämättä tehdä ilmoitus poliisille, kun hänellä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä lapsen kohdistunutta rikoslain 20. luvussa (seksuaalirikokset) rangaistavaksi säädettyä tekoa tai pahoinpitelyrikosta, jonka enimmäisrangaistus on vähintään kaksi vuotta (esim. pahoinpitely tai törkeä pahoinpitely). (ks. lisää kohdassa Kiusaajan rikosoikeudellinen vastuu.)

Ilmoitusvelvollisuuden täyttäminen ja ilmoitusalttius

Virkatoimintaan kuuluu harkintavallan käyttäminen liittyen sovellettavien säännösten ja määräysten sisältöön ja tulkintaan. Se, minkälainen tapahtuma aikaansaa ilmoitusvelvollisuuden, on varsin avoin. Ilmoitusvelvollisuus riippuu ennen kaikkea siitä, kuinka vakavina koulussa sattuneita väkivallantekoja tapauskohtaisesti pidetään. Tavanomaiset, vähäiset kahnaukset lasten välillä, joihin puututaan kasvatuksellisilla tai kurinpidollisilla toimilla, eivät perusta ilmoitusvelvollisuutta toisille viranomaisille. Vakavien väkivallantekojen kohdalla ilmoitusvelvollisuus taas varmuudella syntyy. Ilmoituksen vastaanottavalta viranomaiselta voi myös aina kysyä, täyttyykö ilmoitusvelvollisuus.

Sekä aluehallintovirastojen että eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä (mm. ESAVI/7375/06.06.01/2010, ESAVI-2010-03675/Op-13 ja EOA dnro 2541/4/08) on tuotu esille seuraava näkemys: kun huoli lapsesta on suuri, eivätkä opetustoimen käytössä olevat toimenpiteet ole riittäviä, on lastensuojeluilmoituksen tekeminen perusteltua. Ilmoitusvelvollisilla on lain mukaan velvollisuus tehdä lastensuojeluilmoitus, kun edellytykset ilmoituksen tekemiseen täyttyvät. Ilmoitusvelvollisuutta ei voi täyttää muilla tavoin. Vaikka opetus- ja sosiaalitoimi olisivat muulla tavalla yhteydessä, varsinainen ilmoitus tulee silti tehdä.

7. Kiusaajan rikosoikeudellinen vastuu ja vahingonkorvausvastuu

7.1 Kiusaajan rikosoikeudellinen vastuu

Suomen rikoslainsa (39/1889) ei ole kriminalisoitu koulukiusaamista omana tekonaan, mutta kiusaaminen voi täyttää eri rikosten tunnusmerkistön. Rikoslain 3 luvun 4 § määrittelee rikoslain mukaisen rangaistusvastuun edellytyksenä olevan, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt viisitoista vuotta ja on syyntakeinen. Myös alle viisitoistavuotiaan tekemästä rikoksesta poliisi voi suorittaa esitutkinnan. Alle 15-vuotiaisiin rikoksentekijöihin voidaan kohdistaa lastensuojelullisia toimenpiteitä.

Koulussa ja oppilaitoksissa tapahtuvissa kiusaamistilanteissa voivat täyttyä esimerkiksi seuraavien rikoslainsa rangaistaviksi säädettyjen tekojen tunnusmerkit, kuten

- lievä pahoinpitely (RL 21:7)
- kunnianloukkaus (RL 24:9-10)
- yksityiselämää loukkaava tiedon levittäminen (RL 24:8-8 a)
- pakottaminen seksuaaliseen tekoon (RL 20:4)
- omaisuuteen kohdistuvat vahingonteot (RL 35:1-3)
- näpistys (RL 28:3)
- varkaus (RL 28:1-2)
- kiristys (RL 31:3-4)
- laiton uhkaus (RL 25:7)
- vainoaminen (RL 25:7 a) sekä
- häirintä (yhdenvertaisuuslaki 14 §).
- vainoaminen (RL 25: 7 a)

Osa kiusaamistietoista on asianomistajarikoksia, osa virallisen syytteen alaisia. Asianomistajarikoksissa asianomistajan, kiusatun, tulisi itse nostaa syyte. Syyteoikeuden ollessa syyttäjällä tämä voi nostaa syytteen, vaikka asianomistaja ei sitä nostaisi. Kaikki rikoslain 21 luvussa tarkoitettut rikokset eli henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset, myös lievä pahoinpitely, ovat kohdistuessaan alle 18-vuotiaaseen virallisen syytteen alaisia rikoksia,

joista poliisin tulee tehdä esitutkinta, kun rikoksen mahdollisuus tulee poliisin tietoon. Kun uhri on täyttänyt 18 vuotta, lievä pahoinpitely muuttuu asianomistajarikokseksi.

Rikoksen johdosta henkilövahingon kärsineellä on oikeus saada valtion varoista korvusta muun muassa vahingosta aiheutuneista kuluista, kivusta ja särystä sekä seksuaalirikosten osalta myös kärsimyksestä. Korvauksen myöntää Valtiokonttori rikosvahinkolain (29.12.2005/1204) perusteella. Rikosvahinkokorvauksen saaminen edellyttää rikosilmoituksen tekemistä poliisille. (Valtakunnallinen rikosuhripäivystys (www.riku.fi) antaa henkistä tukea ja juridisia neuvoja.)

Helsingin hovioikeus on tuomiossaan 17.6.2010 (dnro R 09/2888) käsitellyt kiusaamista, jossa oli yhdeksän syytekohtaa, jotka koskivat nuorena henkilönä tehtyjä pahoinpitelyitä. Tapauksissa väkivalta oli pääasiassa tönimistä, lyömistä ja potkimista. Oikeus tuomitsi tekijöille enintään 60 päiväsakkoa ehdollisen vankeusrangaistuksen oheisseurauksena. Oikeus totesi, että kutakin osallista tulee rangaista nimenomaan tekijänä esimerkiksi silloin, kun useat henkilöt toimivat saman päämäärän saavuttamiseksi. Koska tapauksessa tekijät olivat alle 18-vuotiaita, sovellettiin tapauksessa rikoslain 6 luvun 8 §:n mukaista lievennettyä rangaistusasteikkoa. Oikeuden perustelujen mukaan nuoresta iästä johtuvasta ymmärtämättömyydestä tekijät eivät olleet osanneet täysin käsittää tekojensa vahingollisuutta ja vaarallisuutta.

7.2 Mobiililaitteilla tapahtuva kiusaaminen

Koulussa tapahtuva Internetin käyttö on osa turvallista opiskeluympäristöä. Kotona Internetin käytön valvontavastuu on vanhemmilla. Internetissä tapahtuvaan kiusaamiseen liittyviä rikosnimikkeitä voivat olla esimerkiksi:

- laitton uhkaus (RL 25:7)
- viestintärauhan rikkominen (RL 24:1 a)
- identiteettivarkaus (RL 38:9 a)
- tekijänoikeusrikos (RL 49:1)
- tietoliikenteen häirintä (RL 38:5-7)
- tietomurto (RL 38:8-8 a)
- viestintäsalaisuuden loukkaus (RL 38:3-4)
- petos (RL 36:1-3)
- datavahingonteko (RL 35:3 a-c).

Henkilötietolaki (523/1999) kieltää toisesta henkilöstä otetun valokuvan ja videon julkaisemisen ilman tämän suostumusta, jos toinen henkilö on tunnistettavissa kuvasta. Oppilaitoksen järjestyssäännöissä voidaankin todeta, ettei toisesta henkilöstä otettua valokuvaa tai videota saa julkaista ilman tämän lupaa Internetissä, sosiaalisessa mediassa tai muussa

julkisessa paikassa. Pukuhuone-, wc- ja muissa vastaavissa tiloissa kuvaaminen loukkaa yksityisyyttä. Rikoslaisissa on säädetty rangaistavaksi kuvaaminen näissä tiloissa (RL 24:6). Toisaalta valokuvaaminen, videointi ja nauhoittaminen ovat perustuslain 12 §:n 1 momentissa tarkoitettua sananvapauden käyttämistä. Koulu on julkinen paikka ja valokuvaamista, videointia ja nauhoittamista ei voida opetuksettomana aikana kokonaan kieltää.

Apulaisoikeuskanslerin ratkaisussa (OKV 166/1/2008) koulun järjestyssäännöissä ei voida kokonaan kieltää valokuvaamista, videointia ja nauhoittamista koulun alueella. Järjestyssääntöjen tarkoitukset ja niillä määrättävissä olevat asiat eivät olleet sellaisia riittävän täsmällisiä ja perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset muutoinkin täyttäviä säännöksiä, joiden nojalla sananvapautta rajoittava määräys voitiin antaa. Määräyksestä ei myöskään ilmennyt, miltä osin se oli välttämätön muiden perusoikeuksien turvaamiseksi. Määräys oli siten perustuslain 12 §:n 1 momentin vastainen. (Järjestyssäännöistä ja perusoikeuksien rajoitusedellytyksistä ks. mm. perustuslakivaliokunta PeVL 70/2002 vp.)

Mobiililaitteen epäasialliseen käyttöön koulussa voidaan puuttua laissa säädetyillä kurinpitokeinoilla. Hallituksen esityksestä (HE 66/2013 vp) ilmenevän lievimmän keinon periaatteen sekä Opetushallituksen ohjeen (2017:5a) mukaan. (Ks. myös edellä myös luku Sähköiset oppimisympäristöt ja mobiililaitteiden käyttö)

Opetushallitus on keväällä 2017 julkaissut oppaan Rakentavaa vuorovaikutusta (2017:1). Oppaassa esitellään keinoja asiattomalta verkkokäyttäytymiseltä suojautumiseen ja asiattoman verkkokäyttäytymisen ilmiäntämiseen sosiaalisen median palveluissa, kuten Facebookissa, YouTubeissa, Twitterissä, Instagramissa ja Snapchatissa. Myös erilaisista mediakasvatuksen materiaaleista voi olla hyötyä sähköisen kiusaamisen käsittelyssä.

7.3 Kurinpitomenettelyn suhde syytteen vireilläoloon ja tuomioistuimen ratkaisuun

Perusopetuslain 36 c §:n mukaan *sinä aikana, jolloin oppilasta vastaan on vireillä syyte yleisessä tuomioistuimessa, ei häntä vastaan samasta syystä saa aloittaa tai jatkaa kurinpitomenettelyä. Jos tuomioistuin on vapauttanut oppilaan syytteestä, ei kurinpitomenettelyä saa aloittaa tai jatkaa samasta syystä muutoin kuin sellaisen menettelyn perusteella, jota ei ole katsottava rikokseksi, mutta josta voidaan rangaista kurinpidollisesti. Jos tuomioistuin on tuominnut oppilaan rangaistukseen, ei hänelle saa samasta syystä määrätä kurinpitorangeistusta. Oppilas saadaan kuitenkin erottaa määräjäksi, jos se oppilaan tekemän rikoksen tai siihen liittyvien seikkojen perusteella on perusteltua.* Perustelluiksi syyksi erottamiselle voidaan katsoa olevan rikokset, jotka osoittavat tarvetta suojella muita opiskelijoita.

Samasta teosta annettavan kaksoisrangaistuksen kiellon vuoksi ei oppilasta tai opiskelijaa vastaan saa samanaikaisesti aloittaa tai jatkaa kurinpitomenettelyä, kun häntä vastaan on nostettu syyte tuomioistuimessa tai tuomioistuin on vapauttanut oppilaan syytteestä.

Syytteestä vapautetulle oppilaalle voidaan määrätä koulun käytäntöjen mukainen kurinpidollinen rangaistus, vaikka oppilaan ei oikeudessa katsottu syyllistyneen rikokseen. Tällaisessa tilanteessa rangaistus voidaan määrätä sellaisten seikkojen johdosta, jota ei ole katsottava rikosoikeudellisesti rikoksi, mutta joka voi kuulua koulun kurinpidollisten toimien piiriin.

Vastaavasti säädetään lukiolain 26 c §:ssä ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa lain 88 §:ssä. Tämä lisäksi lukiolaissa (26 § 4 mom.) on kuitenkin säädetty, että mikäli opiskelija on tutkimuksen alaisena rikoksesta (esitutkinnasta tuomion julistamiseen), häneltä voidaan tutkimuksen ajaksi pidättää oikeus opiskeluun, jos se opiskelijan tekemäksi epäiltyyn rikokseen tai siihen liittyviin seikkoihin nähden on perusteltua. Kyseessä katsotaan olevan turvaamistoimi, ei varsinainen kurinpitorangaistus. Opiskelusta pidättämisen perusteen tulee liittyä joko opiskelijan tekemään rikokseen tai rikoksen tekemiseen liittyviin seikkoihin. Rikoksina, jotka olosuhteiden perusteella saattavat antaa oikeuden pidättämiseen ovat sidoksissa tarpeeseen suojella muita opiskelijoita. Tällaisia rikoksia voivat olla esimerkiksi väkivaltarikokset, raiskaus ja huumausainerikokset. Päätökseen voi hakea muutosta.

7.4 Kiusaajan vahingonkorvausvastuu

Perusopetuslain 35 §:n mukaan oppilaan velvollisuudesta korvata aiheuttamansa vahinko säädetään vahingonkorvauslaissa (412/1974). Vahingoista tulee ilmoittaa oppilaan huoltajalle tai tämän muulle lailliselle edustajalle.

Oppilas on vahingonkorvauslain 2 luvun mukaan vahingonkorvausvelvollinen, mikäli hän tahallaan tai tuottamuksesta tekee jotain tai laiminlyö hänelle kuuluvan tehtävän ja näin aiheuttaa vahingon. Vahingonkorvausvastuu koskee lähtökohtaisesti kaikenikäisiä oppilaita.

Vahingonkorvauslain mukaan alle 18 vuotta nuorempi henkilö on velvollinen korvaamaan aiheuttamista vahingoista määrän, joka hänen ikänsä ja kehitystasonsa, teon laatu, vahingon aiheuttaja ja vahingon kärsineen varallisuusolosuhteet sekä muut olosuhteet huomioon ottaen harkitaan kohtuulliseksi. Vahingonkorvauksen vaatiminen ja teosta rankaiseminen ovat toisistaan riippumattomia toimenpiteitä, eikä vahingonkorvausta saa käyttää rangaistuksenomaisesti.

Kiusaamistapauksissa on yleensä kyse joko henkilövahingosta tai esinevahingosta. Esinevahingoista on kyse tapauksessa, kun oppilaan omaisuutta hävitetään tai rikotaan. Henkilövahingoissa on kyse fyysiseen tai psyykkiseen terveyteen kohdistuvasta vahingosta. Vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:n mukaan henkilövahingona voidaan korvata sairaanhoitokustannuksia ja muita kuluja, kivusta ja särystä koitunutta vahinkoa, ansionmenetystä sekä korvaus tilapäisestä tai pysyvästä haitasta. Pääsääntönä vahingonkorvausoikeudessa on,

että korvausvastuun edellytyksenä on syy-yhteys vahingon ja siihen johtaneen toiminnan välillä. Vahingonkärsijän on näytettävä toteen kärsimänsä vahinko ja sen määrä.

Tapauksia, joissa esillä olisi esimerkiksi kiusaajan kiusatulle aiheuttaman psyykkisen vahingon korvaaminen, on vähän, ja näyttökysymykset ovat ongelmallisia. Vaasan hovioikeus pysytti ratkaisulla R 10/596 15.4.2011 käräjäoikeuden tuomion, jossa kaksi yläasteen oppilasta velvoitettiin maksamaan kiusatulle vahingonkorvausta esinevahinkojen lisäksi henkisestä kärsimyksestä.

Tapauksessa KKO:1982-II-6 tekijät velvoitettiin vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:n nojalla yhteisvastuullisesti suorittamaan kiusatulle korvausta kivusta ja särystä sekä henkisestä järkytyksestä. Tapauksessa kaksi oppilasta oli toistuvasti uhkaillut, lyönyt ja potkinut luokkatoveriaan saadakseen tämän antamaan heille rahaa. Fyysisiä vammoja ei tapauksessa syntynyt, mutta kiusattu oli tapauksen seurauksena toistuvasti pois koulusta ja hänen mahdollisuutensa suoriutua koulutyöstä oli vaikeutunut. KKO totesi ratkaisussaan, että kiusaaminen oli aiheuttanut kiusatulle henkisen pelkotilan. Kiusaajat tuomittiin myös lievistä pahoinpitelyistä ja kiristämisestä.

Rikoksen johdosta henkilövahingon kärsineellä on oikeus saada valtion varoista korvausta muun muassa vahingosta aiheutuneista kuluista, kivusta ja särystä sekä seksuaalirikosten osalta myös kärsimyksestä. Korvauksen myöntää Valtiokonttori rikosvahinkolain (29.12.2005/1204) perusteella. Rikosvahinkokorvauksen saaminen edellyttää rikosilmoituksen tekemistä poliisille. Valtakunnallinen rikosuhripäivystys (www.riku.fi) antaa henkistä tukea ja juridisia neuvoja.

Lainsäädäntökatsauksen lähteet

Viitattut säädökset

Ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annettu laki (631/1998) (kumottu)
 Ammatillisesta peruskoulutuksesta annettu laki (630/1998) (kumottu)
 Arkistolaki (831/1994)
 Hallintolaki (434/2003)
 Henkilötietolaki (523/1999)
 Julkisuuslakia (621/1999)
 Järjestyslaki (612/2003)
 Suomen perustuslaki (731/1999)
 Yhdenvertaisuuslaki (21/2004)
 Laki kunnallisesta viranhaltijasta (304/2003)
 Kuntalaki (410/2015)
 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017)
 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986)
 Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun laki (361/1983)
 Lastensuojelulaki (417/2007)
 Lukiolaki (629/1998)
 Varhaiskasvatuslaki (36/1973)

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013)
Perusopetusasetus 852/1998
Perusopetuslaki (628/1998)
Rikoslaki (39/1889)
Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun laki (812/2000)
Sosiaalihuoltolaki (1301/2014)
Terveystieteidenhuoltoasetus (338/2011)
Terveystieteidenhuoltolaki (1326/2010)
Työturvallisuuslaki (738/2002)
Vahingonkorvauslaki
Valtioneuvoston asetus pelastustoimesta (407/2011)
Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (422/2012)

Hallituksen esitys ja eduskunnan valiokuntien asiakirjat

HE 309/1993 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
HE 86/1997 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi.
HE 66/2013 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain, ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain ja kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta annetun lain 41 ja 45 §:n muuttamisesta
HE 19/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (SIVM 10/2013 vp: Sivistysvaliokunnan mietintä hallituksen esityksestä (66/2013 vp) eduskunnalle laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain, ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain ja kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta annetun lain 41 ja 45 §:n muuttamisesta
PeVL 70/2002 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä (HE 205/2002 vp) laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain sekä ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain 11 ja 16 §:n muuttamisesta

Viranomaisratkaisut

ESAVI-2010-03675/Op-13
LSSAVI/2010/1241/Op-13
ESAVI/8518/06.06.01/2010
ESAVI/7375/06.06.01/2010
ESAVI/8518/06.06.01/2010
LSSAVI-2010-00453/Op-13
LSSAVI-2010-00749/Op-13
ESAVI-2010-03675/Op-13
LSAVI-2010-01461/Op-13
ESAVI/4015/06.06.01/2016

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2541/4/08
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3131/4/09
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3131/4/09
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 4760/4/09
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3131/4/09
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 4760/4/09
Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu dnro 3131/4/09
Apulaisoikeuskanslerin ratkaisu OKV 166/1/2008
Apulaisoikeuskansleri ratkaisu OKV/427/1/2011

Tuomioistuinten ratkaisut

Helsingin hovioikeus R 09/28881/7.6.2010
Kokemäen kärjäoikeus S 1196/15.11.1999
Turun hovioikeus 99/2345/1.3.2001
Turun hovioikeus R 10/527 15.12.2010
Rovaniemen hovioikeus S 02/541/27.6.2003
Vaasan hovioikeus R 10/596 15.4.2011

Julkaisut

- Aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet 2011. Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2011:1.
- Julkisuus ja tietosuoja opetustoimessa. Opetushallituksen oppaat ja määräykset 2013:7.
- Järjestyssääntöjen laatiminen. Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2016:2.
- Kiusaamisen vastaisen työn lähtökohdat perusopetuksessa, toisella asteella ja varhaiskasvatuksessa. Väliraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2017:12.
- Neuvolatoiminta, koulu- ja opiskeluterveydenhuolto sekä ehkäisevä suun terveydenhuolto. Asetuksen (380/2009, uusi numero 338/2011) perustelut ja soveltamisohjeet. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2009:20.
- Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille. Stakes / Oppaita 51:2002.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2014:96.
- Rakentavaa vuorovaikutus. Opas demokraattisen osallisuuden vahvistamiseen, vihapuheen ja väkivaltaisen radikalismien ennaltaehkäisyyn. Opetushallituksen oppaat ja käsikirjat 2007:1a.
- Terveellinen, turvallinen ja hyvinvoiva oppilaitos. Opas ympäristön ja yhteisön monialaiseen tarkastamiseen. THL Ohjaus 7/2015.
- Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. Opetushallituksen oppaat ja käsikirjat 2017:5a.
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016. Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2016:17.

Liite 3. Työryhmämuistio

Lakialoite (LA 81/2016 vp) perusopetuslain 6 §:n muuttamisesta

Johdanto

Lakialoitteessa (LA 81/2016 vp) esitetään tehtäväksi lisäys perusopetuslain 6 §:än. Ehdotetun säännösmuutoksen myötä opetuksen järjestäjä voisi perustellusta syystä vaihtaa oppilaan opetuksen järjestämipaikkaa, jotta oppilaan toiselle oppilaalle aiheuttama ruumiillinen tai henkinen vahinko saataisiin loppumaan.

Sivistysvaliokunta päätti (SiVP 103/2017 vp) keskeyttää lakialoitteen käsittelyn ja lähetti lakiesityksen ja siitä saadut lausunnot opetus- ja kulttuuriministeriölle. Sivistysvaliokunta edellytti, että lakialoitteeseen sisältyvät ehdotukset käsitellään ministeriön asettamassa kiusaamisen vastaisessa työryhmässä. Sivistysvaliokunta pyysi, että työryhmän saatua työnsä päätökseen, opetus- ja kulttuuriministeriö antaa valiokunnalle vuoden 2018 alkupuolella selvityksen niistä lainsäädännöllisistä ja muista toimenpiteistä, joihin ministeriön arvion mukaan on syytä ryhtyä kiusaamisen ehkäisemiseksi ja koulurauhan takaamiseksi.

Työryhmässä käsiteltävänä oleva esitys kiusaamista harjoittavan oppilaan siirtämisestä toiseen kouluun ei ole yksiselitteinen tai ongelmaton. Tässä muistiossa pyritään tuomaan esiin asiaan liittyviä seikkoja, jotka nousivat esiin työryhmätyöskentelyssä ja asiaan liittyvässä virkamiestyössä.

Perusopetuslain (628/1998) 29 §:n 1 momentin mukaan opetukseen osallistuvalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Pykälä sisältää opetuksen järjestäjiä velvoittavan työturvallisuussäännöksiä vastaavan säännöksen oppilaiden oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön. Säännös edellyttää toisaalta, että opetukseen tarkoitettut tilat ja välineet ovat turvallisia, ja toisaalta se velvoittaa koulutuksen järjestäjän huolehtimaan esimerkiksi siitä, etteivät oppilaat joudu väkivallan tai muun kiusaamisen kohteiksi koulussa tai muussa koulun toiminnassa. (HE 86/1997 vp, s 64.). Perusopetuslaki sisältää velvoitteita myös oppilaalle, perusopetuslain 35 §:n velvoittaa oppilaita käyttäytymään asiallisesti, mikä sisältää kiellon kiusata muita oppilaita tai koulun henkilöstöä.

Kouluilla on erilaisia keinoja puuttua kiusaamiseen. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) 13 §:n mukaan oppilaitoskohtaiseen opiskeluhoitosuunnitelmaan on kirjattava muun ohella suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja

häirinnältä. Lähtökohtana on, että rehtori ja opettaja voivat käyttää vain laissa säädettyjä puuttumis-, turvaamis- ja rangaistuskeinoja. Opetus- ja kulttuuriministeriö valmisteli vuonna 2014 voimaan tulleen laajan lakimuutoksen (HE 66/2013 vp), jossa puuttumis- ja kurinpitokeinoja lisättiin ja oppilaiden osallisuutta vahvistettiin.

Oikeus maksuttomaan perusopetukseen

Oikeus saada maksutonta perusopetusta on subjektiivinen oikeus, joka taataan Suomen perustuslain (731/1999) 16 §:n 1 momentissa. Suomi on sitoutunut kansainvälisissä ihmis-oikeussopimuksissa takaamaan oikeuden maksuttomaan perusopetukseen. Perustuslaissa viitataan oppivelvollisuuteen, josta on säädetty perusopetuslaissa. Perusopetuslain 25 §:n mukaisesti Suomessa vakinaisesti asuvat lapset ovat oppivelvollisia. Oppivelvollisuus alkaa sinä vuonna, jolloin lapsi täyttää seitsemän vuotta. Oppivelvollisuus katsotaan päättyneeksi, kun perusopetuksen oppimäärä on suoritettu tai kun oppivelvollisuuden alkamisesta on kulunut 10 vuotta. Jos lapsen vammaisuuden, sairauden tai muun syyn vuoksi oppivelvollisuutta ei ole mahdollista suorittaa yhdeksässä vuodessa, alkaa oppivelvollisuus vuotta säädettyä aikaisemmin eli 6-vuotiaana ja kestää kokonaisuudessaan 11 vuotta. Tätä kutsutaan niin sanotuksi pidennetyksi oppivelvollisuudeksi

Suomessa ei ole pakkoa osallistua koulujärjestelmän piiriin kuuluvaan opetukseen. Oppivelvollisuudella tarkoitetaan velvollisuutta hankkia perusopetuslaissa ja perusopetuksen opetussuunnitelmassa määritelty perusopetuksen oppimäärä. Perusopetuksen järjestäminen on säädetty kunnan tehtäväksi. Kunta osoittaa oppilaalle koulupaikan perusopetuslain 6 §:n mukaisesti. Oppivelvollinen voi pyrkiä myös muuhun kuin kunnan osoittamaan kouluun, mutta subjektiivista oikeutta päästä tiettyyn kouluun ei ole. Oppivelvollisen asuinkunnalla on velvollisuus valvoa, että oppivelvollisuusikäiset saavat opetusta (HE 86/1997 vp s, 63). Oikeus perusopetukseen ja toisaalta oppivelvollisuus asettavat opetuksen järjestäjille vahvan velvollisuuden huolehtia siitä, että kumpikin toteutuu mahdollisimman täysimääräisesti kaikkien oppivelvollisuusikäisten kohdalla.

Opetuksen järjestämispaikka

Oppilaan siirtäminen toiseen opetuksen järjestämispaikkaan, kesken oppivelvollisuuden suorittamisen tulee perustua opetuksen lainmukaiseen järjestämiseen, opetuksen järjestämisen kannalta perusteltuun syyhyn, joka estää oppilaan koulunkäynnin, esimerkiksi opetuksen lainmukainen järjestäminen, terveydellinen syy tai koulun lakkauttamiseen. Oppilaaseen liittyvistä syistä tehtävä koulun vaihtaminen edellyttää, mikäli mahdollista yhteisymmärrystä oppilaan huoltajien kanssa. (ks. esim. HE 86/1997 vp, s. 55). Työryhmä muistutti, että voimassa olevan lainsäädännön nojalla oppilaan koulupaikan vaihtaminen kesken oppivelvollisuuden suorittamisen on jo nykyisellään mahdollista. Perusopetuslain 6 §:n 3 momentin mukaisesti kunta voi perustellusta opetuksen järjestämiseen liittyvästä

syystä opetuskieltä muuttamatta vaihtaa opetuksen järjestämipaikkaa, tämä edellyttää kuitenkin yhteisymmärrystä oppilaan huoltajien kanssa. Tällöin opetuksen järjestäjä tekee hallintopäätöksen oppilaan uudesta lähikoulusta. Kunnan tulee noudattaa toiminnassaan hyvän hallinnon periaatteita, esimerkiksi syrjimättömyyttä, kuulemista ja päätöksen perustelemista. Siitä, mihin kouluun kunta oppivelvollisen osoittaa, ja millä perusteella, ei ole opetuslainsäädännössä tarkempaa normistoa.

Oppilaaseen liittyvistä syistä tehtävä koulun vaihtaminen edellyttää, mikäli mahdollista aina yhteisymmärrystä huoltajien kanssa. Säännöksen soveltamisesta ei ole juurikaan tiedossa oikeuskäytäntöä. Aluehallintoviraston käytännön (LSSAVI-2010-00749/Op-13) mukaan oppilaiden koulun vaihto ei ole lähtökohtaisesti hyvä tapa koulun turvallisuusongelmien ratkaisemiseen, vaan opetuksen järjestäjän kuuluu huolehtia itse ongelmien ytimen selvittämisestä ja ratkaisemisesta.

Suomessa on useita kuntia, joissa on vain yksi koulu ja viime vuosien kehityksen mukaan kunnat ovat vähentäneet opetuksen järjestämipaikkoja (Tilastokeskus 2017, Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset tilastotiedot). Vaihtaminen toisen kunnan kouluun on näissä tilanteissa mahdotonta, koska voimassa olevan lain mukaan toisella kunnalla ei ole lakiin perustuvaa velvollisuutta ottaa toisen kunnan oppilasta oppilaaksi. Esitetty lakimuutos edellyttäisi myös uusia velvoitteita kunnille vastaanottaa toisen opetuksen järjestäjän siirtämä oppilas sekä vaatisi kuntien peruspalveluiden valtiosuuslakiin (1704/2009) muutoksia, jotta oppilaan opetuksen järjestämisestä aiheutuvat kustannukset korvattaisiin vastaanottavalle koululle.

Työryhmä kiinnitti huomiota lakialoitetta myös siihen, että mikäli kunta osoittaisi lakialoitteen mukaisesti oppilaalle uuden lähikoulun, voisi kunnalle syntyä velvollisuus järjestää oppilaalle koulukuljetukset. Perusopetuslain 6 §:n mukaan oppilaan koulupaikan määräytymisessä tulee järjestää siten, että oppilaiden matkat ovat asutuksen, koulujen ja muiden opetuksen järjestämipaikkojen sijainti sekä liikenneyhteydet huomioon ottaen mahdollisimman turvallisia ja lyhyitä. Oppilaalla on perusopetuslain 32 §:n mukaisesti oikeus maksuttomaan kuljetukseen tai oppilaan kuljettamista tai saattamista varten myönnettävään riittävään avustukseen, jos matka on yli viisi kilometriä pidempi tai jos matka on lapselle liian vaikea, rasittava tai vaarallinen. Koulumatkan pituudelle on asetettu laissa enimmäisaikoja, siitä kuinka kauan matka voi tietynikäisille oppilaille enintään kestää päivän aikana. Muutos aiheuttaisi kunnille koulukuljetuksiin liittyviä ylimääräisiä kustannuksia. + käytännön järjestäminen voi osoittautua haasteelliseksi

Työryhmä pitää ensisijaisen tärkeänä, että oppilaan oikeus saada perusopetusta ei saa vaarantua, vaan kaikissa tilanteissa oppilaalla on oikeus saada perusopetusta asuinkunnaltansa. Esitetty lakimuutos ei huomioi tilanteita, joissa kunnassa ei ole useampaa koulua. Vastaanottavalla kunnalla ei ole lakiin perustuvaa velvollisuutta vastaanottaa oppilasta.

Vaarana on, että oppilaan oikeus saada perusopetusta ja suorittaa oppivelvollisuus vaarantuu näissä tilanteissa.

Opetusryhmän vaihtaminen saman koulun sisällä on sen sijaan koulun päätösvallassa ilman hallinnollisen päätöksen tekemistä. Perusopetuslain 30.2 §:ssä todetaan, että opetusryhmät on muodostettava siten, että opetuksessa voidaan saavuttaa opetussuunnitelmasa asetetut tavoitteet. Opetushenkilökunnalla on opetusryhmien osalta laaja harkintavalta ja opetusryhmien muodostamisessa tulee huomioida työrauhan varmistamiseksi opetustilanteissa. Opetusryhmät saattavat muuttua pedagogisista syistä useita kertoja päivässä.

Sääntelylle asetetut vaatimukset

Lakialoitteen perusteluissa esitetään, että oppilaan siirtämisessä ei olisi kyseessä rangaistustoimenpiteestä. Esityksen mukaan siirtäminen koskisi vain vahingon aiheuttajaa. Koulupaikan vaihtaminen vastoin oppilaan ja/tai tämän huoltajien tahtoa voidaan kokonaisuutena arvioitaessa nähdä sisältävän kuitenkin rangaistuksen piirteitä. Esityksen mukainen lakimuutos voisi soveltamistapauksissa muuttua kurinpitotoimea muistuttavaksi toimeksi, johon ei esitettyssä muodossa liittyisi muutoksenhakusäännöksiä. Tällä hetkellä kurinpitotoimista ja menettelystä kurinpitotoimissa on säädetty perusopetuslain 35 a - 36 i §:issä. Lisäksi kiusaamisella aiheutetun haitan näytön todentaminen ja yksittäisten oppilaiden osallisuuden hahmottaminen ovat vaikeasti toteennäytettävissä, koska kiusaaminen on usein ryhmäilmiö. Hallintolain (434/2003) 9 §:n 1 momentissa säädetään viranomaisille hyvän kielenkäytön vaatimus: ”viranomaisen on käytettävä asiallista, selkeää ja ymmärrettävää kieltä”. Vaatimus koskee myös lainvalmistelijoita ja heidän laatimiaan tekstejä. Lain säännöksille asetetaan vaatimuksia. Lakikieltä koskevat korostetusti vaatimukset johdonmukaisuudesta, virheettömyydestä täsmällisyydestä ja yksitulkintaisuudesta. Lainsäädännöstä tulee selkeästi käydä ilmi onko kyse rangaistustoimenpiteestä. Lainsäädännössä tulee välttää sääntelyä, joka voi vaarantaa yksilön oikeusturvan toteutumisen. Vaatimus korostuu erityisesti lapsia koskevan sääntelyn osalta.

Voimassa olevan lainsäädännön mukaan väkivaltaisesti tai uhkaavasti käyttäytyvä oppilas voidaan oppilaan osallistuminen opetukseen evätä enintään jäljellä olevan työpäivän ajaksi tai erottaa perusopetuslain 36 §:n nojalla enintään kolmeksi kuukaudeksi, mikäli toisen oppilaan tai koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus kärsii tai vakavasti vaarantuu, ja on olemassa ilmeinen vaara, että väkivaltainen tai uhkaava käyttäytyminen toistuu. Helsingin yliopiston Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti toteutti 2016 ensimmäisen Oppilaitosten turvallisuustutkimuksen⁵, jossa tutkittiin lukuvuonna käytettyjä kurinpitotoimia. Tulosten perusteella peruskouluissa oppilaan siirtäminen

5 Tutkimukseen vastasi 833 rehtoria (vastausprosentti 57,3 %). Kaikki tiedot viittaavat lukuvuoteen 2015–2016.

toiseen opetusryhmään ja erottaminen ovat melko harvinaisia toimia. Kyselyn perusteella harvinaisimpia kouluissa käytettyjä keinoja olivat oppilaan määräaikainen erottaminen, jota käytettiin 3 prosentissa kouluissa, uhrin siirtäminen toiseen opetusryhmään (3 %) ja tekijän siirtäminen erityisopetust ryhmään (14 %) sekä tekijän siirtämistä toiseen ryhmään (28 %).

Pedagogisia näkökohtia lakiesitykseen

Työryhmän loppuraportissa todetaan, että kiusaaminen on usein ryhmäilmiö. Kiusaamista tapahtuu sellaisessa ryhmässä, jossa se on sosiaalisesti palkitsevaa. Yhden yksilön siirtäminen ei näin ollen poista ongelmaa, mikäli koko ryhmän sosiaalisiin normeihin ei puututa.

Koulussa tapahtuvassa kiusaamisessa on tyypillisesti useita osallisia ja kokemus kiusaamisesta voi olla subjektiivinen; toisia kiusannut lapsi tai nuori voi kokea myös itse tulleensa kiusatuksi. Jo pienestä pitäen torjutuksi tullut nuori torjuu edelleen torjutuksi tulemisen kokemuksia aggressiivisella käyttäytymisellä ja ajautuu näin negatiiviseen vuorovaikutuksen kehään. Koko yhteisöstä sulkeminen (esimerkiksi siirto toiseen kouluun) vahvistaa aiemmin haavoittuneen lapsen merkityksettömyyden tunteita ja on todennäköistä, että hän jatkaa uhmakasta käyttäytymistä myös uudessa ympäristössä.

Oppilaan siirtäminen toiseen kouluun on inklusioperiaatteen vastaista – tutkimusten mukaan (Repo 2015) muita kiusaavat ja kiusatuksi tulevat lapset ja nuoret tarvitsevat usein tehostettua tai erityistä tukea kehityksensä ja oppimisensa tueksi. Perusopetuslain mukaisesti tuki tulee tuoda lapsen omaan kasvuympäristöön. Tutkimusten mukaan tietyillä lapsilla on keskimäärin suurempi riski tulla kiusatuksi, moni kokee esimerkiksi syrjivää kiusaamista. Kouluterveyskyselyn 2017 mukaan kiusaaminen kumuloi vähemmistöihin kuuluviin lapsiin, joten se on usein samalla yhdenvertaisuuslain tai tasa-arvolain tarkoittamaa syrjintää. Syrjivää kiusaaminen tarkoittaa kiusaamista kiusatun ulkonäön, sukupuolen, ihonvärin tai kielen, vammaisuuden, perheen tai uskonnon vuoksi.

Tutkimusten mukaan (ks. esim. Roine ym. 2011, Camodeca, 2015) lämpimät vuorovaikutussuhteet opettajien ja koulun muiden aikuisten kanssa vaikuttavat myönteisesti lasten ja nuorten välisiin kaverisuhteisiin. Vastaavasti konfliktialtis suhde opettajien kanssa heikentää erityisesti niiden lasten asemaa, joilla on itsesäätelytaitojen ja tunnetaitojen vaikeuksia entuudestaan. Lapsen tai nuoren siirtäminen toiseen kouluun todennäköisesti vahvistaa olemassa olevaa konfliktitilannetta, eikä näin edesauta nuorta oppimaan sosiaalisesti hyväksytyjä tapoja toimia toisten kanssa. Lapsen eristäminen omasta lähiympäristöstään voi myös aiheuttaa yksinäisyyttä ja syrjäytymistä.

Onnistunut kiusaamiseen puuttuminen vaatii systemaattisia toimenpiteitä yksilö-, ryhmä-, ja yhteisötasolla. Pitkittynyt kiusaaminen on merkki siitä, että koulu yhteisön kiusaamisen

vastaista työtä täytyy vahvistaa ja keinovalikoimaa monipuolistaa. Uusia kiusaamistapauksia syntyy lisää, mikäli koulun toimintakulttuuri ja kiusaamista tukeva ympäristö ei muutu. Pitkittyneissä tilanteissa tulee tehdä tiiviimmin yhteistyötä lastensuojelun, poliisin tai sovittelemisen kanssa.

Johtopäätökset

Työryhmässä käydyn keskustelun perusteella ja edellä kuvattu huomioon ottaen todetaan, että lakiesitys ei ole täysin ongelmaton. Työryhmä katsoo, että koululla on ensisijainen vastuu perusopetuslain 29 §:n mukaisen oppilaan oikeudesta turvalliseen oppimisympäristöön turvaamisesta. Opetuksen järjestäjä voi käyttää vain laissa säädettyjä puuttumis-, turvaamis- ja rangaistuskeinoja. Ensisijaisesti tulee arvioida, käytetäänkö kouluissa ja oppilaitoksissa riittävästi niitä keinoja, jotka jo nyt mahdollistavat voimassa olevan lain puitteissa puuttua kiusaamiseen. Tähän liittyen työryhmä on tehnyt ehdotuksen, jossa esitetään selvitettäväksi, mitkä ovat työrauhaa edistäviä ja kiusaamista ehkäiseviä keinoja. Selvityksen tuottamaa tietoa käytetään koulujen ja oppilaitosten työrauhan ja lainsäädännön kehittämiseksi.

Mikäli oppilaan toiminta täyttää rikoksen tunnusmerkit ja toimintaa ei saada opetustoimen lainsäädännössä säädettyillä toimenpiteillä loppumaan, tulee koulun ilmoittaa teosta poliisille. Poliisiviranomaisen tehtävänä on arvioida asiaa rikosoikeudellisesta näkökulmasta. Oppilaan rikosoikeudellinen vastuu alkaa 15 vuoden iässä, eikä vahingonkorvausvastuulle ei ole säädetty alaikäraja. Opetuksen järjestäjällä on pitkittyneissä kiusaamistapauksissa velvollisuus arvioida myös lastensuojelulain (417/2007) mukaisen ilmoituksen tekemistä lastensuojeluviranomaisille (ks. esim. AOA, Dnro 2541/4/08⁶).

Oppilaan siirto saatetaan kokea asian ratkaisuksi, mutta se siirtää tilanteen käsittelyn muualle. Oppilaan siirtäminen toiseen kouluun ei edistä kiusaamisen vastaisen työn kehittämistä kouluissa ja oppilaitoksissa. Uusia kiusaamistapauksia syntyy lisää, mikäli koulun toimintakulttuuri ja kiusaamista tukeva ympäristö eivät muutu. Työryhmä painotti esityksissään sitä, että kiusaamisen vastaisessa työssä ja työrauhan edistämiseksi ei ole kyse vain oikeudellisista keinoista, vaan työssä korostuu ensisijaisesti koulujen ja oppilaitosten toimintakulttuuri ja toimintatavat.

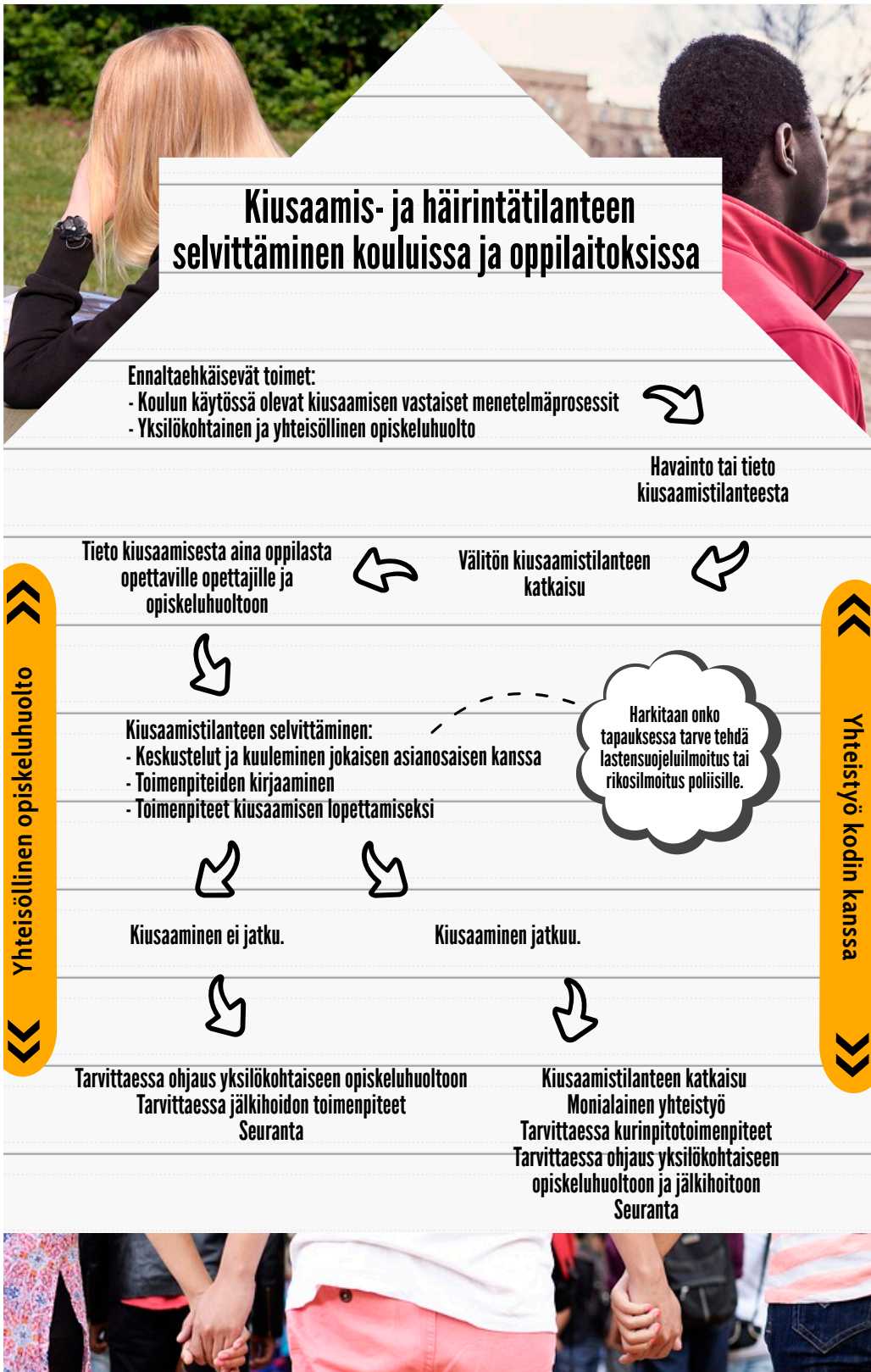
6 Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun mukaan koulun olisi tullut tehdä lastensuojeluilmoitus, pitkin lukuvuotta opetusta häiriinneeistä ja vahingontekoon syyllistyneistä oppilaista.

Liite 4. Kiusaamis- ja häirintätilanteen selvittäminen kouluissa ja oppilaitoksissa

Prosessikuvaus

Työryhmä laati prosessikuvauksen kiusaamis- ja häirintätilanteiden selvittämiseksi ja puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa. Käsillä oleva kuvaus on vain yksi esimerkki kiusaamis- ja häirintätilanteiden puuttumisesta. Kiusaamiseen ja häirintään liittyvät tapaukset ovat kouluissa ja oppilaitoksissa aina tapauskohtaisia.

Varhaiskasvatuksen, opetuksen ja koulutuksen järjestäjä on viime kädessä vastuussa siitä, että toiminnassa noudatetaan voimassa olevia säännöksiä.

Opetus- ja kulttuuriministeriö

Undervisnings- och kulturministeriet

Ministry of Education and Culture

Ministère de l'Éducation et de la Culture

ISBN: 978-952-263-562-4 (PDF)

ISSN: 1799-0351 (PDF)